

DE GEBOORTE VAN GOD

door

Frans Couwenbergh

In den beginne waren wij apen. Normale dieren.
Dieren hebben geen god, die leven gewoon.
Dit is het Verhaal van hoe wij van apen mensen geworden zijn
en vreemde dingen zijn gaan doen als
op twee benen lopen, vuur gebruiken en God bedenken.

(versie 3 dec'03)

inleiding

God is alom inzetbaar. Van oorsprong Schepper van om het even welk stamgebied werd Hij, toen hier en daar stammen door overpopulatie met elkaar in overlevingsgevecht raakten, krijgsgod en dat is Hij sindsdien voornamelijk gebleven. Ook de christelijke God begon Zijn carrière als nieuwe krijgsgod voor Constantijn. Onder de kreet "God wil het!" hebben de christenen in de twaalfde eeuw de kiem van haat gezaaid die, met eeuwen van godwelgevallige zending en kolonisering daartussen, onder de kreet "Allah wil het!" openbarste in een kerosinebaaierd binnen de Twin Towers.

De stammenGod is nog steeds in vol bedrijf. Op 27 maart 2003 – de VS-oorlog tegen het Sadam-regiem van Irak is dan 8 dagen oud en verloopt niet zoals gepland en door iedereen verhoopt – neemt het VS-parlement met 346 tegen 49 stemmen de resolutie aan om een nationale bid- en vastendag in te voeren om de Goddelijke hulp af te smeken voor de Amerikaanse oorlog. De nationale sentimenten worden gemobiliseerd om een dag lang af te zien van hamburgers en ander junkfood en zich ter kerke

te begeven om God te bewegen geen zandstormen meer te laten opsteken in Irak en de bommen met de gewenste precisie te laten neerkomen en hun verwoestende werk te laten doen.

Het mikpunt van de Bush-kliek, Saddam Hoesein, had zijn latere jaren ook het nut van God ontdekt. Na zich in de 35 jaar van zijn alleenheerschappij sterk te hebben gemaakt voor een seculiere staat en na het sjiïetische fundamentalisme de kop ingedrukt te hebben, 'bekeerde' hij zich na zijn nederlaag in Koeweit, ging vrome taal uitslaan, verklaarde af te stammen van Mohammed en de nieuwe Saladin te zijn, beloofde de Palestijnen om alle Joden en kruisvaarders uit Jeruzalem te zullen gooien en als een ware moslim het leven van de Iraakse vrouwen te verzuren.

Hegel stelde al dat wij, wanneer wij onszelf begrijpen, de afstand tot de ander gemakkelijker overbruggen en hem niet langer als vreemdeling zien. We zien dan onszelf én de ander als samenstellende deeltjes van samenlevingen en culturen en die weer als etappes van de zich ontwikkelende 'wereldgeest'. Hoe weinig ik ook op heb met metafysisch denken, het wezen van Hegels gedachte is met het oog op ons voortbestaan op dit nietige planeetje in dat eindeloze maar onherbergzame heelal van belang. We ontkomen er vandaag niet langer aan, onze gelovigheid aan een grondig onderzoek te gaan onderwerpen.

Al vanaf vroeg in het functioneren van het monotheïsme - ik denk aan de Keizertijd van het Romeinse Rijk¹ - hebben zelfstandige denkers en theologen (niet de verkopers van het 'product God' natuurlijk) het hoofd gebroken over wie of wat God eigenlijk is. Spinoza besloot in de zeventiende eeuw dat God en het geheel der Natuur één en hetzelfde ding is, en deze gedachte vond later bij de meeste denkers (niet bij de verkopers natuurlijk) genade. Maar echt helder wordt het hiermee nog steeds niet.

Helderheid krijgen we alleen door na te gaan hoe we van apen tot mensen geworden zijn. Onze ontstaans-geschiedenis vanaf zeg maar acht miljoen jaar geleden. Dan komen we de schepping van God vanzelf tegen.

Tien miljoen jaar geleden waren we nog gewone regenwoudmensapen en was er nog geen God. Want er waren nog geen mensen om Hem te bedenken, zo simpel is dat.

Is dat een brug te ver voor u? Bedenk dan wel dat er maar twee opties zijn. Oftewel zijn de dingen op de Aarde inclusief de Aarde zelf getóverd (geschápen zult u dan roepen, maar wees nou eerlijk, maakt dat de gang van zaken anders?) oftewel ze zijn op de Aarde gegroéid. Er is geen tussenweg.² Wanneer u voor de eerste optie kiest en wanneer deze voor u 'heilig' (ook dat begrip gaat uitgelegd worden) is, moet u hier stoppen als u haar uit de wind van uw verstand wilt houden.

Hoe en waardoor wij van apen mensen geworden zijn, welke aanpassingen dit gevegd heeft en hoe anders dan alle overige dieren – namelijk *talig* - ons deze aanpassingen gemaakt hebben, dat is waar deze tekst uitgebreid over zal gaan. In het kort komt dit op het volgende neer.

Doordat onze vroegste voorouders in hun grotere communicatiebehoefte vanwege de nieuwe complexere leefomgeving gingen voorzien door *namen* (symbolen) *voor dingen* te gaan gebruiken, raakten ze geleidelijk in een *denkbeeldenwereld* verzeild. Ze kregen een *talig bewustzijn*. Om orde te houden in de veelheid van hun denkbeelden, dus in hun denkwérel, brachten zij hierin samenhang door middel van een scheppingsverhaal, dat zij bij iedere gelegenheid dansten/zongen. In dit Verhaal is de Grote Voorouder – de tot één Figuur samengedachte eerste groep vrouwen, kinderen en mannen die in vroegere tijden als eersten het stamgebied betrad en er de dingen hun namen gaf, dus 'schiep' – de Schepper van alle dingen van hun stamgebied. Dat is Gods archetype. Miljoenen jaren van dansen/zingen van dit Verhaal dat met de mensheid mee-evolveerde, maakt begrijpelijk dat het gevoel 'dat er iets meer is' niet wil verdwijnen ook al zijn we niet langer godsdienstig.³ We zijn 'ongeneeslijk religieus' geworden, zoals de onlangs overleden Dorothee Sölle het kenschetste. April '03 was op de Nijmeegse Universiteit de themadag "Is er nog godsdienst in 2050?", en voor sommige geleerden was het waarschijnlijke antwoord ontkennend. Tegelijk bracht Vrij Nederland een nummer uit met de titel 'God leeft'. Het vrije Westen is nog steeds een eiland van secularisme in een religieuze wereld, met veelal orthodoxe of 'wedergeboren', militant fundamentalistische dan wel extatische geloofsbeleving. Met alle risico's van bloedige gewelddadigheid. Het paasnummer laat

¹ Robin Lane Fox De Droom van Constantijn (Agon, 1991)

² ook het *creationisme*, de vooral in Amerika gepropageerde verdediging van de waarheid van de bijbel door het wetenschappelijke ontstaansverhaal (de 'evolutiveleer') verdacht en twijfelachtig te maken, of de quasi-wetenschappelijke versie ervan, *Intelligent Design* (met de stelling dat sommige structuren te mooi en te complex zijn om door toeval ontstaan te zijn) zijn geen tussenweg, want ze gaan nog steeds uit van het geschapen, dus getoverd, zijn van de dingen

³ "Sinds ik mij als programmamaker beweeg in de wereld van de wetenschap is mijn verwondering over de schepping alleen maar toegenomen. Misschien is de mens wel exclusief uitgerust met een antenne naar Hem, Haar of Het. Ergens in de hersenen, kennen we het gevoel deel uit te maken van een groter concept. En die God is er altijd geweest, al bij onze vroegste voorouders ..." Fons de Poel in de *Microgids* van rond 25 apr. '02

echter vooral mensen aan het woord die vanuit eigen ideeën over God of hogere macht uitdrukking geven aan hun spirituele gevoelens.

Ter wille van de duidelijkheid moeten wij dus onderscheid maken tussen godsdienst en religie. Religie⁴ is een gevoel, daar worden we mee geboren omdat het dansen/zingen van ons scheppingverhaal al zo lang met het mensdom meegaat, en het heeft alles te maken met gemeenschapsbeleving, zoals onze jongeren laten zien. Het is deel van onze *menselijkheid*.

Godsdienst daarentegen is deel van de cultuur waarin iemand toevallig geboren wordt. Het is de invulling van het religieuze gevoel door de priesterkaste in een klassensamenleving, welke invulling het belangrijkste instrument is voor de heersende elite om de overheerste gewone mensen in het gareel te houden. Dat is geen cynische voorstelling van zaken, het “Cujus regio, ejus et religio” is een historisch onvermijdelijk gebleken ontwikkelingsgegeven. Op twee volslagen van elkaar geïsoleerde continenten, Eurazië en Amerika, hebben de menselijke populaties zich op eendere wijze van jagers/verzamelers gemeenschappen tot stadstaten en rijken ontwikkeld en ze hebben daar verrassend identieke religieuze mechanismen bij gehanteerd. Tot zelfs de bijbehorende bouwwerken. De Spaanse ontdekkingsreizigers hadden niet in de gaten dat ze op een nimmer bereisd continent waren beland, ze waanden zich ergens in Indië, zo normaal was de bevolking.

Onze consumentenmaatschappij kent geen heersende klasse (met geestesdwang, geheime politie, persbreidel, goelags en zo) meer, waardoor aan de heersende godsdienst bij ons de sponsor ontvallen is en daarmee haar status. Die komt niet meer terug, wat kerkelijke denkers en maatschappijbetrokken geleerden ook mogen bepleiten. Want aan de leegloop der kerken ligt de allesbepalende economie ten grondslag, en wel in zijn huidige gedaante: de *vrije markt*. Sinds die met de televisie in de zestiger jaren alle huiskamers én bovenkamers – op die in onze ‘bijbelbelt’ na – is binnen gedrongen, verloor de godsdienst de greep op de mensen⁵. De vrije markt moet niets hebben van scheidslijnen tussen de mensen, of ze nu van godsdienstige, politieke of anderszins socio-culturele aard zijn: die verkleinen de consumentenmarkt alleen maar. Bovendien spoort de aan godsdienst inherente onderdrukking van lusten en geneugten in het geheel niet met het hedonistische consumentisme.

Maar de behoefte aan religie en gemeenschapsbeleving blijft, omdat die deel uitmaken van onze menselijkheid. Anders gezegd: van onze *natuur*.

De *menselijke natuur*. Het mensdom begon als een onaanzienlijke ondersoort van de bonobofamilie⁶. Vooral sedert 20.000 jaar geleden de neiging tot vooruitgang en ontwikkeling in het menselijk doen en laten begon post te vatten, is onze soort uitgegroeid tot de dominante zoogdiersoort op Aarde. Vandaag zijn we aangeland op een punt waar bergenhoge problemen, van vooral ecologische en demografische aard, dreigend opdoemen. Om daar overheen te komen zullen we ons moeten gaan bezinnen op wat we als mensen écht willen – dit in tegenstelling tot de verlangens waarmee de *vrije markt* ons opzadelt. Daarvoor is het nodig dat wij een realistische, d.i. een door onze gezamenlijke wetenschappen aangeleverde, kijk op onszelf krijgen.

We zullen ons consumentengedrag moeten gaan veranderen willen we als soort overleven. Maar dat doet niemand graag: veranderen. Dat houdt altijd inleveren in. Toch zullen we het moeten. Voor het eerlijker maken van de wereldhandel. Voor het verduurzamen van onze productie, onze energievoorziening en ons verkeer. Om dat veranderen en inleveren te kunnen ‘pikken’ behoeven we nieuwe *grond* onder onze denkvoeten: een universeel Groot Verhaal. Het verhaal van hoe we van apen mensen geworden zijn.

Ook voor het schrijven dáárvan moeten we eerst onze *menselijke natuur* nagaan.

---

⁴ de Leidse godsdienstsocioloog Meerten ter Borg ontgaat dit verschil niet en hij geeft dit aan door ‘religie’ te onderscheiden van ‘een religie’. Omdat het boeddhisme niet echt een God aanbidt – al is Boeddha voor de meeste boeddhisten een God, Boeddha geldt niet als de Schepper van het heelal en de dingen – zou je het inderdaad geen godsdienst mogen noemen terwijl het duidelijk een religie is. Toch vind ik het onderscheid dat ik wens aan te brengen zinnig omdat het als één en hetzelfde zien onwerkbare onduidelijkheid schept

⁵ Waarom dan in Amerika niet? zult u terecht opmerken met verwijzing naar het begin van deze inleiding. Omdat dat een emigrantenland is. Emigranten houden die laatste strohalm die hen nog met hun cultuur van herkomst bindt, krampachtig vast, zoals je ook bij onze immigranten ziet. Daardoor kunnen de kerkgemeenten daar een sociale functie handhaven, zoals bij ons de moskeeën de ontmoetingsplaatsen en bases van zelforganisatie zijn voor de Turken en Marokkanen, die hier ook geloviger zijn dan ze in hun herkomstland zouden zijn geweest. Maar ook in de USA zijn de kerken aan een niet te stuiten leegloop begonnen

⁶ de bonobo’s leven in een gebied dat in die tien miljoen jaar waarin het ontstaan van onze soort plaatsvindt, niet onderhevig is geweest aan de klimaatveranderingen; het leefgebied van onze bonobo-voorouders is daar wél door veranderd en sinds de IJstijden ook dat van de bonobo-voorouders van de chimpansees; omdat men mag aannemen dat de bonobo’s derhalve de trekken van onze gemeenschappelijke vooroudersoort het zuiverst bewaard hebben, mogen we die vooroudersoort dus ‘bobobo-voorouders’ noemen

De derde reden heeft daar direct mee te maken: het feit dat een samenleving niet goed functioneert zonder een breed gedeelde mens- en wereldbeschouwing. De Paarse regering leed duidelijk aan een gebrek aan toekomstvisie. De PvdA had haar 'ideologische veren afgeschud'. Maar het gaf aan dat kabinet een afstandelijk technocratisch karakter en dat vervreemdt. Arie van der Zwan schrijft in zijn essaybundel *De uitdaging van het populisme* (Amst.'03) dat "het postmoderne kabinet-Kok" sociaal-economische prestaties leverde maar de rol van de overheid als hoeder van normen en waarden, als centrum van eenheid, van richtinggevend en sturend vermogen van onze samenleving, verwaarloosde en zo de rebellie van Fortuyn over zichzelf afriep. "Ideologische re-oriëntatie is onmisbaar", zo schrijft hij.

Het kabinet Balkenende hoopt op een re-oriëntatie op de oude joods-christelijke waarden, maar in een pluriforme en geestelijk *vrije* samenleving is dat tegen de keer in in plaats van constructief, en zal dus ijdele hoop blijven.

Zonder een Heersend Verhaal hebben de mensen niet langer het gevoel dat ze wat met elkaar te maken hebben. Dan gaat ieder zijn eigen naad naaien en desintegreert de samenleving. Normen en waarden verliezen hun grondslag. Ieder mag die vandaag voor zichzelf invullen, en dan ligt het opportunistisch omgaan ermee voor de hand. Dan gaat het niet goed met zo'n samenleving. Dat onze samenleving aan het verloederen is, zal intussen weinigen ontgaan zijn.

"Een samenleving kan niet functioneren als de bodem ontvalt aan het gevoel dat je je aan regels moet houden", zo formuleerde burgemeester IJssels van Gorcum het naar aanleiding van de gewelddadige dood van twee jonge discobezoeksters.

Ze behoeft een nieuwe bodem. En nu een die gebaseerd is op de nieuwste inzichten in onze *menselijke natuur*.

Onze *menselijkheid* is de grondslag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het belangrijkste algemeen-menselijke document dat de mensheid in zijn hele geschiedenis tot nu heeft weten te produceren. Maar die grondslag – in de preambule en dan ook nog tamelijk cryptisch geformuleerd: "De waarde van iedere mens is inherent" – is nog steeds niet verder uitgewerkt. Dit maakt de grondslag uiterst iel en de Universele Verklaring wankel. Daar kunnen we nu wat gaan doen. Dat is de vierde dringende reden om op zoek te gaan naar onze *menselijke natuur*.

Een vijfde dringende reden is misschien de belangrijkste. Godsgeloof kan voor de medemens enge vormen aannemen en daar doelde Hegel al op. Zowel dat van de Islamist, die jonge mensen als bommen op pad stuurt met het idee na hun aanslag onmiddellijk in de hemel met een wellustige zwartogige aan de scharrel te kunnen, als dat van de Amerikaanse fundamentalist die een dokter doodschiet omdat deze vrouwen helpt bij ongewenste zwangerschap. Dat inhumane en misogynie geloof wordt tot nu toe door geen enkel consistent alternatief Verhaal uitgedaagd. Ook onze tot nu toe (hoe lang nog?) van dergelijke aanslagen vrij gebleven Nederlandse samenleving heeft er alle belang bij dat we werk gaan maken van dat alternatieve Ontstaansverhaal.

Dat zou het werk moeten zijn van onze filosofen. Maar die laten het dramatisch afweten. Ze hebben het wegvallen van de oude Grote Verhalen slechts bejubeld. Ze hebben geen idee waardóór die zijn weggevallen en ook niet wat dat wegvallen voor gevolgen heeft voor ons samenleven.

Omdat ze geen – althans geen wetenschappelijk – inzicht hebben in de *menselijke natuur*.

Sinds 'elf september' heeft de *Clash of civilisations* alle overige wereldproblemen in de schaduw gesteld (die moeten maar gewoon even doorrotten). Huntington gaat, zoals alle postmoderne filosofen, uit van het kwade in de mens. Daarom heeft hij een tamelijk angstaanjagend scenario geschetst van een derde wereldoorlog. Dit scenario heeft de Bush-kliek gesanctioneerd om een hachelijke imperialistische oorlog in het Midden-Oosten - *of all places* - aan te gaan.

De postmoderne filosofen baseren hun pessimistische en ontmoedigende, dus schadelijke, mensvisie op hún wetenschap: de oude denkers. Maar ... waar haalden de oude denkers dan hun zekerheden vandaan? Gewoon, uit wat ze om zich heen zagen: burgeroorlogen en rampen, misdaden en slavernij. Nee, niet uit wetenschappelijk onderzoek natuurlijk. Dat was er toentertijd nog niet.

Vandaag is dat er wel. Je kunt het allemaal vrijelijk tot je nemen. Onze filosofen zouden dus beter kunnen weten. Maar die hebben helaas geen tijd om dat allemaal te lezen. Het is geen onderdeel van hun opleiding en hun vakgebied, en ze hebben al moeite genoeg om daarin bij te blijven. En ... als er iets is waar je je vandaag als filosoof mee diskwalificeert in de ogen van je medefilosofen is het wel met een optimistisch mensbeeld!

Dit werkstuk over “De geboorte van God” is dus tevens een pleidooi om het gat dat de verdwijnende godsdiensten laten vallen in de heersende mens- en wereldbeschouwing, te laten opvullen door een Nieuw Groot Verhaal – project. Dat de vlag eigenlijk te krap is om deze extra-lading te dekken, jaagt een bos van schaamte naar mijn bejaarde kaken, maar hopelijk verleent die ze een zweem van jeugdige overmoed.

Een wetenschapper zal ettelijke ten hemel schreiende amateurismen voor haar/zijn kiezen krijgen, want ik heb nooit voor de echte wetenschapsbeoefening willen deugen – terwijl ik er toch ook nooit los van heb kunnen komen. Dit feit heeft mij vele jaren ernstig aan mijn onderneming om aan een consistent ontstaansverhaal te bouwen doen twijfelen. Maar Carel Peeters heeft mij onlangs (VN 3 mei '03) een hart onder de riem gestoken. Bij de bespreking van *De geschiedenis van het denken* van André Klukhuhn (Bert Bakker, 2003) weidt hij uit over de figuur van de *uomo universale*. Dit moet je namelijk zijn wanneer je je aan een ‘grote greep’ op onze gehele geschiedenis zet, zoals Klukhuhn heeft gedaan. De *uomo universale* moet zich daarvoor toeleggen op het verzamelen van alle relevante inzichten uit alle relevante takken van wetenschap. Hij moet weten van literatuur en techniek, van kunst en biologie, van medische ethiek en godsdienstfilosofie. Dat vereist een mateloze nieuwsgierigheid, een niet aflatende toewijding en het kost al je tijd. Dus heel belangrijk voor de allesweter is dat hij nergens tot de bodem wil gaan. Zich diep in één specialisme begeven doet zijn project immers stokken. Een onmisbaar vereiste is vervolgens een rode draad – deze nu mist hij (ten onrechte denk ik) bij Klukhuhn – om niet ten onder te gaan in een vloed van doelloze eruditie.

Welnu, mijn draad is zo rood dat hij mijn bejaarde kaken rossig maakt, zoals ik al bekende. Al mis ik de eruditie en de vereiste geserreerde wetenschappelijke manier van schrijven, van de filosofen hoeft u al helemaal niets te verwachten.

Om toch nog enig vertrouwen bij u te wekken begin ik met het weergeven van de literatuur welke voor mij tot nu toe belangrijk is geweest, met onderstreping van de namen der auteurs aan wie ik het vaakst denk bij het schrijven.

Indien u dit boekje in postmodernistische verblinding dichtklapt omdat het behalve de nodige amateurismen ook een optimistisch mensbeeld schetst, loopt u mooi een aantal intrigerende zienswijzen en bevindingen mis inzake *onze menselijke natuur*.

LITERATUUR

- Abu Zaid, Nasr H. – Mijn leven met de islam (Haarlem, 2002)
- Aitchisson, Jean - De sprekende aap (Spectrum, 1997)
- Angier, Nathalie – De Vrouw. De waarheid over het vrouwelijke lichaam. (Amst. 1999)
- Armstrong, Karen – Een geschiedenis van God (Baarn, 1993)
- Armstrong, Stokoe & Wilcox – Gesture and the nature of language (Cambr. 1997)
- Azawa, Takeru e.a. – Neandertals and Modern Humans in West Asia (New York, 1998)
- Beck, Ulrich – De wereld als risicomaatschappij (De Balie, 1997)
- Besten, G.J. den - Mens en Medemens (Gron. 1995)
- Beus, Jos de – Economische gelijkheid & het goede leven (Contact, 1993)
- Blokland, Hans – Publiek gezocht (Boom, 1997)
- Borsboom, Ad – De clan van de Wilde Honing (Becht, 1997)
- Boyd & Silk – How Humans Evolved (New York/London, 2000)
- Brown, Donald E. – Human Universals (McGraw-Hill Inc., 1991)
- Bruemmer, Fred – Leven met de Inuit (Atrium, 1993)
- Byrne, Richard – The Thinking Ape (Oxford UP 1995)
- Calvin, William – De rivier die tegen de berg op stroomt (Amst. 1994)
  - De opkomst van het intellect (Amst. 1994)
  - De speurtocht naar intelligentie (Contact, 1996)
- Cambridge Encyclopedia of Human Evolution (CUP 1992)
- Cavalli-Sforza, L. en F. – Wie zijn wij? (Amst. 1994)
- Chagnon, Nap. – Yanomamö, The fierce people (New York, 1983)
- Chaisson, Eric – Cosmic Evolution: The Rise and Complexity in Nature (HUP 2001)
- Claessen, e.a. - Inleiding tot de culturele antropologie (Den Bosch, 1989)
- Clarke, Robert – Naissance de l'Homme E. du Seuil, 2001)
- Collins, Desmond – The Human Revolution (Oxford, 1976)
- Condé, Maryse – Ségou (Amst. 1993)
- Corballis, Michael – The Lopsided Ape (New York, 1991)
- Damasio, Antonio – De vergissing van Descartes (Werld. 1996)
  - Ik voel dus ik ben (Wereldb. 1999)
- Darwin, Charles – De autobiografie van (Uitg. Nieuwezijds, 2000)
  - Over het ontstaan der soorten (vert. Uitg. Nieuwezijds, 2000)
- Deacon, Terrence W. – The Symbolic Species (New York, 1998)
- Debat over de moraal. Uitg. Trouw, 1996
- Delfgaauw, Bernard – De Mens en zijn Rechten (Kampen, 1993)
- Dennett, Daniel C. – Het Bewustzijn Verklaard (Contact, 1993)
- Diamond, Jared – The third chimpanzee (Harper P. 1993)
  - Guns, Germs and Steel (New York, 1997)
  - Why Is Sex Fun? (Science Masters, 1998)
- Dobzhansky – De biologische en culturele evolutie van de mens (Aula, 1962)
- Donald, Merlin – Origins of the Modern Mind (Harvard UP, 1991)
- Donner, Florinda – Shabono (Baarn, 1982)
- Draulans, Dirk – De mens van morgen (Atlas, 1998)
- Droste, Flip G. (red.) – Het neefje van de aap (Leuven, 2003)
- Dunbar, Robin – Grooming, Gossip and the Evolution of Language (London, 1996)
- Ehrenberg, Margaret – Women in Prehistory (London, 1995)
- Ellwood, Wayne – De feiten over globalisering (Novib, Lemniscaat, 2003)
- Evolutie van de Mens. 21 auteurs onder red. Natuur&Techn. (Maastr./Brussel, 1981)
- Fasani, Leone – Archeologia (Helmond, 1981)
- Fouts, Roger – Next of Kin (Living Planet Press, 1997)

- French, Marilyn – Een vrouwelijke geschiedenis van de wereld (Amst. 1996)
- Galdikas, Biruté – De spiegel van het paradijs (Atlas, 1997)
- Gellner, Ernest – Rede en Cultuur (Wereldb. 1995)
- Giel, R. – De Vreemdeling. Relas van een arts ver van huis (Utrecht, 1999)
- Gilmore, David – De man als mythe (Yale Univ. 1990, Amst. '93)
- Gimbutas, Marija – The Language of the Goddess (London, 1998)
- Glasenapp, Helmuth von – Die nichtchristlichen Religionen (Fischer B., 1957)
- Good, Kenneth – Into the heart (New York, 1991)
- Goodwin, Jan – De tol van de eer (Bruna, 2002)
- Goudsblom, J. – Vuur en beschaving (Amst. 1992)
  - Het regime van de tijd (Amst. 1997)
  - Mappae Mundi (met B. de Vries e.a.), (AUP 2002)
- Gould, S.J. e.a. – Verslag van het Leven (Schuyt, 1993)
  - The Panda's Thumb (New York, 1980)
- Greenspan, Stanley I. – De ontwikkeling van intelligentie (Contact, 1998)
- Grind, Wim van de – Natuurlijke intelligentie ((Amst. 1997)
- Harris, Marvin – Culture, People, Nature (New York, 1988)
  - Our Kind (vert. Onze Soort, De Kern, 1989)
- Hemleben, Johannes – Darwin (RoRoRo, 1968)
- Hoogerwerf, A. – Elites in de Democratie (Tjeenk W., 1997)
- Hooff, Jan van – Aspecten van het sociale gedrag etc. (Rott. 1971)
- Hove, Chenjerai e.a. – Hoeders van de Aarde (Schuyt&Co, 1997)
- Jackendoff, Ray – Taal en de menselijke natuur (vert. Spectrum, 1996)
- Julien, Paul – Kampvuuren langs de evenaar (1951)
- Kerkhof, Bas van – Een hekel aan geraniums (Afasie Vereniging Ned., 2003)
- Klinkenberg, Gerard van – De mens als natuurverschijnsel (De Beuk, 1997)
- Klukhuhn, André – Sterf oude wereld (Amst. 1995)
  - De geschiedenis van het denken (Amst. 2003)
- Koenis, Sjaak – Het verlangen naar gemeenschap (Amst. 1997)
- Kramer, Samuel Noah – Mesopotamien. Frühe Staaten an Euphrat und Tigris (RoRoRo, 1971)
- Kunneman, Harry – Van theemutscultuur naar walkman-ego (Boom, 1996)
- Kurlansky, Mark – Zout. Een wereldgeschiedenis (Anthos, 2002)
- Landes, Davis S. – Arm en Rijk (Het Spectrum, 1998)
- Landmann, M. – Filosofische Antropologie ((Utrecht, 1971)
- Lange, Frits de – Gevoel voor verhoudingen (Kampen, 1997)
- Lanpo, Jia – Early Man in China (Foreign Lang.Press, Beijing, 1980)
- Leakey, Richard E. – De Oorsprong van de Mens (Natuur&Techn. 1982)
- Lemaire, Ton – De indiaan in ons bewustzijn (Ambo, 1986)
  - Twijfel aan Europa (Baarn, 1990)
- Lévi-Strauss, Claude – Het trieste der tropen (Editie SUN, 1985)
- Lewin, Roger – The Origin of Modern Humans (New York, 1993) (vert. Natuur&Techn.1996)
- Lindijer – Een kraal in Nairobi (Amst. 1995)
- Mayr, Ernst – Toward a new philosophy of biology (Harvard UP, 1988)
- Middel, Bert – Politiek handwerk (Amst. 2003)
- Milbury-Lewis, David – Millennium (New York, 1992)
- Miles, Jack – God. Een biografie (New York, 1996) 1989)
- Miles, Rosalind – The Women's History of the World (Vert. Stiefdochteren van de tijd, Bruna,
- Mithen, Steven – The Prehistory of the Mind (London, 1996)
- Moerman, P. – Op het spoor van de Neanderthal-men (Baarn, 1977)
- Monbiot, George – Niemandland. Een speurtocht door Kenia en Tanzania (Atlas, 1994)
- Morgan, Elaine – Sporen van de evolutie (Ambo, 1996)
  - The Descent of the Child (Penguin Books, 1994)
- Moussaieff Masson, Jeffrey & Susan McCarthy – Wanneer olifanten huilen (Amst. 1995)
- Paling, Kees M. – Het Fin de siècle als Uitdaging (Ambo, 1996)
- Peyrony, E. & L. Casalis – Notions de Préhistoire (Perigeux, 1975)
- Pinker, Steven – Het Taalinstinct (Contact, 1994)
- Ivens, Nicholas – Achnaton. Valse profeet en gewelddadig farao (vert. Baarn 2002)
- Ridley, Matt – De oorsprong van de moraal (Contact, 1997)
- Roele, Marcel – De eeuwige lokroep (Contact, 1997)
- Rudgley, Richard – Het Stenen Tijdperk (Baarn, 1999)

- Sapolsky, Robert M. – Herinneringen van een mensaap (Contact, 2001)
- Schilder, Marian & Max Lebouille(red.) – De evolutie de baas (AUP 1998)
- Schilling, Govert – Tweeling Aarde (Wereldb. 1997)
  - De jacht op superexplosies (Wereldb. 2000)
  - De kosmos in een notendop (Amst. 2001)
  - Wat was er voor de oerknal? Haarlem, 1995)
- Schlegel, Stuart A. – Wijsheid uit het regenwoud (BZZTôH, 1999)
- Sierat, Joop – Rapádaba. Mensen aan de Wisselmeren van Irian Jaya (Bergen, 1999)
- Slurink, Pouwel – Why some apes became humans (proefschr. 2003)
- Spier, Fred – The Structure of Big History (Amst.Univ.Press 1996)
- Stanford, Craig – Significant Others (New York, 2001)
- Stanley, Steven S. – Children of the Ice Age (New York, 1996)
- Stokkom, Bas van – Emotionele democratie (Amst. 1997)
- Störig, H. – Geschiedenis van de filosofie 1 en 2. (Aula, 1959)
- Swaan, Abram de – De mensenmaatschappij (Bakker, 1996)
- Swierstra, Tsjalling – De sofocratische verleiding (Kampen, 1998)
- Tas, Filip – Volken en Stammen (Amst.Boek, 1976)
- Tattersall & Schwartz – Extinct Humans (new York, 2000)
- Taylor, Charles – Wat betekent religie vandaag? (Klement, 2003)
- Thomas, Herbert – Human Origin (1995)
  - L'Homme avant l'Homme. Le scenario des origins (Galimard, 1994)
- Tokarev, S.A. – Die Religion in der Geschichte der Völker (Köln, 1968)
- Veer, Peter van der – Islam en het 'beschaafde' Westen (Amst. 1993)
- Verlinden, Peter – Hutu en Tutsi. Eeuwige strijd (Leuven, 1995)
- Vroon, Piet – Intelligentie (Sesam, 1980)
  - De Wolfsklem (Ambo, 1992)
  - De mens als metafoor (met Douwe Draaisma) (Baarn, 1985)
- Waal, Frans de – Chimpansee Politiek ((Amst. 1982)
  - Van nature goed (Contact, 1996)
  - Bonobo (Kosmos, 1997)
  - De aap en de sushimeester (Contact, 2001)
- Walter, Ulrich – Buitenaards leven. Zijn wij alleen in het heelal? (Natuur & Techn. 2002)
- Watson, Peter – The modern mind (Harper/Collins, 2001)
- Watson, Lyall – De Regenmaker (Karnak, 1982)
- Westerman, Frank – De graanrepubliek (Atlas, 2001)
- Wilson, Edward O. – On Human Nature (New York, 1978)
  - The Biophilia Hypothesis (Island Press, 1993)
  - Het Fundament. Over de eenheid van kennis en Cultuur (Contact, 1998)
- Wilson, Hilary – Het volk der farao's (Bosch&Keunig, 1998)
- Wood, Bernard – De eerste mensen(Helmond, 1976)
- Wrangham & Peterson – Demonic Males (London, 1997)

INHOUD

DEEL EEN.	De menselijke natuur	p.9
DEEL TWEE.	Talige wezens	p.15
DEEL DRIE.	De geboorte van God	p.23
DEEL VIER.	Een nieuw geloof	p.40
Toegift: 'bijsluiter' bij De Tien Geboden		p.47

DEEL EEN. DE MENSELIJKE NATUUR

de menselijke natuur als heelal-fenomeen

De Amerikaanse fysicus Eric Chaisson⁷ heeft nou echt een fundamentele kijk op de mens. Hij ziet ons als de verst voortgeschreden verfijning van *complexiteit van de heelal-materie*.

Na de oerknal waren de oersterren de eerste en simpelste vorm van complexiteit van heelal-materie: een fuseren van waterstof en helium en anders niets. Maar in hun fusieproces werden de complexe moleculen van het 'periodieke systeem' gevormd. De oersterren implodeerden weldra, de een na de ander. Er bleef niets van over dan een 'bal' van ingestorte moleculen met een zo extreme aantrekkingskracht dat we die alleen waarnemen als een 'zwart gat' (zichtbaar door het licht van de extreme hitte die het binnenstorten van omringende materie veroorzaakt) en een immense stofwolk van materie. De *accretie* (samenballing) van de stofwolkmaterie doet hier en daar opnieuw opeenhopingen ontstaan die bij voldoende massa en druk opnieuw tot kernfusie komen: de tweede-generatie-sterren. Deze processen in die stofwolken, van oorsprong de restanten van de oersterren dus, zijn inmiddels zover gevorderd dat we ze nu zien als opeenhopingen van sterren: 'melkwegen'. Die bevatten naast waterstof en helium nu ook een hoeveelheid complexe moleculen, waaronder 'organische' zoals koolhydraten en aminozuren. Op sommige aarde-achtige planeten nu, kleine planeten van vaste materie zoals ijzer en silicium, op de exact juiste afstand van hun ster zodat water er in vloeibare vorm voorkomt, kan zich, bij voldoende overige ideale omstandigheden, uit deze 'organische' moleculen een RNA-molecule⁸ formeren.

Dat is op onze Aarde gebeurd. Maar dankzij zoveel voldane gunstige voorwaarden dat het twijfelachtig is of zich dit ook op andere aarde-achtige planeten elders heeft kunnen voordoen; en wanneer het zich al heeft kunnen voordoen, of het dan de kans gekregen heeft, lang genoeg in stand te blijven om te kunnen evolueren naar complexere levensvormen. De sterrenkundigen zoeken fervent, maar hebben tot nu toe niets gevonden dat er ook maar in de buurt komt.

Die RNA-molecule was de derde, enorme stap in complexiteit van heelal-materie. Via enkele tussenstappen als fotosynthese, meercellig **leven** en dierlijk leven vordert de heelal-materie op haar weg naar steeds verfijndere complexiteit waarvan de mensheid het toppunt vertegenwoordigt.

We zijn, net als de mensapen, de giraffes, de dolfijnen, de guppies en de langpootmuggen, maar ook net als de eikenbomen, de paddestoelen en de met het blote oog niet waarneembare levensvormen als bacteriën en virussen, een soort van dat **leven**. Om onszelf te begrijpen moeten we weten wat we gemeen hebben met alle vormen van leven. Dat is: zorgen dat we in leven blijven (dus dat we te eten hebben en dat we veilig zijn) en dat we kindertjes krijgen (ons eigen DNA doorgeven). Je kunt zeggen dat leven daar uiteindelijk om draait en dat alle levensvormen die deze eigenschappen niet of onvoldoende aan de dag legden, het niet gehaald hebben.

Dat noemde de oude Darwin de *natuurlijke selectie*. Een hondenfokker selecteert de fokhonden op bepaalde uiterlijke of karakter-eigenschappen. Dat gaat vlugger en gericht. De natuur doet hetzelfde door het veranderen van omstandigheden (doordat bijvoorbeeld de continenten niet op hun plek blijven liggen). Wat zich het best (door bepaalde uiterlijke of karakter-eigenschappen ten gevolge van toevallige genenvarianten) in die nieuwe omstandigheden kan weren, heeft betere voortplantingskansen maar wordt dan wel een andere soort. Wat zich niet kan aanpassen, sterft uit.

Voor je eten en evenzeer voor je voortplanting moet je de concurrentie aan met de levensvormen die van dezelfde voedselbron(nen) leven en op dezelfde partners uit zijn, dus met je soortgenoten. De oude Darwin noemt dat gevecht *the struggle for life*. Dat is niet leuk: moeten vechten met je soortgenoten voor je leven en je voortplanting.

Maar de natuur is niet leuk. **De natuur is wreed en kent geen mededogen.**

Dat is wat wij voor ogen moeten blijven houden. Mensen kennen wel mededogen, en kunnen het leuk voor elkaar maken. Maar mensen zijn dan ook een verregaand ingewikkelde vorm van *leven*. Ze hebben zich dankzij hun *talig* geworden zijn – daar zal dit opstel vooral over gaan - in hun gedrag (niet in hun lichamelijk functioneren) een beetje los weten te maken van de wrede natuur, en zijn daarom erg interessant maar wel afwijkend. De natuur als geheel IS en gaat gewoon zijn gang.

⁷ *Cosmic Evolution. The Rise of Complexity in Nature* (Harvard U.P. 2001)

⁸ ik baseer mij hierbij op de inaugurale rede van astrobiologe Pascale Ehrenfreund, KUN 2003

Meedogenloos. De continenten verschuiven; dan krijg je andere klimaten. Levensvormen die zich niet weten aan te passen, sterven uit; die zich wel weten aan te passen, blijven maar worden door hun aanpassingen een andere soort.

De natuur is wreed en kent geen mededogen. Een poes speelt met de muis tot die er het leven bij laat. Als chimpansees een aapje gevangen hebben, trekken ze het levend uit elkaar! Als het al zowat gevierendeeld is, hoor je het nog kermen. Als een pygmee een bosantilloopje in zijn net gevangen heeft, snijdt hij het levend de poten af: kan het niet meer weglopen. Vindt ie doodnormaal. De natuur is wreed. Alle mensen worden, net als andere vormen van leven, geboren, worden ouder en sterven, meedogenloos. Sommigen worden niet eens oud, sommigen sterven al jong, of bij de geboorte of zelfs daarvoor. Meedogenloos. Wanneer een leuk iemand zo jong uit je omgeving wordt weggerukt, vraag je je boos en verdrietig af wat de dood eigenlijk voor zin heeft. Dan kan ik je wel vertellen dat het **leven** niet ver gekomen zou zijn wanneer die allerprimitiefste levensvormen en alle levensvormen er na niet een beperkte houdbaarheid hadden gehad; dus dat sterven nodig is wil de natuur tot steeds hogere levensvormen evolueren. Maar op zo'n moment wil je zoiets niet horen. Dan heb je gewoon verdriet en moet een auteur z'n bek houden. Dan moet je rouwen.

De primitiefste levensvormen voedden zich met de bouwstoffen van de oerzee en met elkaar. Het was eten of gegeten worden, en dat is het gebleven. Ook wij eten ander leven, zowel dierlijk als plantaardig leven; alleen elkaar eten doen we nog maar sporadisch.

Toen de bouwstoffen in de oerzee opraakten, kwamen levensvormen tot ontwikkeling die het zonlicht als energiebron gingen gebruiken, middels een ingewikkeld chemisch proces van fotosynthese. Daarbij wordt zuurstof afgescheiden als afvalproduct. Een succesvolle levensvorm, dat plantaardige leven, een blijvertje. Maar na verloop van tijd – praten we wel over de nodige honderden miljoenen(!) jaren - raakte de hele atmosfeer verzadigd van dat voor het toenmalige plantaardige leven giftige zuurstof en dus het leven opnieuw in een kritieke fase. Maar ook nu weer ontwikkelden zich levensvormen die dat giftige zuurstof juist gingen gebruiken als energiebron. Dat was het dierlijke leven.

Maar ik sla iets over: de seks. Seks is door het *leven* uitgevonden als antwoord op de door het *leven* zelf voortgebrachte 'hooligans': de virussen. Een parasitaire vorm van *leven*. Het zijn niet meer dan pakketjes DNA, maar voor hun deling kapen ze gewoon een normale cel van een organisme, doden de celkern, nemen de plaats ervan in en laten de cel verder z'n werk doen. Wanneer het organisme zich voortplant, plant het in plaats van zichzelf het virus voort. Mooi toch? Maar jammer nou, steeds meer organismen gingen hun voortplanten samen met een ander organisme doen. Daarbij husselden ze hun DNA's door elkaar en dan kregen ze geen kloon van zichzelf maar een totaal nieuwe combinatie! Met ongeveer de helft van de eigenschappen van zichzelf en ongeveer de andere helft de eigenschappen van de ander. Daarmee hadden ze mooi het virus op het verkeerde been gezet. Het *dierlijke leven* was ook een zeer succesvolle levensvorm, vanwege vooral één vernieuwing: het kon zich verplaatsen. Plantaardig leven staat aan de grond genageld, tenzij het in het water zweeft, maar het kan geen kant op. Dierlijk leven kan zich naar de voedselbron toe bewegen en gevaar ontwijken. Daarvoor ontwikkelt het ledematen en zintuigen. Die worden bestuurd door een zenuwstelsel en op den duur evolueert zich daar een 'centrale commandopost' bij voor de inkomende en uitgaande impulsen: de hersenen. Dat gaat allemaal via de omslachtige weg van individuen die door de toevallige deling van hun DNA-strengen over eigenschappen beschikken die het in de gewijzigde omstandigheden en in hun strijd met soortgenoten om voedsel en paringspartners ietsje beter doen dan anderen, ietsje meer nakomelingen krijgen, hun bij toeval verworven eigenschappen doorgeven aan die nakomelingen, die het daardoor ook weer beter doen: *natuurlijke selectie*. En nog steeds volstrekt meedogenloos.

DNIWEKGM

Lange tijd heeft men gemeend – en de postmoderne filosofen menen het daarom nog steeds – dat de mensen *van nature* slecht zijn: egoïstisch, wreed, en zo. En wanneer de meeste mensen niettemin aardige lui blijken te zijn, dan moet dat komen door de beschaving, of doordat ze braaf naar de dominee of de pastoor geluisterd hebben.

Maar zoals uit ons Verhaal zal blijken, zijn de mensen juist de aardigste dieren die de natuur heeft voortgebracht. En hoe minder beschaafd (primitiever), hoe aardiger. Wij zijn de laatste duizenden jaren komen te leven in samenlevingen met slavernij en vrouwenonderdrukking en zo; dus in samenlevingen die geheel met onze aardige natuur in strijd waren, heel frustrerende samenlevingen. Ja, dan ga je wel rot doen tegen elkaar; maar een paar duizend jaar is volstrekt ontoereikend om iets

aan de *menselijke natuur* te wijzigen. Hoe wij, hoe aardig ook, toch slavernij en andere nare dingen konden gaan doen, zullen we allemaal nog bespreken. Hier eerst iets over het speciale van de

groepsdierlijke menselijke natuur

De Natuur Is Wreed En Kent Geen Mededogen, dat blijft. We zullen dit normale *struggle for life* – gedrag en de *survival of the fittest* (de best aan de veranderde omstandigheden aangepaste individuen doen het beter) nog zo vaak tegenkomen dat ik de spreuk maar afkort tot DNIWEKGM. Elk individu probeert in principe de beste toegang tot voedsel, veiligheid en paringspartners te krijgen, in gevecht met concurrenten, meestal van zijn eigen soort of van soorten die van dezelfde voedselbron leven. Dat zie je in de natuur voortdurend om je heen: die ene koolmees die de anderen probeert te verjagen van dat plekje aan het pindanetje, tot hijzelf door een nog sterkere verjaagd wordt. Onze kindjes die makkelijk ruzie maken. De kouw die de meisjeskauw voor zich alleen wil hebben en een andere verwoed wegjaagt, is toevallig wat sterker en gezonder dan zijn rivaal en dus vindt de meisjeskauw het allang best. Of het magere biggetje dat door de dikke anderen verstoten wordt. De natuur is wreed. Het magere biggetje zal het niet redden. Van verreweg de meeste soorten is het aantal geboortes vele malen groter dan het aantal dat tot voortplanting komt, en je moet er niet aan denken dat het anders was! Zo selecteert de natuur en schept het natuurlijke evenwicht. Maar niet leuk. DNIWEKGM.

Mensen kennen mededogen en zullen zich over het verstoten biggetje ontfermen en het toch nog een kans geven. Zij doen dat omdat zij zich automatisch verplaatsen in de positie van het biggetje en het willen behandelen zoals zij ook zelf behandeld zouden willen worden. (Of de boer denkt: ook een mager biggetje kan groot worden en geld opleveren, ik zal er alleen niet mee fokken want er zal wel iets mis zijn met dat mormel.) Hoe komen mensen aan dat mededogen?

Dat komt omdat mensen behoren tot de hogere **groepsdieren**. Lagere groepsdieren zijn⁹ vissen die in scholen zwemmen, muggen in zwermen, vogels in zwermen, graseters in kudden. Zij leven in groepen omdat de groep veiligheid biedt tegen roofdieren, waartegen je in je eentje het niet redt. Temidden van zo'n kudde zit je veilig.

In het midden ja, maar aan de rand niet. Daar loop je gevaar. Sommige scholen vissen lossen dit probleem op door als een wervelwind door elkaar heen te gaan tollen. De haai kan maar één vis tegelijk happen; maar voor hij zich er op één heeft kunnen concentreren, schiet er weer een ander en weer een ander voor. Eenzelfde tactiek hebben de zebra's. De leeuwin kan maar één zebra tegelijk pakken, maar die rennen als dollen door elkaar heen, en door al die strepen door elkaar kan ze zich niet meer op één concentreren en geeft het op.

Maar in de meeste kuddes en andere groepen draait het om *status*. Dat is aanzien, rang. Het is een echt DNIWEKGM-fenomeen. Het ene individu heeft een hoge status en het andere een lage. Een hoge status is vooral erfelijk. Wanneer je moeder of vader een hoge status had, gaat die ook op jou over. Persoonlijke kwaliteiten als kracht en durf helpen om die hoge status te houden of om van een lage status naar een hogere of zelfs de hoogste op te vechten. Maar meestal is het als de kasten in India: wanneer je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje..

Bij de graseters is het je moeder die je status bepaalt. De koe met de hoogste status verblijft in het midden van de kudde, met haar kroost om zich heen. Daar om heen de moeders met iets lagere status, en zo verder tot aan de rand, waar de moeders met de laagste status grazen. Die wagen het niet om naar het midden van de kudde op te schuiven want daar worden ze meteen door de hogere verjaagd. Af en toe wordt er gevochten, vindt er een tweegevecht met die horens plaats. De verliezer moet genoeg nemen met een rang onder de winnaar, dus een graasplek meer naar de rand.

Door toevallige persoonlijke kracht en durf kan een jonge moeder een hogere status voor zich en haar kinderen bevechten. Op de apenrots zit de matriarch (het vrouwtje met de hoogste status) bovenaan, met haar kinderen om zich heen. De vrouwtjes met de laagste status zitten helemaal onderaan en lopen het meeste gevaar voor de slangen en andere roofdieren. DNIWEKGM.

Zo 'fokt' de *natuurlijke selectie* steeds betere individuen en zit er een stijgende lijn in de natuurlijke intelligentie. Dat het werkt zie je in leefgroepen van bavianen en chimpansees: een baby van de moeder met de hoogste status (de vader is dan ook altijd de alfa-man, die door zijn eigenschappen het leiderschap binnen de groep bevochten heeft) is duidelijk gezonder en zelfverzekerder dan een baby van de moeder met de laagste status in de groep; met alle kans op meer nakomelingen.

Zo 'fokt' de *natuurlijke selectie*. Het is, om vaste grond in de Natuur te houden, dienstig om telkens weer even terug te gaan naar het uitgangspunt van Eric Chaisson: we hebben het nog steeds over

⁹ insectensoorten als mieren en bijen zijn eigenlijk een geval apart; behalve dat ik het hier in het bijzonder over zoogdieren ga hebben, zijn ze te beschouwen als één organisme, verdeeld over een groot aantal individuen

heelalmaterie, in vergevorderde staat van complexiteit. En de heelalmaterie wordt bij de hogere groepsdieren nog gecompliceerder. Een ander uitgangspunt, van een andere fysica-discipline ook, is dat van de genfysici als Richard Dawkins: in de natuurlijke selectie draait het om het kunnen doorgeven van je genen. Dus combineer ik beide uitgangspunten en vul DNIWEKGM –gedrag als volgt in: in de natuur draait het om zoveel mogelijk energie te onttrekken aan je omgeving teneinde het best in staat te zijn je genen door te geven.

Bij de hogere groepsdieren, zoals olifanten, dolfijnen en andere walvissen, en de mensapen gaat het niet alleen om de veiligheid die de groep biedt, maar ook omdat ze meer moeten weten om aan hun voedsel te komen, dus meer moeten leren als jong. Een chimpanseejong doet er jaren over om termieten (een niet onbelangrijke bron van proteïnen) te leren vissen uit de termietenberg. Of, in West-Afrika, van zijn moeder te leren hoe de harde palmnoten (een zeer belangrijke voedselbron) met een hamersteen op een aambeeld van steen of boomwortel open te kraken zonder de zachte pit te verpletteren. En vooral: het moet zijn weg leren vinden in de heersende statusverhoudingen. Een zebrajong is na anderhalf jaar zelfstandig, een chimpanseejong pas na negen jaar. Dat maakt verschil.

Een groepsdier kan niet zonder zijn groep. Vooral de hogere groepsdieren die veel moeten leren. Vooral de chimpansees, die voortdurend alert moeten zijn op overvallen vanuit andere chimpanseegroepen die hun territorium willen uitbreiden.

Jane Goodall, de eerste veldonderzoekster van de chimpansees - die tot dan toe golden als een vreedzaam volkje - ontdekte dat die *machistisch* zijn en behoorlijk ruig uit de hoek kunnen komen. Ze ontdekte bijvoorbeeld dat chimpanseemannen soms een knokploegje vormen en stilletjes het leefgebied van de burensluipen in de hoop een eenzaam mannetje te treffen, om die dan zodanig te slaan, te trappen en te bijten (zinloos geweld!) dat die het niet overleeft. Wanneer ze daar maar vaak genoeg in slagen, kunnen ze het hele territorium inpikken, met vrouwen en al. DNIWEKGM. Als ze op een hele groep weerbare mannen stuiten nemen ze ijlings de benen natuurlijk. Want echte oorlogen van man tegen man kennen ze niet, ze zijn niet gek!

Maar (en daar gaat het vooral om) bij de hogere groepsdieren is naast het DNIWEKGM-gedrag een tweede gedragsmotief een vereiste geworden: de *groepsharmonie*. Om die zo hecht mogelijk te houden – groepen die daar goed in waren, deden het beter dan die daar niet goed in waren en zo selecteerden deze gedragingen zich uit – moet elk groepslid zijn DNIWEKGM-neigingen intomen. En wanneer zijn DNIWEKGM-neiging even de overhand krijgt en hij een conflict veroorzaakt, moet hij het zo gauw mogelijk weer goedmaken.

Wanneer twee chimpansee-mannen een statusgevecht hebben gehad, blijven ze na afloop met de rug naar elkaar een beetje ontredderd zitten wachten. Want ze weten dat ze elkaar ook weer nodig zullen hebben: een groep waarin de mannen niet op elkaar kunnen rekenen, is zo ten prooi aan een overval en is al helemaal niet in staat om er een te plegen.

Vaak komt een vrouwtje hen te hulp. Ze gaat zich eerst aan de ene man aanbieden, loopt dan naar de andere man en doet hetzelfde. En na een paar keer neemt ze er een bij de hand en leidt hem naar de andere, waarop de mannen elkaar hartstochtelijk en langdurig gaan vlooien. Frans de Waal heeft dit verzoeningsgedrag en overige harmonieversterkende sociale gedragingen zoals medeleven en troosten, betrokkenheid, goed leiderschap, wederkerig altruïsme, gehechtheid en vriendschap, verdriet en gemeenschapszin, in zijn *Chimpansee-politiek* (Amst. 1982) en *Van nature goed* (Contact, 1996) overtuigend laten zien.

Twee gedragsmotieven dus. Haakt op elkaar staand ook nog: enerzijds het eigenbelang, anderzijds het groepsbelang. Die zouden het individu innerlijk verscheuren wanneer beide sociale gedragingen niet ingebed waren in 'normaal' gedrag, gewoonte, zeg maar *cultuur*. Daaronder valt ook ander gedrag: de gewoonte om bepaalde dingen op een bepaalde manier te doen. Zoals het vissen op termieten, het open timmeren van de harde palmnoten, het je gat afvegen met een blad, een spons maken van gekauwd blad om water mee op te deppen uit een holte, en meer van die dingen. Over *cultuur* bij groepsdieren heeft Frans de Waal *De aap en de sushimeester*¹⁰ geschreven.

Bij de hogere groepsdieren is het egoïstische DNIWEKGM-gedrag een trapje hoger gestegen: Zowel het aan de omgeving onttrekken van energie als het doorgeven der eigen genen wordt bevorderd door het in harmonieuze groepen leveren. Dat vergt *geven en nemen*-politiek, vergt *reflectie*: het

---

¹⁰ Contact, 2001

afstandelijk kunnen bezien van het eigen gedrag om het te kunnen meten aan de situatie en het gedrag der anderen.

De menselijke natuur is door de nieuwe omstandigheden waarin onze voorouders zich moesten redden, alleen maar voortgegaan op de weg naar nog socialer gedrag: nog meer het eigenbelang ondergeschikt maken aan het groepsbelang, nog meer *reflectie*. Ook bij hen waren de groepen die er het best in waren, in het voordeel en deden het beter dan de rest die vervolgens uitstierf. Maar DNIWEKGM-gedrag (eigenbelang, status) bleef zijn rol meespelen en doet dat nog steeds, bij ieder van ons. Bij de chimpansees in gevangenschap brak bij het voederen het geweld onbeheersbaar los tot de verzorgers besloten de dieren alleen in hun eigen kooien te gaan voeren en te zorgden dat het publiek niet meer kon voeren. De bonobo's lossen deze spanningen op door dan meteen met elkaar aan het vrijen te slaan en te omhelzen. *Make love not war*. Zelfs als er een 'n leuk touwtje vindt dat de belangstelling van anderen opwekt, doen ze het.

de edele wilde

Hoe onbeschaafder (primitiever) de mensengemeenschappen, des te meer sociaal gedrag ze vertonen, stelde ik toen ik de menselijke natuur ging beschrijven.

Maar dat gedrag hangt wel heel erg af van wie ze als 'mensen' willen zien. De 'edele wilden' mogen dan wel gunstig afsteken bij ons, beschaafde mensen, wat betreft respect hun voor elkaar en hun kinderen, maar ze beschouwen alleen de eigen stamgenoten als mensen. Bij de Yanomami betekend Yanomamö 'mens', en bij de Inuit betekend Inu 'mens'. Niet-stamgenoten, alles wat een andere taal spreekt dan de hunne, zijn geen mensen. Dat zijn 'on-mensen'. Aan 'onmensen' hoef je je niets gelegen te laten liggen – tenzij je er van kunt profiteren natuurlijk. Zendelingen en missionarissen en onderzoekers zijn 'onmensen' maar die brengen ijzeren hakmessen, pannen en medicijnen als geschenken mee, dus daar heb je ook wat aan. Dan nemen ze die 'onmenselijkheid' maar op de koop toe. Meestal worden die vreemdelingen eerst door iemand als zijn familie geadopteerd, als een soort ver familielid verwelkomd. Daarmee worden ze dan 'vermenselijkt', opgenomen in de stam. Bij de Yanomami (bij de overige primitieve stammen zal dit niet anders zijn) ben je ook als Yanomamö al gauw een vreemde. Verwanten die in een andere *shabono* zijn komen te wonen zijn al raar, want ze hebben een raar dialect en ze dansen/zingen het scheppingsverhaal op een rare manier. De enigen die dat goed doen, zijn ze zelf namelijk. Trouwens, ook de oude Grieken zagen zichzelf als mensen tegenover de overige volken die ze 'barbaroi' noemden: mensen die brabbelen, niet (nl geen Grieks) kunnen praten.

Mijn kijk op de 'edele wilde' werd realistisch door het lezen van het verhaal van een (onderzoeker? Franse jezuïet?) die bij een Noord-Amerikaanse indianenstam (welke? weet ik niet meer, ik las het dertig jaar geleden) vertoefde. Ontzettend vriendelijke en sociale mensen, echt 'edele wilden'. Op een dag vroegen ze of hij mee ging: er was een vreemde groep hun jachtgebied binnen gekomen. Nou, leergierig als hij was, graag dus. Het kamp werd beslopen. De mannen ervan bleken op jacht. Nu werden de vrouwen en kinderen meedogenloos afgeslacht. Een meisje kwam in doodsnood op de geschokte blanke afgekropen. "Ah!" zei een stamlid heel vriendelijk en sociaal, "wil je haar nog even neuken? Ga je gang, beste kerel. Wacht, ik zal haar nog even voor je vastpinnen." En hij stak zijn speer dwars door haar lijfje in de grond.

Vanaf dat ik dat gelezen had, wist ik dat vriendelijk en sociaal gedrag ophoudt waar je mensen niet meer als medemensen ziet maar als schadelijk ongedierte. En ik dacht toen ook meteen terug aan de passage uit *Kampvuren langs de evenaar* van Paul Julien, uit mijn vaders boekenkast. Een negerin leed aan slaapziekte en was op zeker moment, door een aanval overmand, bezwijmd in een vuur gevallen. De omzittende mannen lachten alleen maar en bleven gewoon zitten: ze was van een andere stam!

DNIWEKGM. Vanaf toen begreep ik ook wat 'beschaving' inhoudt. Beschaving is in wezen (het woord heeft meer betekenissen gekregen) het onderworpen worden, als stam, door een groot rijk en het op die manier leren om vreemde (anderstalige) stammen die ook binnen dat rijk zijn ingelijfd, als mensen te zien, als rijksgenoten. Een moeilijk proces, daar is het bijbelverhaal van *de Toren van Babel* nog een illustratie van. Maar daardoor is ook gedrag als zojuist beschreven, voor ons een oorlogsmisdaad geworden. De Westerling Julien haalde die bezwijmd vrouw als de bliksem uit het vuur vandaan.

Laten we nu gaan bezien hoe onze vroegste voorouders van normale dieren *mensen* geworden zijn en een nieuwe fase van hogere complexiteit van de Heelal materie zijn gaan vormen.

Conclusie uit Deel Een

Mensen zijn enerzijds een vorm van *leven* en voor normale *levensvormen* geldt: ieder voor zich, pakken wat je pakken kunt, eten en gegeten worden, DNIWEKGM.

Anderzijds zijn ze groepsdieren: ter wille van de leefbaarheid en de overlevingskracht van zijn groep levert het groepsdier uit eigenbelang een heel stuk eigenbelang in.

Mensen zijn door hun specifieke evolutie (gaat Deel Twee over) supersociaal (aardig) geworden. Daardoor hebben wij de neiging om onze DNIWEKGM-neigingen geheel te ontkennen. Maar dan houden we er soms te weinig rekening mee. Toen vijfduizend jaar geleden privé-bezit in zwang kwam, heeft onze DNIWEKGM-neiging weer flink voedsel gekregen en dan gedraag je je al gauw veel minder aardig. Maar inzicht in onze menselijke natuur brengt meer zelfreflectie en dat zal ons gedrag weer een stuk aardiger maken.

DEEL TWEE. TALIGE WEZENS

het regenwoud verdween

Acht miljoen jaar geleden werden onze vroegste voorouders gedwongen om een eigen weg te gaan. Door de klimaatverandering die tien miljoen jaar geleden al was ingezet, raakten ze heel geleidelijk hun voorouderlijke regenwoud kwijt. Het maakte plaats voor open bossen - waar ze voorlopig nog wel bleven wonen - en voor grasgebieden. Hun woonbos bevatte niet de vruchtbomen waar ze vanouds van geleefd hadden, hun eten moesten ze opscharrelen in die open gebieden waar grote kudden graseters leefden maar ook grote katten en troepen hyena's die dáár weer van leefden. Die trage mensapen zouden daar een gemakkelijke prooi voor de hyena's en de grote katten geweest zijn wanneer ze niet een aantal mensapenvaardigheden 'geprofessionaliseerd' hadden. Aanpassingen die hen *hominiden* (aapmenssen) deden worden en die hen op de weg naar ons-nu hebben gedwongen.

Om te beginnen hun verdediging. Apen verdedigen zich door het gooien met iets, ze kennen verdediging op afstand. De 'professionalisering' daarvan kwam voor de *hominiden* neer op het meedragen van stenen. Daar kun je namelijk een voorraadjie van met je meedragen en die doen flink pijn als ze doel treffen; en raakgooien kunnen chimpansees al als de besten. Meedragen doen mensapen met hun handen en dan waggelen ze recht op hun voeten. De *hominiden* werden als professionals dus tweebeners. Heel uniek voor een zoogdier.

Met je handen vol stenen kun je niet foerageren. Met een baby bij je of als kind kun je niet gooien. Dus vanaf het begin ook taakverdeling: vrouwen en kinderen verzamelden het voedsel en de mannen zorgden dat dit in veiligheid kon geschieden. En wanneer ik beweer dat ze daarbij al vroeg de gevonden vellen – sabeltandtijgers lieten veel aas liggen voor de hyena's en die verslinden met hun machtige kaken zelfs de botten, maar die harige vellen zijn echt niet te vreten – als draagtassen voor de stenen en de baby's en het voedsel hebben gebruikt, bevind ik mij in gezelschap van geleerde auteurs¹¹. Het maken van knopen was voor die professionele nestenbouwers (waarbij elke avond takken in een boomkruin tot een platform in elkaar gevochten worden) een makkie.

De motor achter deze ontwikkeling en achter de nog volgende is de *natuurlijke selectie*. Groepen die deze 'professionalisering' het effectiefst praktiseerden, hielden meer kinderen in leven en verdrongen door hun grotere aantallen de groepen die daar niets of minder van bakten.

We mogen voor dit proces gerust een miljoen (!) jaar uittrekken, want de oudste fossielen van *hominiden* (tweebenige mensapen) zijn van zeven miljoen jaar geleden¹². Alle tijd dus om ook de nodige aanpassingen aan bekken, middenrif, bloedvaten e.a. te ontwikkelen.

Vervolgens hun 'maatschappelijke organisatie'. Waar mensapen in grote groepen samenleven, zoals de bonobo's doen, zeggen de vrouwen de in principe gewelddadige mannen de wacht aan en zijn zij het die de dienst uitmaken. Door vrouwen overheerste mensapengroepen zijn opvallend vreedzaam en ze lossen alle conflicten op met seks. Dat dit ook door onze voorouders 'geprofessionaliseerd' is, dat bewijzen ettelijke specifiek menselijke seksuele kenmerken, zoals aantrekkelijke borsten en billen ter compensatie van die 'onwerkbare' vergrote rode vulva bij mensapinnen en bavianenvrouwen, de 'verborgen' ovulatie bij onze vrouwen en de grote penissen van onze mannen. De leefgroepen van onze vroegste voorouders kenden vrouwelijke dominantie en onderlinge vreedzaamheid. Dat de chimpansees en wij die vreedzaamheid verloren hebben is een gevolg van overpopulatie. Voor de bonobo-voorouders van de chimpansees is dat sinds de IJstijden gaan spelen, maar in ónze wordingsgeschiedenis is dat verschijnsel van veel 'recentere' datum. Vandaar dat onze menselijke natuur nog steeds neigt naar vreedzaamheid, tenminste zolang er geen overlevingsagressie of (later) geldelijk gewin en macht in het spel is.

Hiermee zijn we dan nog steeds op twee benen lopende, vreedzame en door vrouwen gedomineerde groepen mensapen. Hominiden, maar geen mensen. De belangrijkste 'professionalisering' komt nu.

Chimpansees en andere mensapen maken binnen hun communicatie veelvuldig gebruik van gebaren. En menselijke gebarentaal maken ze zich betrekkelijk gemakkelijk tot op zekere hoogte eigen. Dat mensapen dat vermogen in het wild nimmer tot gebarentaal uitgebouwd hebben, komt doordat hun mensapencommunicatie ('kretologie', gebaren en lichaamstaal) volkomen toereikend is voor hun

¹¹ Margaret Ehrenberg *Women in Prehistory* (BMP 1989), Nancy Tanner *On becoming human* (CUP 1981) en Adrienne Zihlman *Women as shapers of human adaptation* (in: Dahlberg *Woman the gatherer*, Yale UP, 1981). Tim Taylor *Prehistory of the Sex* (London, 1996) beschrijft de babydrager (schoudertas van dierenhuid) als 'het eerst typisch menselijke artefact'.

¹² ik doel natuurlijk op Toumaï (*sahelanthropus tchadensis*), *Nature* 11 juli '02

aan de kost komen, dus ze missen de aandrang om er meer van te maken. Daar komt bij dat hun leefomgeving er niet toe uitnodigt: visuele gebaren in een duister regenwoud met kort zicht werken daar niet echt. Kreten wel. Zoals ik zei, dit is slechts een bijkomstigheid.

De *hominiden* leefden in een veel lichtere, en tegelijk gevaarlijkere omgeving, waarin je maar beter géén lawaai kon maken. En vooral: hun foerageren was vele malen gecompliceerder geworden. Er was eten genoeg te vinden op die open terreinen, maar je moest er heel wat meer voor weten. De behoefte om met elkaar over de dingen te communiceren en aan jongeren kennis door te geven was zo dringend dat het niet kon uitblijven dat de vrouwen de dingen die ze bedoelden, met hun door de tweebeinigheid 'handig' geworden handen met die tien vingers gingen uitbeelden. Water, een bepaalde plant of een bepaald dier of een handeling of een plek, noem het maar op. Voor alle dingen die in hun foeragering belangrijk waren, ontwikkelden ze **gebarencodes**.

De groepen waarin deze ingeslopen gewoonte het uitgebreidst vorm kreeg, deden het door hun verbeterde communicatie en de mogelijkheid tot onderling overleg beter en zo deed ook hierin de *natuurlijke selectie* z'n werk. De gebarentalige groepen overvleugelden de achterblijvers getalsmatig, zo niet fysiek. Zo zijn we *The Symbolic Species*¹³ geworden. Dat we ook dat al een beetje in ons hadden demonstreerde Viki, het 'chimpansee-kind' van Keith en Cathy Hayes in de jaren '50. Wanneer Viki zin had in een autoritje scheurde hij de foto van een auto uit een tijdschrift en overhandigde die met een betekenisvolle blik.

Meer apen- en mensapensoorten hebben tegelijk met onze vroegste voorouders de overstap van het savannenbestaan moeten maken. De paleontologen vinden voortdurend hominide fossielen waarvan vele zeker niet op onze voorouderlijn te plaatsen vallen en de overige twijfelachtig. Voor ons Verhaal is dat van weinig belang. Dat onze vroegste voorouders bonobo-achtige mensapen waren is voor geen serieuze paleoantropoloog een vraag, dus die lijn is er. Zonder ons verder veel van fossielen aan te trekken (natuurlijk is voor mij elke publicatie van een nieuwe vondst een feestdag) noemen wij ónze mensapenvoorouders *VOBO's* (voorouderbonobo's), hun australopithecine (AP) nakomelingen *VOAP's* en Homo Erectus-nakomelingen daarvan *HE's*. De laatste Europese zijtak-HE's, de Neanderthalers, heten hier *NT's*. De werktuigtechniek van de Afrikaanse HE-tak waar wij, hedendaagse mensen, van afstammen, heet in de literatuur Middle Stone Age, dus die noem ik *MSA-mensen*. Hun nakomelingen, onze naaste voorouders, worden Anatomisch Moderne Mensen genoemd, dus heten ze hier *AMM's*.

taligheid

Niet zo veel bijzonders, die gebarencodes, zult u denken. Zijn het nog steeds mensapen, al lopen ze op twee benen en al zijn vooral hun vrouwen veelvuldig met elkaar aan het gebaren uitwisselen. Maar nu komt de 'serendipiteit'. Die gebaren zijn *namen voor de dingen*. Het is *noemen* van de dingen. Het *noemen* van een sabeltandtijger is het *grijpen* van de tijger terwijl er helemaal geen tijger te bekennen is. het *noemen* schept afstand tussen de benoemer en het benoemde. Het kunnen noemen van iets of iemand geeft een beetje een gevoel van macht over dat- of diegene. Wanneer we ons niet goed voelen en we gaan bang naar de dokter en die zegt: o, u hebt dit of dat, dan zijn we alleen al opgelucht doordat het een *naam* heeft¹⁴. Dan zal er ook wel kruid tegen gewassen zijn. Het beschikken over *namen voor de dingen* doet iets met een dier. Het schept een gevoelsmatige afstand tussen de benoemer en de/het benoemde. Er komt licht tussen het benoemde individu en zijn omgeving. Het komt er een beetje los van te staan.

Dat is een volslagen nieuw fenomeen in de natuur: een dier dat op een totaal nieuwe en andere manier in het *leven* staat. Een dier dat kan 'objectiveren'.

De afstand die het benoemen schept, doet de dingen voor ons gevoel ook geweld aan, betekent een aantasting. Jane Goodall drukte dat gevoel, toen ze met Wim Kayzer in zijn serie "Over de schoonheid en de troost" in gesprek was, heel goed uit toen ze het had over een insect dat op haar arm was komen zitten.

Het was een schitterend mooi insect, glanzend groen en goud en rood, met gouden haren op zijn onderlijf en gloeiend rode ogen. Ik wist zeker dat het nog nooit beschreven is. Als chimpansees naar

¹³ *The Symbolic Species* van Terrence W. Deacon (NY, 1998)

¹⁴ Anna Luyten (Trouw, 21 juni '03) is op bezoek bij de filosoof Bernard Williams (1929-2003) en liep bij etenstijd met hem mee naar de keuken. Ze deed de sla in de kom en hij zei: "Ik ga sterven. Ik heb botkanker." En hij vertelde over de schok die door hem heen ging toen hij het te horen kreeg. Maar ook over de opluchting toen eindelijk bleek waar zijn pijnen vandaan kwamen. Na de lange martelgang langs dokters die het hem niet hadden weten of willen vertellen. Hij had nu ook een gevoel van macht over de rest van zijn leven.

zo'n vlieg kijken, hebben ze er geen woord voor, ze gebruiken niet het woord <vlieg>. Ze kennen zonder twijfel het concept <vlieg>, maar ze kijken naar dit wezen zonder zich af te vragen wát het is. Ik kreeg het gevoel dat het besef <dit is een vlieg> iets afdeed aan de schoonheid of het ondergaan ervan. Ik stelde me voor hoe het zou zijn als ik het woord <vlieg> losmaakte van het insect op mijn arm. Ik keek nu naar het wezen op mijn arm zonder er een benaming aan te verbinden. Een wezen dat mijn moment in tijd en ruimte deelde... En toen was er alleen een gevoel van ontzag en verwondering over de evolutie van het leven waar we beiden een product van waren.

Bij tal van primitieve culturen mag je een volwassene niet zomaar bij zijn naam noemen: aantasting van diens integriteit. Bij de Joruba mag je de naam van de tijger niet hardop uitspreken want dan zal hij je diezelfde dag nog opeten. Als de Merapi onrustig wordt, zwijgt in de desa Paten, aan zijn voet gelegen, jong en oud¹⁵. De Merapi mag niet horen dat hem over hem praat: hij eist respect. De Joden mochten hun God ook niet bij z'n naam noemen. Repelsteeltje danste ook vrolijk zingend rond omdat niemand zijn naam kende en dus niemand vat op hem had.

Alle groepsdieren beschikken over een soorteigen communicatie waarmee ze 'voeling' met elkaar houden: mieren, bijen walvissen, ganzen hoog in de lucht, noem maar op. Honden tonen wel tien verschillende 'signalen' met hun staart. Chimpansees kennen 15 verschillende stemgeluiden waarmee ze iets communiceren. Dat zou je dan ook, met enige goede wil, *namen voor dingen* kunnen noemen. Vijftien verschillende? Dat schiet niet echt op. Wezenlijk voor ons taalvermogen is dan het in principe eindeloze *aantal* namen voor de dingen: onze **woordenschat**. Het feit dat onze voorouders álle *dingen* in hun wereldje onder woorden zijn gaan brengen, maakte dat ze in een *benoemde* wereld zijn komen te leven. Dat, en alleen dat, heeft hen anders dan alle overige soorten in het leven doen staan. Het geeft namelijk ook (een gevoel van) macht over de *dingen*. Daardoor heeft het hen van een onbeduidend en bang troepje mensapen, als 'vreemdelingen' op de grasgebieden van de savannen rondsluipend, doen uitgroeien tot de soort die nu heel de Aarde bevolkt en de natuur steeds meer aan zich onderwerpt.

We hadden het over de woordenschat. Hoe kunnen wij een in principe oneindig aantal namen voor de dingen, dus een *woordenschat*, maken? Doordat we over *fonemen* beschikken. Fonemen zijn de bouwstenen waarmee we de woorden maken, zeg maar de letters van het alfabet. Een *f* betekent niets, een *o* of een *n* of een *ee* of een *m* evenmin, maar je kunt er wel <foneem> of <om neef> of <of meen> of <een mof> mee maken. Het Nederlands kent 45 verschillende taalklanken (fonemen); dat getal varieert onder de verschillende talen.

Maar ... we hadden ons taalvermogen toch met gebarentaal tot ontwikkeling gebracht? Wel. Ook gebarentaal kent deze bouwstenen: *cheremen*. En zeker zoveel als de spraakklankentalen fonemen hebben. Het ASL bijvoorbeeld (American Sign Language) heeft 52 betekenisloze handconfiguraties, handplaatsingen en handbewegingen. Negentien handconfiguraties (bijvoorbeeld de wijzende hand), twaalf handplaatsingen (bijvoorbeeld de wang) en vierentwintig handbewegingen (bijvoorbeeld op en neer): de bouwstenen voor een eindeloos aantal gebarenwoorden. De wijzende hand betekent één woord. Wanneer hij bij de wang gehouden wordt, een ander woord en wanneer hij bij de kin gehouden wordt, weer een ander woord.

Dat ik het ontstaan van onze *taligheid* laat beginnen met gebarentaal wijkt af van wat taalkundigen menen. De taalkundigen volgen de opvatting van Darwin. Die wilde niets weten van de gebarentaal als oorsprong voor ons taalvermogen. Hij had daar verder geen argument voor, maar denkers vóór hem hadden hierover dermate fantastische theorieën gedebiteerd¹⁶ dat hij zich daar kennelijk mee niet wilde encanaileren.

De opvatting van de gebarentaal als oorsprong van ons taalvermogen wordt vandaag echter ondersteund door een groeiend aantal andere wetenschappers: Hewes, Corballis, Fouts, Stokoe en onlangs Jared Diamond.

Taalkundigen (net als filosofen beperken die zich strikt tot hun vakgebied en schuwen de synthese waar vooral de sociobiologen erg voor pleiten) huldigen ook een merkwaardige opvatting over wat nu zo bijzonder is aan ons taalvermogen. Het zijn de grammatica en de syntaxis die de menselijke taal zo bijzonder maken, stellen ze. Vergeleken bij de taal van andere dieren misschien? Bijen? Walvissen? Ik weet niet wat ze allemaal denken maar het moge toch duidelijk zijn dat geen enkele andere soort

¹⁵ Volkskrant 17 mei '03

¹⁶ de taalgeleerden kregen zo genoeg van die willekeurige speculaties dat in 1866 het Taalkundig Genootschap in Parijs besloot, geen verhandelingen meer te accepteren over de oorsprong van de taal. Sindsdien is dit onderwerp dan ook door serieuze filologen gemedend. Tot in de tweede helft van de afgelopen eeuw de experimenten met groepsdieren en hun communicatie het onderwerp nieuw leven inblies.

namen voor de dingen heeft ontwikkeld, daarmee gevoelsmatige afstand heeft kunnen nemen van de natuur en zo van een volstrekt 'onzichtbaar' ondersoortje in Afrika heeft kunnen uitgroeien tot de meesters der aarde. Alle dieren zitten bij ons in de dierentuin en nergens is het andersom. Door onze grammatica en syntaxis? Grammatica en syntaxis zijn een onvermijdelijk bijproduct van taalgebruik, maar mentaal of cognitief doet dat niks.

Waarom gebarentaal, en niet gewoon uitbreiding van de mensapen-'kretologie', zoals de taalkundigen maar ook de meeste paleontologen veronderstellen? Chimpansees kunnen behoorlijk schreeuwen en loeien en bonobo's keffen de hele dag opgewonden als een roedel hondjes. Gibbons zingen zelfs! Twee dingen. De mensapenkreten komen vanuit het limbische systeem, een primitief hersengedeelte. Ze hebben daar geen controle over¹⁷, evenmin als wij wanneer we bij het timmeren op onze duim slaan. Ons praten (niet zo'n angst/pijn-kreet slaken) wordt aangestuurd vanuit de prefrontale cortex, de hersenschors dus. Ten tweede leent het mensapen-stemapparaat zich totaal niet voor het vormen van spraakklanken: te dunne tong en te weinig keelholte. Experimenten om ze te leren praten leidden natuurlijk tot niks, maar die met gebarentaal lukten prima!

Zelfs Neanderthalers (NT's) schijnen nog niet over de stemapparatuur van de *anatomisch-moderne mens* (AMM, de variant waar alle hedendaagse mensen van af stammen) beschikt te hebben. Maar, heel opmerkelijk, ze hadden dan wel veel grotere en grovere handen dan de moderne mens, hun polsgewrichten moeten heel wendbaar en soepel geweest zijn¹⁸. Dat heeft een anatoom opgemaakt uit de bestudering van de skeletresten van de 'Oude man van La Chapelle', het meest complete gevonden fossiele NT-skelet. Nu moet ik nog uit zien te vinden of gebarentaalsprekers inderdaad ook soepelere polsgewrichten hebben dan spraaksprekers.

Want ook de gebarentaal wordt neurologisch 'aangestuurd' vanuit de prefrontale cortex waar onze taalcentra zich bevinden. Niet alleen de tong maar ook de fijne hand- en vingerbewegingen worden vanuit dat hersengebied in beweging gezet.

Hoe maken de taalkundigen en paleontologen, überhaupt alle geleerden die zich niet afvragen hoe wij van apen zulke bijzondere dieren geworden zijn, zich af van het probleem van het onvermogen van zelfs de NT's om spraakklanken voort te brengen? Door eenvoudigweg onze vroege voorouders ieder taalvermogen te ontzeggen! Pas vanaf 100.000 jaar geleden, zo beweren ze, kunnen de eerste mensachtigen praten en worden daardoor mensen...

Ik heb alweer twee redenen om eigenwijs te zijn.

De behoefte aan meer communicatie en dus de aandrang om de dingen met de hand weer te geven was er vanaf het begin. Dus de vroegste VOAP--populaties communiceerde al met gebaren, zo beweer ik glashard. Natuurlijk begon dat met vrijwel niks en ze trokken er miljoenen jaren voor uit om het van niets tot een beetje te maken. Maar de VOAP's werden erdoor gevoelsmatig een beetje los van hun omgeving geslagen. Losgeslagen proto-hooligans! Twee miljoen jaar geleden waren ze blijkbaar al zo *talig* dat ze toen hun angst voor het **vuur** opzij hebben weten te zetten. Over de **vuur**beheersing hebben de heren taalkundigen het dan ook nooit en de paleoantropologen zelden! De andere reden vormen de prestaties van onze *erectus*-voorouders. Zich zo succesvol in de meest uiteenlopende klimaten door heel Eurazië en de Indonesische archipel verbreiden en zelfs eilanden bevolken die nooit via een landbrug bereikbaar zijn geweest¹⁹, is echt niet zonder een talige communicatie mogelijk. Ook niet met het vage begrip *mimesis* zoals Merlin Donald in *Origins of the Modern Mind* (Harvard U.P.1991) tracht aan te voeren (daar vader Darwin immers de gebarentaal verbood). Voor mijn beide redenen kan ik naar weinige maar gerespecteerde auteurs verwijzen.

Merlin Donald, en met hem het merendeel der evolutionair-antropologen dat te weinig literatuur over mensapen tot zich neemt, ontzegt onze vroege voorouders het vermogen tot *symbolisch gedrag*. Taalvermogen, het beschikken over *namen voor de dingen*, is een vorm van symbolisch gedrag, het hanteren van symbolen bij het communiceren van wat je bedoelt. Dat vermogen ontbrak volgens de meeste geleerden tot nu toe bij onze vroege voorouders te enen male.

¹⁷ daar is een gemeen experiment mee uitgehaald bij een jonge aap; die kreeg van de onderzoeker stiekem, als de volwassen mannen het niet zagen, een banaan toegestopt; maar jammer dan voor het aapje: hij kon zijn voedselkreet niet binnenhouden, de volwassen mannen snelden naderbij en de alfaman confisqueerde de banaan; telkens weer; tenslotte wist het aapje zijn voedselkreet binnensmonds te houden, maar kokhalzend, hij stikte er zowat in

¹⁸ P. Moerman *Op het spoor van de Neanderthal-mens*, p.256

¹⁹ De geleerden hadden altijd aangenomen dat de HE's nog niet konden varen... op één paleontoloog na, Paul Sondaer. Die was op Flores het plotselinge uitsterven, zo rond 800.000 jg, van een prehistorische dwergolifantensoort opgevallen. Dat kon maar één oorzaak hebben: de mens. Hij werd hartelijk uitgelachen. Want Flores is ook bij de strengste ijstijden altijd van het vasteland gescheiden geweest. Maar een opgraving in juni '98 bij Mata Menge (Flores) stelde hem in het gelijk: er werden stenen werktuigen aangetroffen in een laag van tussen de 900.000 en 800.000 jg ! (komt aardig overeen met de dateringen van de Javaanse *erectus*schedels).

Tegenover al deze auteurs wijs ik, behalve op het voorbeeld van Viki dat ik al genoemd heb en dat ik met tientallen andere voorbeelden van gedrag van mensapen in gevangenschap zou kunnen aanvullen, op veldonderzoeker Craig Stanford *Significant Others. The Ape-Human-continuum*. (N.Y. 2001). Als chimpansee-mannen aan een vrouwtje duidelijk willen maken dat ze met haar willen paren, 'rammelen' ze met de takken van een struik terwijl ze strak naar haar kijken, terwijl ze in een andere 'cultuur' een tak afbreken en daar een voor een de blaadjes afpellen of, in weer een andere cultuur, niet de blaadjes afpellen maar er met de andere hand in gaan 'vlooien' (ik wil jou vlooien). Ander voorbeeld. Wanneer een bonobo zijn groepsgenoten te kennen wil geven dat ze nodig naar een bepaalde volgende vruchtboom moeten verkassen willen ze die niet al half leeggegeten door de mangabeys aantreffen, gaat hij met een grote tak in de bedoelde richting lopen slepen. Onmiskenbaar symbolisch gedrag en dat valt met veel meer voorbeelden aan te vullen. Waarmee maar gezegd wil zijn dat ook ons menselijk symboolgebruik al rudimentair in ons mensapenstadium aanwezig was en dat onze bonobovoorouders ook dat 'geprofessionaliseerd' hebben. Noodgedwongen.

Een ander menselijk vermogen, de *intentionaliteit*, geleerd woord voor het kunnen communiceren over iets buiten het individu, het iets kunnen 'bedoelen' dus, wordt eveneens aan onze vroege voorouders ontzegd. Maar ook dat kunnen chimpansees al.

Yeroen zag dat de laag in rang staande Dandy de die dag in de oestrus zijnde Moniek het hof maakte. Alfa-man Nikkie die naast hem een beetje zat te dutten, had niets in de gaten en dus gromde Nikkie een paar keer en stootte Nikkie aan. Toen deze wakker schrok en Yeroen vragend aankeek, knikte deze in de richting van het frivole stel en Nikkie kwam terstond in actie.

En zo kan ik meer voorbeelden noemen van zeer geleerde lieden die ten onrechte dingen poneren omdat ze zich onvoldoende buiten hun discipline (kunnen) oriënteren.

Voor de ontwikkeling van de proto-gebarentaal van de VOAP's naar de echte gebarentaal van de HE's verwijst ik graag naar het begin van het schrift.

Zo'n tienduizend jaar geleden leefden in het Midden Oosten steeds meer mensen in boerendorpsamenlevingen. Van de opbrengsten van hun velden, hun vee en hun nijverheid stond elke familie een deel af aan de tempel, ten behoeve van de jaarlijkse feesten, de ruilhandel met andere dorpen en de noodgevallen. De tempelsjamaan moesten, om 'uitvreterij' en scheve ogen te voorkomen, bij kunnen houden wat welke familie precies had bijgedragen aan de tempel. De notities werden in de klei van de opslag-urnen gegrift (later werden dat kleitabletten). Die eerste notities waren pure nabootsingen, tekeningetjes. Maar ... geen kunstwerkjes, hooguit 'minimal art': de weergave was ontdaan van al het niet strikt noodzakelijke voor de herkenbaarheid. Het werden steeds meer gestileerde symbolen.

Welnu, zo ging het ook met de gebaren-nabootsingen: niet uitgewerkter dan het voor de goede verstaanster nodig was. Immers, hoe minder uitgebreid elke gebaar-nabootsing, des te meer kun je er binnen een communicatiemoment maken en des te effectiever het communicatiemoment. In een discussie krijg je maar heel even de tijd om je duit in het zakje te doen, dus snelheid is geboden. Ook nu nog hebben we bij ons spreken de hebbelijkheid om overtollige woorden of woorddelen weg te laten vallen.

De eerste door de VOAP-dames handgebaarde codes waren nog pure nabootsingen van wat bedoeld werd. Het Sumerische schrift (oudste van de mensheid) bestond uit 'pictogrammen': simpele voorstellingen van het bedoelde. Zo betekende een eenvoudige tekening van een hoofd gewoon <hoofd> en twee kronkelende lijnen <water>. Maar weldra ging men deze symbolen combineren om iets moeilijkers (althans in schrift!) te bedoelen: <drinken>. De simpele pictogrammen werden steeds schematischer, en alleen nog voor de schrijvers²⁰ begrijpbaar.

De grote verandering in het Sumerische schrift voltrok zich toen de woordtekens in toenemende mate een lettergreepwaarde en tenslotte een klankwaarde kregen – meestal de eerste klank van het begrip dat het teken aanvankelijk had gesymboliseerd. Het teken voor *apis* (stier) kwam te staan voor *A*. Enzovoort. 'Fonemen' dus, maar dan voor het vormen van een geschreven *woordenschat*.

Zo evolueerde de functie van het schrift, aanvankelijk het optekenen van producten, naar het schriftelijk kunnen communiceren van persoonlijke boodschappen, het vastleggen van decreten en wetten, literaire werken, orale overlevering, de heldendaden van de opeenvolgende koningen (geschiedenis).

Dienovereenkomstig denk ik dat het ingang vinden van *cheremen* de grote doorbraak in de gebarentalige communicatie van onze vroege voorouders heeft betekend en dat dit hen tot *talige* wezens heeft doen worden. Vier miljoen jaar 'pictogrammen'-gebaren, en dan, twee miljoen jaar geleden, de *cheremen*-doorbraak, met als aantoonbaar resultaat het gaan gebruiken van het **vuur**.

²⁰ het beroep van schrijver stond ook in het oude Egypte in hoog aanzien

Wij zijn, zowel in ons lichaam als in ons gedrag, wandelende archieven. Dat ons taalvermogen met gebarentaal begonnen is, blijkt uit het feit dat we bij een levendig gesprek nog steeds moeilijk zonder gesticulatie kunnen. De gebaren betekenen eigenlijk niets meer, maar onze gedachtenstroom loopt er nog steeds beter door en de woorden komen er vlotter door los (is gemeten). Vandaar dat we emotievolle telefoongesprekken met gebaren begeleiden. En blindgeborenen (!) gesticuleren volop, ook tegen elkaar, en maken dezelfde soort handbewegingen bij opgegeven spreektaken als zienden.

vuur

Het ontwikkelen van *namen voor de dingen* heeft onze voorouders op een pad gezet waarvan geen weg terug is en dat het wezen van onze menselijkheid uitmaakt. Het is het begin van onze *taligheid*, en daarmee van het uniek worden van onze soort. Het gaf hen een mentale en ook steeds meer instrumentele *macht* over de dingen. Het is dat gevoel van afstand dat hen, als enige diersoort, de instinctieve angst voor het **vuur** heeft doen verliezen. Het niet langer vluchten voor het vuur maar het juist gaan gebruiken, omstreeks twee miljoen jaar geleden, heeft hun menu enorm uitgebreid. Ze hebben er grotere gestalten door gekregen. Ze konden kampvuren aanleggen en waren niet langer op de bomen aangewezen om te overnachten. Kwam prima uit want het was toen weer nog koeler en droger geworden, de regenwouden hadden zich nog verder teruggetrokken richting evenaar, de savannen waren woestijnen geworden en hun overnachtingsbossen waren verdwenen. Het gaf hen ook een fysieke *macht* over hun mededieren, hoe groot en woest die ook waren. Ze beschikten nu over kampvuren om er de roofdieren mee op afstand te houden, maar ze konden er ook hele kudden mee in een gewenste hoek drijven. Hun sociale leven werd door de nazit bij het kampvuur verrijkt, ze verlangden er hun dagen mee en het moment voor het slapen gaan leent zich bij uitstek voor dansen en verhalen. Met het vuur ze konden ze de tropen verlaten en naar koelere streken migreren. Vanaf dan noemen we hun soort *Homo erectus*.

Het gaan gebruiken van het **vuur** laat ik ook erg vroeg beginnen. Maar wederom met twee argumenten. Het eerste is het hiermee kunnen verklaren van dat plotselinge (in het fossielen-archief) verschijnen – de paleontologen gaan daar achteloos aan voorbij – van die grotere gestalten. Het tweede is de vondst van heel oude ‘schalen’ van gebakken aarde, door Randy Bellomo (Univ. South Florida) in Koobi Fora blootgelegd, die een lang aangehouden vuur (i.t.t. een natuurlijke tijdelijke brand) in de grond achterlaat en die tamelijk nauwkeurig te dateren zijn: 1.8 miljoen jaar oud. Reken maar dat er heel wat generaties liggen tussen het eerste wegslepen door een angstige hominidenvrouw van een brandende tak en die op een veilige plek gaan ‘voeden’ met droge takjes – en het alledaagse kampvuur. Het *maken* van een vuur in plaats van het te ‘lenen’ van elkaar of van een natuurlijke brand is misschien van een veel latere datum.

Toegegeven, niemand van ons was er bij. We moeten het allemaal zo aannemelijk mogelijk bij elkaar denken. Ik construeer hier een zo waar mogelijk Verhaal. Wanneer zich een evidentie aandient welke een speculatie onderuit haalt, is het nog tijd genoeg om het scenario bij te stellen: we zitten er niet aan gebakken. Maar die mogelijkheid mag er ons niet op voorhand van weerhouden om een zo goed mogelijk scenario op te stellen om er dingen mee te kunnen verklaren. Zoals waarom wij *Verhalen* nodig hebben om ons leven en ons samenleven structuur te geven.

vrouwen

Het zijn bij mij wel voortdurend de vrouwen die ik het voortouw laat nemen bij de menswording. Ik heb daar zo mijn redenen voor. Neurologen hebben gemeten dat de taalcentra bij vrouwen relatief iets groter zijn dan bij de mannen. Ik denk dat dat komt door de taakverdeling. Vrouwen zorgden voor het eten, mannen voor de verdediging en voor het buitmaken van aas, door een roofdier – wanneer het naar hun oordeel zijn buik al genoeg had volgevreten - van zijn prooi weg te jagen met veel geschreeuw en gesmijt met stenen en knuppels. Als *erectus*-mannen gingen ze jagen. Bij de jacht moet je je vooral heel stilletjes houden.

Bij het verzamelen juist niet. Daarbij moeten de vrouwen voortdurend lawaai maken, zich laten horen, zodat slangen en ander ongewenst gedierte zich bij hun nadering uit de voeten maakt. Vrouwen lachen wat af als ze met een groep bij elkaar zijn. (We zijn echt wandelende archieven).

Ik denk dat mannen de langste tijd van ons bestaan als aparte soort zwijgzame en rustige achtergrondfiguren zijn geweest, die met bewonderende genegenheid toekeken naar hun bezige en luidruchtige vrouwen. Braaf gevolgd gevend aan de aansporing van de vrouwen als die vlees wilden

zien. Dan 'explodeerden' ze in kortstondige maar enorme lichamelijke activiteit. Om na gedane zaken bij te komen en te herstellen in langdurig nietsdoen en geconverseer met elkaar over de jacht. Het begin van de IJstijden (de opeenvolging van ijstijdmaxima en warme perioden) heeft de regenwouden van de chimpansees telkens doen inkrimpen en weer uitbreiden. De inkrimpingen veroorzaakten overlevingsgevechten tussen de chimpansee-leefgroepen. De groepen met de meeste gewelddadige mannetjes overleefden. Dat heeft de chimpansees, evenals onze voorouders afkomstig van vreedzame bonobo-voorouders, tot zulke grimmige macho's gemaakt.

Maar ook onze voorouders zijn, zij het pas in betrekkelijk recente tijden, in een situatie van overpopulatie geraakt. Misschien dat daar de uitvinding van de pijlenboog en het gaan gebruiken van jachthonden mee te maken heeft. Dan krijg je overbejaging. Maar de precieze oorzaken en hun tijdstip zijn nog bepaald niet duidelijk. De overgang van verzamelen/jagen op tuinbouw is vermoedelijk een belangrijk keerpunt, hoewel lang niet alle tuinbouwende populaties machistisch geworden zijn. Maar vele wel. Hoe dan ook, op enig moment en niet al te lang geleden, raakten sommige plekken op de wereld overbevolkt met leefgroepen. Dan krijg je dat de vrouwen gewelddadigheid van hun mannen als een goede eigenschap gaan zien, en deze gaan toejuichen en verwachten. Dan gaan de mannen, die tot dan toe altijd de tweede viool gespeeld hebben, plotseling in hun hoofd halen dat zij eigenlijk héél belangrijk zijn en dat hún rituelen véél belangrijker zijn dan die belachelijke vrouwenrituelen. Het *machisme*, de 'machtsovername' door de mannen toen en waar er overpopulatie ontstond en dus oorlog, heeft de vrouwen de mond gesnoerd en de mannen schreeuwlelijkerds gemaakt. De klassenmaatschappijen heeft veel mannen tot zwoegende boeren gemaakt, en bij ons heeft de *vrije* markt het geschetste beeld ook nog behoorlijk veranderd. Maar nog steeds doen overal in de derde wereld de vrouwen het werk terwijl de mannen zich vooral druk maken met toekijken en ouwoeren. Ook op onze ouderwetse familiefeestjes was veel van het geschetste nog steeds heel herkenbaar. Waarmee de oude rolverdeling misschien wel verklaard maar niet goedgepraat en al helemaal niet gepromoot wordt.

Door het DNIWEKGM-feit dat het de vrouwen zijn die er op 'ingericht' zijn, zowel fysiek als hormonaal, om de kinderen ter wereld en groot te brengen, staan ze iets anders in het *leven* dan de mannen die van nature een beetje naast dit proces staan en dat graag aan de vrouwen over laten. De natuurlijke prioriteiten van de vrouw als sekse zijn meer afgestemd op de toekomst van de kinderen, op duurzaamheid dus, dan die van de man als sekse. In vroege fasen van de mensheid voerden de vrouwelijke prioriteiten de boventoon en dat was te merken ook. Als iets 'werkt' hoeft het voor vrouwen niet te veranderen. "Als het aan de vrouwen gelegen had", merkte een feministische filosofe snedig op, "woonden we nog steeds in plaggenhutten!"

Vreedzame, leefbare gemeenschapjes, hoe uiterst primitief ook. En een onmerkbaar trage vooruitgang. Aarts- en oerconservatieve gemeenschappen waarin het doen van de dingen zoals de voorouders het altijd gedaan hadden, de norm was. Cyclusgericht.

Mannen zijn meer voorwaartsgericht, staan buiten de kindverzorging (vrouwenwerk) en hebben dus wat minder met duurzaamheid. Jagen was mannenwerk en dat heeft tal van soorten grote prooidieren tot uitsterven gebracht - daar wordt de menselijke aanwezigheid vaak het eerst aan waargenomen in het fossielen-archief: het plotseling uitsterven van grote prooidieren. Dat is van soorten voedselplanten, van vrouwenwerk dus, nooit waargenomen.

Toen de mannen het voor 't zeggen gingen, brak het fenomeen 'vooruitgang' en 'verandering' baan – behalve in de op mannenbelangen afgestemde godsdiensten natuurlijk.

Het ultieme bewijs dat de vrouwen het bij onze soort vanaf de vroegste tijden voor 't zeggen hebben gehad, leveren de mannen zelf! Vanaf de tijd dat ze vanwege hun gevechtskracht in status gestegen zijn om zich tenslotte van de gemeenschapsrituelen meester te maken, hebben ze zulk extreem en hysterisch gedrag aan de dag gelegd om de vrouwen uit te rangeren dat, wanneer dit gedrag tot onze menselijke natuur zou hebben behoord, we al in de vroegste tijden uitgestorven zouden zijn. Dit rare en onproductieve gedrag is alleen te verklaren als uitingen van de existentiële onzekerheid van de mannen in hun positie van dominante sekse.

Vandaag staat ons samenleven bloot aan ondergangsdreiging vanwege de blinde mannelijke vooruitgang, en wordt het zaak de vrouwen met hun vrouwelijke duurzaamheidneiging het weer voor 't zeggen te laten krijgen. Dus mannen, op je knieën en laten we ze smeken om het roer weer van ons over te nemen, want wij mannen zijn de boel in het honderd aan het laten lopen en we weten ons geen raad meer.

ontstaan spraakklanketaal

Als *erectus*-mensen verbreidde onze soort zich tot buiten Afrika en geleidelijk over heel Eurazië. Wanneer een groep te groot werd, kreeg je spanningen en dan duurde het niet lang of een groepje ondernemende jonge vrouwen met hun kinderen en jonge mannen ging een nieuw gebied in gebruik nemen. De contacten bleven behouden, want ze bleven elkaar nodig hebben, voor als hun vuur weer eens uitgegaan was bij een noodweer; of voor grote jachten, feesten, huwelijken. Ze waren nog steeds zeer vreedzaam want de wereld was nog groot en hun aantallen groeiden langzaam²¹. Dat is tot in betrekkelijk recente tijden zo gebleven. De laatste *erectus*-achtigen in Europa en het Midden-Oosten waren de *Neanderthals* (afk. NT's) die leefden van 125.000 tot 30.000 jaar geleden. Ze communiceerden nog steeds voornamelijk met gebarentaal, al hebben ze zeker kunnen zingen. Natuurlijk is er altijd een druk geweest om de stem in te schakelen bij het communiceren, ook al leent de apen- en de *erectus*-keelholte zich niet voor het vormen van fonemen. Je kunt alles uitdrukken met gebarentaal, maar erg praktisch in het donker of met je handen vol is die niet. Geef elkaar maar eens gebarentaal-aanwijzingen bij het manoeuvreren met een grote kast in het trapgat. Waarschijnlijk heeft het dansen/zingen van de scheppingsverhalen de brug gevormd tussen het (vanuit het limbische systeem aangestuurde) stemgebruik en de (neocorticaal aangestuurde) gebarentaal.

In die tijden was er in Afrika een langer en slanker type mensen ontstaan dat de paleoantropologen de *anatomisch moderne mens* (afk. AMM's) noemen. Met hun langere nekken en hun daardoor grotere keelholte en bewegingsvrijere tong gingen de AMM's hun gebaren van steeds meer betekenisdragende spraakklanken voorzien. Of er verband bestaat tussen hun praten en hun vrijere houding ten opzichte van de dingen, daarover valt leuk te speculeren. Zeker is dat die mensen in plaats van alleen steen ook been en hoorn als materiaal voor het vervaardigen van werktuigen gingen gebruiken, zodat ze bijvoorbeeld harpoenen en vishaken konden maken, en naalden. Die zijn van de NT's niet bekend.

50.000 jaar geleden zwermde de AMM's ook naar Europa, naar de jachtgebieden van de NT's dus. De confrontatie moet schokkend geweest zijn. Uit onze sprookjes over kobolden en trollen kun je nog opmaken hoe de AMM's tegen de NT's hebben aangekeken. 35.000 jaar geleden leefden de AMM's al in West-Europa, waar de paleontologen hun fossielen als *Cro-Magnon*-mensen benoemen. Tegen deze luidruchtige nieuwkomers met hun betere wapens en jachtmethoden, hun fijne genaaide en met kralen en veren en bontranden versierde kleren - en later maakten ze ook grottschilderingen en beeldjes - konden de NT's niet op, ze trokken zich steeds verder terug in steeds kleiner wordende territoria, tot ze 30.000 jaar geleden uitstierven. Alle nu levende mensen zijn AMM-mensen²².

Conclusie uit Deel Twee

Het is door een bijzondere vorm van aanpassing van onze voorouder-mensapen aan de nieuwe leefomstandigheden op de savannen dat wij, mensen, zulke afwijkende dieren geworden zijn. Het is maar in één populatie begonnen, waarschijnlijk door de toevallige maar erg bruikbare hebbelijkheid van één vrouw om wat ze bedoelde, aan de anderen kenbaar te maken door het uitbeelden ervan met haar handen. Haar medevrouwen begrepen het, namen de gewoonte over en zo verbreidde die zich. Een catastrofale brand (Enschede) begint ook maar met één lucifertje. Het had net zo goed niet kunnen gebeuren. Waren we er niet geweest. Staan die UFO-gelovigen en andere gelovigen in *Extra-Terrestrial Intelligences* nooit bij stil.

²¹ ja, deze voetnoot wordt veel te lang als ik de vergelijkende studies tussen de jager/verzamelaarsgemeenschappen ga citeren, en ga vertellen hoe vrouwen dat doen als ze, ondanks dat hun kind nog aan de borst drinkt, toch een ongewenst kind krijgen; normaal is altijd geweest dat het volgende kind pas vijf jaar na het voorgaande welkom is

²² de lopende discussie of alle AMM's afkomstig zijn van één populatie uit het Afrika van 150.000 jg (de *Out of Africa II*-theorie) dan wel zich op verschillende plaatsen van de wereld zich uit de plaatselijke HE-populaties hebben ontwikkeld, dus de Europeanen uit de NT's, de Chinezen uit de *Homo Pekinensis* etc. (de *multiregionale* theorie), laat ik hier voor wat ze is - hoewel de eerste door de uitkomst van een mtDNA-onderzoek van Bryan Sykes (*De zeven dochters van Eva*, Baarn, 2001) duidelijk op kop ligt en Sykes een definitieve genadeslag voorbereidt ... ach, het leven van een portrettekenaar is zo mooi

DEEL DRIE. DE GEBOORTE VAN GOD

Waarom hebben wij verhalen nodig om ons leven en ons samenleven structuur te geven? Die vraag kunnen we nu gaan beantwoorden.

denken plus 'namen voor de dingen'

Het gaan gebruiken van het vuur in plaats van er voor op de loop te gaan is het eerste bewijs van de mentale afstand die het gaan benoemen van hun wereld teweeg heeft gebracht tussen onze voorouders en de dingen. Daardoor zijn ze anders geworden dan ze eerst waren en dan alle andere zoogdiersoorten.

Hoe anders? *Denken* kunnen alle hogere zoogdiersoorten. Behalve in de werkelijkheid bestaan voor de dieren de dingen ook in de netwerkjes van hun brein, als voorstellingen, denkbeelden. Met die denkbeelden kunnen ook de dieren mogelijke scenario's vormen om er dan tot één te besluiten. Hoe effectiever en complexer dat denkvermogen, als des te hoger of intelligenter beschouwen wij die soort.

Het bijzondere van de *namen voor de dingen* nu is dat bij de hominiden aan hun denkbeelden een gebarenwoord (later een spraakklankenwoord) is gehecht, als een soort communicatief handvat. De VOAP-vrouw hoefde geen steen meer op te pakken of er naar te wijzen of te kijken als ze een steen bedoelde in haar communicatie met haar dochter: ze *greep* de steen met de in haar leefgroep gebruikelijke gebarencode voor <steen>. Haar mentale voorstelling van <steen> (haar denken aan een steen, haar beeld van een steen, gekoppeld aan de gebarencode ervoor) kon ze aanreiken met dat communicatieve handvat, de gemeenschappelijke gebarencode. Ze kon er de steen <steen> mee *noemen*. En zo kon ze vele honderden planten, dieren en handelingen noemen en er over van gedachten wisselen: die codes zaten allemaal in haar neocorticale netwerk, niet alleen als voorstelling zoals bij de overige dieren, maar gekoppeld aan de serieel geschakelde spieraansturingscommando's die haar er de juiste gemeenschappelijke gebarencode voor lieten maken.²³

In haar linker hersenhelft. Waarom de linker hemisfeer? Chimps schijnen bij gebaren (bedelen bijv.) een lichte voorkeur voor de rechterhand aan de dag te leggen, maar voor boomfoerageerders heeft een handspecialisatie geen nut omdat het voedsel zich aan alle kanten rondom hen bevindt. Bij de foeragerende hominidenvrouwen is er een evidente handvoorkeur ontstaan. Volgens mij omdat het hart bij de meeste mensen links klopt. Pasgeborenen hebben nog geen idee dat ze niet langer een eenheid met de moeder zijn en voelen zich het prettigst op de plek waar ze de vertrouwde hartslag nog gewaar worden. Dus droegen de foeragerende vrouwen hun baby met de linkerarm (mensapenvrouwen dragen hun kind op de rug) en foerageerden én communiceerden vooral met hun rechter. Vandaar dat de 'taalcentra' ook bij ons vooral in de linkerhersenhelft zitten. Die zijn bij vrouwen relatief iets groter dan bij mannen, wat er op zou kunnen wijzen dat de gebarentaal in eerste instantie vooral een vrouwenbezigheid is geweest, zoals ik in het voorgaande al theoretiseerde. Bij mannen gold die 'hartslag'-voorkeur uiteraard niet. Vandaar het nog behoorlijk grote percentage linkshandigen (bijna 20%).

Als het taalgebruik aanvankelijk vooral een vrouwe-eigenschap was, is dat ook een elegante verklaring voor het feit dat vrouwen meer linkerhersenhelftmensen zijn (verstandelijker, meer de bomen zien dan het bos; ze kunnen ook veel beter zoeken, dingen 'spotten') en mannen meer rechterhersenhelftmensen (dromers, meer het bos zien dan de afzonderlijke bomen). En voor het feit dat de meisjes het op school nog beter doen dan de jongens (die doen het ook goed genoeg, hoor). En voor het feit dat je een verhaal als dit van een man te horen krijgt en niet van een vrouw. De oudste stenen werktuigen laten al de voorkeur voor de rechterhand zien en in HE-schedels tekent zich in de linkerhemi al een iets vergroot gebarentaalgebiedje af.

Er moet een moment geweest zijn waarop hun handelen niet langer voornamelijk door aangeboren instincten werden aangestuurd, hun keuzen bij het denken niet langer uitsluitend door gewoonten werden ingegeven, maar waarop deze meer en meer het resultaat werden van hun onderlinge overleg

²³ waarschijnlijk zullen ze nog niet bij zichzelf hebben kunnen denken zonder meteen met hun handen te verraden waaraan; Washoe maakt het gebaar <ik> <omhoog> voordat ze op een muurtje klom en <ik> <zoet> voor ze stiekem een snoepje ging jatten uit het trommeltje; jonge kinderen denken ook nog vaak hardop voor ze door 'schade en schande' al heel gauw geleerd hebben hun gedachten voor zich te houden

en van het innerlijke 'algebra' met begrippencodes (redeneren). Immers, de ontwikkeling in deze richting ging maar door en je kunt geen twee aansturingen van je handelen tegelijk gebruiken, geen twee kapiteins op het schip van je gedachten. De ontwikkeling van het *benoemen* van steeds meer *dingen* ging onstuitbaar door en dat ging ten koste van hun instincten: die moesten ze onderdrukken. Ze sloegen als dieren een hachelijk pad in dat hen uit het paradijs van de dierlijke instinctzekerheid voerde. Ze kwamen steeds meer te leven in een *benoemde* wereld. Ze kregen een *talig bewustzijn*, waarin de *dingen* er pas zijn wanneer je er een *naam* voor hebt. We zitten nog steeds op dat pad en daar kunnen we nooit meer af. We kunnen maar één kant op: die van de *ratio*, van het steeds beter gaan *begrijpen* van de dingen.

Een **dramatische** overstap. Wel de dierlijke instinctzekerheid kwijt, maar een nog zeer tekortschietend *talig bewustzijn*. Ze waren overgestapt op het *begrijpen* van de dingen maar ze snapten er nog weinig van. Een ezel tussen twee hooibergen komt echt niet om van de honger, die begint gewoon te eten. Mensen kennen die twijfel wel. Alles wat je niet begrijpt, beangstigt je. Angst en twijfel werken verlamdend, daar kun je niet mee leven. Hoe zijn onze voorouders daar mee omgegaan? Ze zijn de groeiende onzekerheid meteen gaan bestrijden met twee zekerheidsverschaffende mechanismen: *herhalingen* en *geloven*.

Herhalingen: repeterende bewegingen en geluiden, dansen/zingen, ritme. Maar ook: de dingen doen zoals ze altijd al gedaan werden: tradities, gewoonten, gebruiken.

Geloven: dat de dingen zijn zoals je graag zou willen dat ze zijn. Of dat ze zijn zoals iemand met gezag zegt dat ze zijn. Met 'juistheid' heeft *geloven* weinig van doen; iemand hoeft het maar 'goed te kunnen brengen' en je gaat er aan geloven – temeer als je, door welke oorzaak dan ook, *simple-minded* bent.

Geloof in *magie*, in magische ('krachtig werkende') handelingen en rituelen. Geloven dat de dingen-buiten-je net zo zijn als je zelf bent (*antropomorfisme*: de ezel tussen twee hooibergen, of: smijten met je racket na een gemiste bal) of dat je zelf net zo bent als de overige denkende wezens (*totemisme*: het je zelf of je clan zien als afkomstig van een bepaald dier of een bepaalde plant en dus als behorend tot dezelfde soort als dat totem-organisme, of: "je bent een rund als je met vuurwerk stunt"). Geloven dat de dingen denken zoals wij, dus een geest hebben (*animisme*, of: "mijn oude Volvo heeft gisteren de geest gegeven"). We hebben nog heel wat *animisme* in ons spraakgebruik en ons doen en laten. Ook de veelgeroemde *spiritualiteit* is een *animistische* variant van het geloven (*spiritus*=adem=geest, *anima*=ziel=geest).

Geloven is het aanvaarden van de dingen en staat haaks op het (willen) begrijpen van de dingen, op *ratio*. Je gelooft waar het begrijpen tekortschiet. Je vult het beangstigende gat van niet begrijpen op met je geloof. Andersom: waar we gaan begrijpen moet het geloof wijken. Geloof is als een warme jas: beschermt je tegen de kou van beangstigende onwetendheid, maar wordt benauwend bij inzicht en dan trek je hem vanzelf uit. Want denk er om: een gelovige kan alleen zichzelf bekeren tot de ratio en dat is altijd een eenzaam 'gevecht met de Engel'.

Dat het benoemen van een ding (een gevoel van) macht geeft over het ding, daar kan ieder genoeg voorbeelden van bedenken (naam kennen van dat ettertje in de klas dan wel zijn naam niét kennen; weten ze je naam en adres of niet? Repelsteeltje!) en dat heb ik al aangevoerd als verklaring van het gaan gebruiken van het vuur. Maar het houdt ook een aantasting ervan in, zoals de beleving van de vlieg door Jane Goodall illustreerde en die andere voorbeelden op p.16.

De overstap op *talig bewustzijn* door onze voorouders heeft grote gevolgen gehad, niet alleen voor onze eigen manier van in het leven staan, maar ook voor al het overige leven naast het onze. Voor het eerst in de drie en een half miljard jaar van het bestaan van het **leven** op de aarde en van zijn (vooral aanvankelijk zo trage) evolueren ontstond hiermee een levensvorm die er zich van losmaakte, althans gevoelsmatig. Die het leven niet alleen ging *begrijpen* maar die er ook steeds drastischer in ging *ingrijpen*. Wat zeg ik? Voor het eerst in de 13.5 miljard jaar van het bestaan van het heelal heeft heelal materie zulke complexe vormen aangenomen dat die een eigen leven ging leiden. Nietwaar, mijnheer Chaisson? (Hij knikt).

We zijn erdoor een levensvorm geworden die een mentale maar daardoor ook steeds meer instrumentele macht over de dingen kreeg. Hoe heet die curve ook weer? Hij begint heel lang heel vlak maar dan gaat ie als een raket omhoog. Hoe heet zoiets? Eenparig versneld, exponentieel? Zo begon het leven, zo begon ons taalvermogen, zo begon ons *talig bewustzijn*.

Behalve het *begrijpen* van de dingen is ook het vermogen om complexe gedachtenscenario's met elkaar te kunnen uitwisselen een machtig instrument. Twee weten meer dan één en met een *brainstorm* kunnen mensen vrijwel elk probleem de baas. Dat is het wat een groep hooligans zo

angstaanjagend maakt. Het is de opeenstapeling van een boel individuele intelligenties (vindingrijkheid). Lenny Bruce zei eens over het publiek: "As an individual they might be stupid but as a group they are a genius". Een beursman zei: "Elke afzonderlijke belegger weet maar heel weinig, maar tezamen demonstrenen beleggers, door het herwaarderen van economisch gevoelige aandelen, iedere keer weer over een goede vooruitziende blik te beschikken." (Volkskrant 6 nov.'98) (Ja, maar als individuen stinken de meesten er toch telkens weer in!) Verkiezingen werken ook zo, hopelijk. Verlichtingsdenker Montesquieu zag het toen al: in een vrije (!) samenleving komen goede beslissingen niet ondanks maar dankzij de veelheid van meningen tot stand. Het is, zo stelde hij, niet zozeer van belang of de individuen allemaal goed argumenteren maar dát ze argumenteren. Adam Smith zag in dit collectieve weten de 'onzichtbare hand' van de markt.

Zo beschouw ik de hedendaagse wetenschapsbeoefening als een bouwen aan ons 'collectief bewustzijn': al die honderdduizenden ambitieuze wetenschappers aan al die instituten over de hele wereld, die elkaar vliegen proberen af te vangen en op elke slak van een ander zout proberen te leggen en daar steeds ingenieuzere apparatuur en computerprogramma's voor bedenken, die doen als nijvere mieren het werk, veelal zonder overzicht over het grote geheel, dus zonder idee waar ze eigenlijk mee bezig zijn: het vergroten van de afstand tussen ons en de natuur. De Engelse schrijver Peter Watson stelt zelfs dat ze hiermee werken aan het nieuwe Grote Verhaal voor onze *vrije markt*-samenleving; daar heeft hij wel gelijk in maar we zullen er toch nog wat voorwaardenscheppend werk voor moeten gaan doen, u en ik.

Een ander dramatisch aspect van de overstap op een *talig* bewustzijn is dat het met niets begon. Ons begrijpen van de dingen schoot vooral aanvankelijk dramatisch tekort, we begrepen de dingen niet of maar half. Daar kon van alles mee mis gaan en dat is dan ook gebeurd. Hoe intelligent de verzamelaars/jagers uit de oertijd ook waren, ze overzagen niet de consequenties van wat hun florerende dus zich uitbreidende stam deed en wat andere florerende dus zich uitbreidende stammen deden. Voor één mammoet joegen ze met hun vuur een hele kudde het moeras in, voor één paard een hele kudde over de rand van de kloof. Eenmaal zichzelf beroofd hebbende van de aantrekkelijke grote prooidieren als mastodonten, reuzenherten, paarden en kamelen (in Noord-Amerika), mammoeten, moesten ze noodgedwongen hun jachtmethoden verfijnen. Dit patroon zien we later bij de overgang van *slash and burn* naar intensievere landbouwmethoden. Maar we zien het vandaag nog steeds. Thor Heyerdahl en zijn mede-opvarenden op de papyrusboot in aug. 1969 raakten helemaal gedepimeerd dat de zee, die eindeloos wijde zee waarvan men dacht dat die onaantastbaar was voor al de troep die er in gedumpt werd, zelfs honderden mijlen uit elke kust nog vaak te smerig was om er de borden in af te wassen. "We zagen de tak af waar we op zitten!" Maar sindsdien worden de rivieren al schoner. Onze *ratio* groeit kennelijk al misdoende. Evengoed een bemoedigende gedachte.

Nog een zeer dramatisch gevolg van het komen leven in een denkbeeldenwereld heeft met **moslims en vrouwen** te maken. Actueel, niet? Ga er even voor zitten.

20 Procent van ons dagelijks bestaan draait om denkbeelden.

Om het beeld dat we van ons zelf hebben.

Om het beeld dat we van de ander(en) hebben.

Om het beeld dat de ander(en) van ons heeft/hebben.

Geen van die beelden hebben we voor het kiezen.

Je hebt sowieso weinig te kiezen in het leven. Niet eens óf je geboren wordt of niet. En als je dan wél geboren wordt, heb je niet voor het kiezen van wat voor zoogdiersoort je ouders zijn. En als je als mensje geboren wordt, heb je niet kunnen kiezen of je een jongen bent of een meisje. Je hebt je ouders niet voor het kiezen gehad, noch de sociale omgeving waarin die leven of de maatschappelijke klasse waar die toe behoren. Je hebt niet kunnen kiezen in welk land of in welke cultuur je geboren wordt. Niet eens in welke tijd van de menselijke geschiedenis.

Je zelfbeeld vorm je /wordt gevormd door wat je moeder en je verdere sociale omgeving blijkbaar van je vindt. Vooral vanaf de tijd dat je je ook buiten de gezinssfeer beweegt, gaat de samenleving en de cultuur waarin je geboren bent, mede vorm geven aan je zelfbeeld. Is dat een godsdienstige dus vrouwvijandige cultuur, dan krijg je het als meisje heel moeilijk. Is het een cultuur waarin een geschrift als wat je nu leest, denkbaar is, dan krijg je het ook als jongen moeilijk door enerzijds de moeilijk te vervullen verwachtingen welke de (televisie-) voorbeelden van je eisen en anderzijds doordat er geen Verhaal heerst dat duidelijk maakt waar het allemaal

toe dient. Maar vergeleken bij de situatie waarin de meisjes uit vroeger eeuwen en de moslimmeisjes van vandaag moeten opgroeien, is het nog best wel uit te houden.

De eer waaronder de moslimgemeenschappen vandaag nog steeds gebukt gaan, heeft ook alles met zelfbeelden te maken. In een onderdrukkende samenleving als de moslimwereld culmineert de religieuze onderdrukking in de onderdrukking van de vrouwen en de onderdrukking van de seksualiteit.

Een mannen-uitvinding, die onderdrukking. Vrouwen zijn in onze specifiek menselijke evolutie altijd de baas geweest. Enkele duizenden jaren geleden hebben de mannen de macht van de vrouwen overgenomen, terwijl ze daar evolutionair eigenlijk niet voor geschikt zijn. Hun onmacht moeten ze compenseren met het vernederen en onderdrukken van de vrouwen waar ze maar kunnen.

Heel contraproductief (vrouwen hebben altijd het meeste en belangrijkste werk verzet en doen dat nog steeds) en heel asociaal, dus onmenselijk. Dat onderdrukken doen de mannen door de vrouwen te weren uit alle posities waaruit macht en aanzien te halen valt. Met als belangrijkste wapen hun monotheïstische godsdienst.

En door het onderdrukken van hetgeen de mannen zelf zwak maakt: seks. Met het gevolg dat het een obsessie wordt. Allemaal de schuld van die vrouwen. Wie maken immers dat die arme mannen zo lijden onder hun seksuele obsessie: de vrouwen! Sla ze, neuk ze waar je maar kunt. De zus van je vriend bijvoorbeeld.

Maar zorg dat je eigen zusters of dochters maagd blijven! En wanneer die door je vrienden gepakt zijn, dood ze met jachtgeweer of hakbijl. Nee, die vrienden niet, je zusters of dochters natuurlijk. Want die hebben jouw eer en de eer van jouw familie tot schande gemaakt, niet die arme vrienden. Die waren immers slachtoffer van hun obsessie.

Chottegod, wat een ellende. Hebben alleen mensen. *Talige* wezens. Dramatisch, niet?

Kom, we gaan verder.

Je zou kunnen gaan denken dat wij ons met het ons *bewust* worden van de dingen op een onnatuurlijk of zelfs tegennatuurlijk pad hebben begeven. Dat zou best zo kunnen zijn maar er is geen weg terug. Het is het pad van het steeds beter *begrijpen* van de dingen, het pad dat ons steeds verder verwijderd van het dier-zijn en van het primitieve *begrijpen*, verder *wég van het geloven* en het spirituele. Het pad naar steeds meer *ratio*. Begrijpen en beheersen.

Zodat we tenslotte onszelf en ons samenleven begrijpen en beheersen.

Een wat minder dramatische gevolg is het volgende. We kwamen in een denkbeeldige wereld te leven. Als we nadenken over de dingen, halen we ons die voor de geest. Dingen die ons ongelukkige gevoelens kunnen bezorgen. Gedachten die we dan weer kunnen 'verdringen', door onze gedachten te concentreren op andere, liefst leukere, dingen. Maar het kunnen ook onzinnige dingen zijn: niet bestaande dingen, die we ons voor de geest kunnen halen louter omdat we er woorden voor hebben. "Waarom is er *iets*, en niet veeleer *niets*?". Met het piekeren over het wezen van het *Zijn* en dat soort woordgegochel hebben metafysische filosofen ontelbare nutteloze uren zelf verdoen en ook talloze adepten laten verdoen. Zo halen we ons ook de vraag naar de *zin* van het leven in de kop. Dan gaan de woorden met onze gedachten aan de haal. Het leven hééft geen zin, tenminste niet in de betekenis van 'bedoeling'. Het leven *is*. Het is ooit, 3,5 miljard jaar geleden, begonnen en wij hebben er nu weet van. *That's it*.

O, sorry, je bedoelde de zin van *jouw* leven. Daar kan ik in komen. Dat je daar moeite mee hebt, komt doordat we ons oude Verhaal verloren hebben en er nog Nix voor in de plaats gebracht is. Maar daar gaan we nu wat aan doen.

Hoe dan ook, de overstap heeft ons tot 'tobbende apen' gemaakt. Dat wordt schrijnend duidelijk in de manier waarop we omgaan met de zwakke plekken in het gebeunhaasde bovenkamertje dat we bovenop ons dier-zijn hebben gebouwd en waarop we met onze denkbeeldenwereld, dus voor 20% van ons denken zoals neuropsychologen weten te vertellen, zijn komen te leven. Ik ga er een noemen.

het bastion van heiligverklaring

Onze voorouders hebben de onzekerheid waartoe ze veroordeeld waren door hun overstap op *bewustzijn* (taligheid, ratio, het *weten* van de dingen), leefbaar proberen te houden met geloof en magische rituelen. Deze zekerheden waren echter bedenksels, waren pseudo-verklaringen van de werkelijkheid waar het echte weten van de dingen nog tekortschoot. Het is, maar het was vooral aanvankelijk, een hachelijk vlierinkje waarop we geestelijk (menen te) wonen.

Voor ons-nu, beschikkend over een al vier eeuwen bestaande traditie van het natuurwetenschappelijk bekijken van de dingen, met steeds betere kijk- en meetinstrumenten, is het moeilijk meer voor te stellen dat de mensheid tot vóór die tijd – en bijv. de moslimwereld van nu - geen andere middelen heeft gekend om zijn bestaansonzekerheid te bezweren dan het *geloof* en de *tradities*. Omdat men in diepste bewustzijn altijd wel wist dat dit bedenksels waren en aantastbaar door het verstand, moest

men deze diepere twijfel overschreeuwen met **heiligverklaring** van deze bedenksels. **Heilig** is: onaantastbaar, mag je niet aankomen, mag niet worden betwijfeld of ter discussie gesteld. Maar ... dat staat haaks op de onstuitbaar voortgaande groei van ons bewustzijn, ons weten, onze ratio, het enige dat ons wérkelijk van onzekerheid kan bevrijden! Hoe dramatisch die heiligverklaring kan uitpakken, hebben we met *11 september* mogen aanschouwen.

nu dan eindelijk het ontstaan van de Verhalen en de geboorte van God

Als natuurverschijnsel zijn mensen machtig en uniek geworden door hun verwerven van *namen voor de dingen*. De almaar groeiende hoeveelheid *namen* voor steeds meer *dingen* zou weldra een onleefbare chaos in hun breinen hebben veroorzaakt als ze daar niet al meteen structuur in hadden gebracht. De voor de hand liggende structuur is die van oorzaak en gevolg. Eerst dit, dan dat. De structuur van hoe de dingen begonnen en werden tot zoals ze nu zijn. Het scheppingsverhaal dus.

Wanneer een groep te groot werd, ontstonden er – ik zei het al - spanningen en dan duurde het niet lang of een groepje ondernemende jonge vrouwen met hun kinderen en jonge mannen besloot om een nieuw gebied in gebruik te gaan nemen. Dat gebied was al wel bekend, want een ondernemende jonge vrouw of man maakte ter voltooiing van haar/zijn volwassenwording graag een statusverhogende verre tocht, om daar na behouden terugkeer levenslang van te kunnen verhalen. Dat nieuwe leefgebied was voordien nog 'woest en ledig': nog onbenoemd. Voor mensen zijn de dingen er pas als en in zoverre ze er woorden voor hebben. De koloniserende groep was dus de eerste die de dingen in het stamgebied hun namen gegeven had; in het leven geroepen had, menselijkerwijs gesproken, oftewel *geschapen* had. In het spraakgebruik van hun nakomelingen werd deze voorouderlijke groep vrouwen, kinderen en mannen samengetrokken tot één scheppende Figuur, de Grote Voorouder. (Deze hebbelijkheid, om een hele groepering tot één figuur te reduceren, hebben wij nog steeds wel een beetje: we spreken over 'de Mof', 'de bezetter', 'de Jap', 'de Duitser', 'de Amerikaan', de filosoof, etc.)

Let wel: ook al leefden er in dat nieuwe gebied wel mensen of hadden er geleefd, dan waren dat geen stamleden, spraken een andere taal en waren dus eigenlijk geen mensen. Voor de nieuwkomers was het gebied dan toch gewoon 'woest en ledig'. Ongeveer zoals Amerika of Zuid-Afrika dat voor de eerste Europese kolonisten was: wat daar rondzwierf waren maar roodhuiden of zwartjes, dus dat telde voor de landbouwende blanke boer niet.

Hoe dat scheppingsverhaal er globaal uitzag, kunnen we in onze dagen nog afkijken bij sommige Aboriginal-stammen. Ik heb het ontleend aan *De Stam van de Wilde Honing* van Ad Borsboom (1996) Het Verhaal vertelt hoe de Grote Voorouder in de *Droomtijd* het stamgebied op een bepaalde plaats binnenkwam, overal op Zijn weg de voor de stam belangrijke dingen schiep, om het tenslotte op een bepaalde plek weer te verlaten. Overal waar Hij/Zij gelopen had, waren voor de stam heilige plekken die niet dan met de grootste eerbied en gebeden betreden mochten worden. Zo was er ook een plek waar hij deeltjes van zijn Wezen had achtergelaten, die bij een moeder konden binnendringen en het begin van een nieuw mensje vormden. Dat mensje zou het deeltje levenslang met zich meedragen en bij het overlijden keerde het deeltje terug naar die plek. Voor de stam belangrijke dieren of planten kwamen als Figuur voor in het Verhaal. Dat werd gedanst/gezongen bij elke gelegenheid.

Het Scheppingsverhaal gaf niet alleen de dingen hun plaats in de ons omringende wereld, maar ook onszelf, het was de drager van onze identiteit. Dat telkens en bij iedere gelegenheid opnieuw dansen/zingen van hun stamgebied en dat al minstens een miljoen jaar lang, heeft de kiem gelegd voor onze *religieuze*²⁴ gevoelens,

Omdat het al onze kennis, ons *begrijpen* van de wereld en onszelf, onze wereldbeschouwing omvatte, was het Verhaal en waren alle rituele voorwerpen en gebruiken er omheen, waren ook alle plekken in ons stamgebied die er een rol in speelden, 'heilig': mocht je niet aankomen, mochten niet beschadigd worden of zonder respect betreden.

Hun *talige bewustzijn* was nog lange tijd zo labiel dat ze meenden dat, wanneer ze zouden ophouden met hun wereld te dansen/zingen, deze zou ophouden te bestaan.

De gebeurtenis bij uitstek was de initiatie van de jongeren bij hun intrede in de volwassenenwereld: dat is bij alle stammen de gelegenheid waarbij alle zang/dansen systematisch bij de jongeren worden ingeoefend. Een groot gemak hierbij is dat het geheugen bij niet-geletterde volken nog onaantast is.

²⁴ Van Dale Etymologisch Wb: *religie* (van lat. *relegere*: weer bijeenlezen, opnieuw doorlopen, telkens overwegen)

Ze hoeven een lied maar één keer te horen om dat voor altijd letterlijk te kunnen onthouden. Het is voor hen onbegrijpelijk dat wij-hier zo'n slecht geheugen hebben. Borsboom kreeg herhaaldelijk verwijtende opmerkingen als hij vroeg wie of wat dit of dat ook weer was. Dat was hem vorige maand of bij zijn vorige bezoek enkele jaren terug toch al verteld?

Het belang van het letterlijk en met de juiste stembuigingen onthouden van de oeroude zang/dansen moge duidelijk zijn: hierdoor bleef hun wereld in stand. En hun voedselvoorziening: alleen wie het lied van het land kent, kan/mag van het land leven.

“Natuurlijk,” legde Charlie uit, “we kennen niet alleen onze eigen dreamings (zo noemen de Aboriginals hun zang/dansen), maar ook die van de clans van onze vrouwen en schoonzonen. Het grondgebied van hun clans ligt naast het onze. Dat land moeten we ook kennen, anders kunnen we niet leven. Het clangebied van onze vrouwen is zeer waterrijk, dat van ons voor het grootste deel tamelijk droog. Stel je voor dat we alleen van ons gebied moesten leven, dan zouden we aan het einde van de droge tijd van dorst omkomen. Als we hun liederen en dansen kennen, kennen we ook hun land. En andersom hetzelfde. Onze schoonzonen moeten onze dreamings kennen, anders kunnen ze niet goed voor onze dochters en kleindochters zorgen.” (uit De clan van de Wilde Honing)

Alle dingen hebben hun uiterlijke verschijningsvorm maar ook hun diepere en nog diepere betekenis en samenhang. Kinderen leren de uiterlijke verschijningsvorm kennen maar vanaf hun puberteit moeten ze worden ingewijd in de diepere achtergrond van alles. De nog diepere betekenis achter de diepe achtergrond wisselen alleen de oude ‘theologen’ van de gemeenschap met elkaar uit.

De inwijdingskennis is geheim, want er is een machtsstrijd tussen vrouwen en mannen. Ingewijden sluiten niet-ingewijden uit. Vrouwen laten mannen niet toe bij hun ritens, en omgekeerd. In egalitaire gemeenschappen althans; in gemeenschappen die in een permanente staat van oorlog met elkaar verkeren, hebben de mannen de macht definitief van de vrouwen overgenomen en worden de ritens der vrouwen als bron voor hun gevoel van vrouwenwaarde onmogelijk gemaakt.

Alle stammen kennen of kenden zulke inwijdingsritens als onderdeel van hun scheppingsverhaal. Maar sinds de mensheid uit AMM's bestaat, is ze aan verandering onderhevig geraakt.

De gedanst/gezongen scheppingsverhalen groeien met de gemeenschappen mee. De verandering hangt samen met de manier waarop de gemeenschap aan de kost komt. Het is de overgang van het pure nomadische verzamelen/jagen via semi-nomadische tuinbouw naar het gevestigde boerenbestaan in dorpen.

Dan is het des te verbazingwekkender dat de scheppingsverhalen in het Midden-Oosten waar de twee (!) bijbelse Genesisverhalen op gebaseerd zijn, nog zo puur het hier gedebiteerde verhaal weerspiegelen. “In den beginne was het woord..” (onze soort begon met *namen voor de dingen*) “en het woord was God” (de Grote Voorouder die eigenlijk de groep eerste vrouwen, kinderen en mannen was die het stamgebied betrad) en de verdrijving uit het paradijs (van de dierlijke instinctzekerheid, als ‘straf’ voor de aantasting van de *dingen* door die te *benoemen*; of/en de overgang van het ‘paradijselijke’ vrije nomadenbestaan naar het gezeten hachelijke boerenbestaan).

De Yanomami zijn een voorbeeld van gemeenschappen in de overgang. Meestentijds wonen ze in hun *shabono's* bij hun tuinen, maar die laten ze ook in de steek voor maandenlange zwerftochten door de jungle. Door hun toegenomen voedselvoorziening is in de loop der generaties het aantal *shabono's* toegenomen. Dus grotere druk op het jachtgebied. Dus toegenomen rivaliteit tussen de gemeenschappen, raids op elkaar. Ze leven in een permanente toestand van ‘oorlog’. De gevolgen voor hun samenleven zijn voorwaar niet gering. De egalitaire omgang tussen de seksen heeft plaatsgemaakt voor *machisme*. De inwijdingsritens, ook die voor de jongens, zijn verdwenen en vergeten, vermoedelijk doordat die wegens de permanente overvaldreiging geen doorgang meer konden vinden. Ze hebben dan ook een serieus jongerenprobleem, versterkt doordat oudere mannen met veel status er meerdere vrouwen op na houden; ze maken echt de indruk van een bevolking in oorlogstijd, wanneer wetteloosheid en ordeloosheid heersen. Ze zingen/dansen hun oorsprongsmythen nog wel en oude mannen vertellen ze aan de kinderen, maar het begint er allemaal een beetje bij te hangen, het is geen integrerend deel van hun bestaan meer zoals het altijd geweest is. In eenzelfde toestand of erger verkeren de Bergpapoea's van Nieuw Guinea. Leven van primitieve verbouw van vnl. zoete aardappelen en teelt van varkens. Maar teveel dorpen met steeds meer uitgeputte velden (kennen nog geen andere bemesting dan afbranden van begroeiing), dus onderlinge oorlogstoestanden, stress en machisme. En nauwelijks *religie* meer. De ‘edele wilde’ is er ver te zoeken.

Er is nimmer een gemeenschap geweest die het zonder haar scheppingsverhaal (Groot Verhaal, dragend verhaal) heeft kunnen stellen, omdat het Verhaal de identiteit van de gemeenschap als

geheel en van elk afzonderlijk individu belichaamt. Dat wij het nu zónder stellen, blijkt dan ook niet goed te gaan.

Wij hebben ons oude Verhaal, hoe vreugdeloos en veelal deprimerend het ook was, niet vrijwillig afgeschafte. Het is gewoon verdrongen door het prettige en optimistische mensbeeld van de marktreclame. Het ging er mee als met ons regenwoud toen we nog mensapen waren. Ook dat verlieten we niet vrijwillig, het verliet óns. Het klimaat veranderde, en wij veranderden mee. Hoe de *vrije markt* ons, westerse mensen, heeft veranderd – *it's the economy, stupid!* - zullen we in deel vier gaan zien.

het begin van het machisme

Gedurende de hele zo succesvolle evolutie van de mensheid welke ik dus ruwweg zes miljoen jaar geleden laat starten, zijn de vrouwen de dominante sekse geweest. Al die lange tijd, welke onze menselijke geaardheid heeft gevormd – en gedurende welke wij tot de aardigste dieren van het leven zijn geworden – hebben onze leefgroepen rond de 25 individuen geteld. Met minder kan er niet genoeg eten worden verzameld en voor meer is de dagopbrengst niet toereikend. Baby's en bejaarden brengen niets in; het zijn de vrouwen en kinderen die het voedsel verzamelen. De inbreng van de mannen bestaat, behalve uit het zorgen voor de veiligheid tegen de altijd loerende grote katten, voor incidentele vleesbuit; maar daar kun je nooit zeker van zijn.

Het heeft er alle schijn van dat ook de rituelen, het dansen/zingen van het scheppingsverhaal in al zijn specifieke vormen bij specifieke gelegenheden als geboorte en dood, ziekten en menstruaties, vooral op de vrouwenbeleving afgestemd zijn geweest en vooral door de vrouwen zijn uitgevoerd. De allerprimitiefste menselijke leefgroepen zijn uitgestorven voordat de antropologen de kans kregen of de kennis hadden om er de hiervoor belangrijke bewijsvoering te noteren. Dus laat ik de Aboriginal boekdelen spreken, uit wiens mond is opgetekend: "In het begin hadden wij (mannen) niets ... wij hebben die dingen (mannenrituelen) van de vrouwen overgenomen." En van twee leefgroepen, op uiteenliggende werelddelen, heb ik de opmerking onthouden dat de heilige fluiten door de mannen van de vrouwen gestolen zijn.

Waar en wanneer de mannen zich bewust geworden zijn van hun tweederangspositie en ze daartegen in het geweer gekomen zijn? Het moet zijn geweest waar en wanneer de voedselvoorziening grotere leefgroepen mogelijk heeft gemaakt. Het zou al begonnen kunnen zijn waar en toen de opbrengst van de jacht (mannenwerk) de inbreng van de vrouwen (verzamelen) begon te overtreffen. In de noordelijke streken konden leefgroepen de winters alleen overleven door het veroveren van een 'vleesfort' als een mammoet. Maar de Inuit (Eskimo's) leefden nog steeds voorbeeldig egalitair terwijl hun belangrijkste voedselbronnen (robberijen en kariboes) mannenwerk waren. Laten we het er op houden dat zo'n situatie voor het zelfbeeld van de mannen niet ongunstig was. De grottschilderingen van het ijstijd-Europa zijn zeker restanten van mannenrituelen (initiatieriten voor de jongens) geweest. Maar de honderden vrouwenbeeldjes uit diezelfde periode en van duizenden jaren nadien maken duidelijk dat de verering van de Grote Moeder nog steeds de heersende ideologie was. Waar en wanneer begint de 'revolutie' van de mannen? En waarom?

Machisme en oorlogvoering horen onverbreekelijk bij elkaar. Wanneer leefgroepen te groot worden, krijg je spanningen en dan vertrekt een subgroepje jonge vrouwen, kinderen en mannen om een nieuw gebied in gebruik te gaan nemen. Zo heeft de mensheid zich in de loop der honderdduizenden jaren over de Aarde verbreid. Maar dat is slechts bij uitzondering het geval; normaal blijft een leefgroep ongeveer even groot en houden geboorten en sterfte elkaar in hachelijk evenwicht. En ik geloof er geen barst van dat ze kuddes prooidieren achterna trokken, zoals sommige predators als wolven doen. Zelfs leeuwen en hyena's blijven waar ze 'wonen' en wachten op de volgende trek. Jagersgroepen als de Inuit en de San blijven ook in hun gebied en weten wanneer de prooidieren weer komen. Hoe is er verandering kunnen ontstaan in dit patroon?

De uitvinding van de pijlenboog en de domesticatie van de wolf (tot jachthond) heeft de jachtopbrengst enorm vergroot en dus tot snelle overbejaging van de eigen jachtgronden geleid. Behalve dat dit teveel kinderen in leven houdt dus de groeps grootte doet toenemen, brengt het ook de groepen met elkaar in conflict. Oorlog maakt mannen belangrijk.

Waar groepen overgingen op voedselproduceren, door teelt van gewassen en van de domesticeerbare dieren die daar op afkwamen zoals schapen, geiten, varkens en later runderen, groeiden hun aantallen, gaven ze hun zwervende bestaan op en vestigden zich in dorpen van ronde lemen hutten in de nabijheid van hun velden.

Dit gebeurde het eerst zo'n tienduizend jaar geleden, op de heuvelhellingen van het Zagrosgebergte in Irak. Voor de aanplant van hun gedomesticeerde gewassen hakten ze een stuk bos om en

brandden het plat, en wanneer na een paar seizoenen de werking van de vruchtbare as uitgeput was, namen ze een nieuw stuk bos in gebruik, zoals de hedendaagse Yanomami nog steeds doen. Ze floreerden en breidden zich uit, en hun dochtergroepen deden hetzelfde. Heel intelligent, maar niet de gevolgen overziend: op zeker moment was het bos op. De regens spoelde de teeltgrond van de kale hellingen, hongersnood dreigde en ze raakten op drift. Door de nood gedwongen leerden hun nakomelingen intensievere landbouwmethoden in de laaglanden aan de Eufraat, met omdijkingen, afwaterings-kanalen en bevoeiing.

Ze floreerden weer, in steeds meer dorpen, sommige tot stadjes uitgroeidend. Tot het gebied vol dorpen was en er niets meer viel uit te breiden. Heel intelligent, maar niet de gevolgen overziend. Oorlog! Ja, natuurlijk was er een alternatief: hongersnood, een kort en ellendig leven voor iedereen. De situatie van de schipbreukelingen van de "Medusa": te veel mensen voor te weinig noodrantsoen. Bij oorlog was er tenminste één partij die overleefde en kon doorgaan. De afweging werd niet eens gemaakt. Boem! oorlog. De natuur is wreed en kent geen mededogen. De mens wel, de mens is van nature aardig. Tenminste ... zolang de nood niet aan de man komt, zoals op het vlot van het vergane schip de "Medusa".

We hadden het al *in* ons als regenwoudbewoners en we zien het vandaag nog bij de chimpansees: wanneer onze overleving in het gedrang komt, gaan we vechten. Hoe werkt dat bij zulke vredelievende en egalitaire bonobo-achtige wezens als mensen van oorsprong zijn en waar de vrouwen de dienst uitmaken? De vrouwen weten dat de overleving van hun groep, dus van hun kinderen, afhangt van het vechtervermogen van de mannen van hun groep. Zij zullen dat vechtervermogen, de gewelddadigheid, als een 'goede' eigenschap van een man gaan zien, en dus toejuichen en aanwakkeren bij hun jongetjes en mannen. Dat ze hier als sekse de dupe van werden namen ze dan maar voor lief. Of weer: heel intelligent, maar niet de gevolgen overziend. Zelfs vrouwen zijn mensen. Ze zijn ook niet aardig als de nood aan de vrouw komt.

Maar de mannen, die gedurende onze hele specifieke evolutie de tweede viool hebben gespeeld, gaan zich vanaf nu wel héél belangrijk voelen. Hun initiatierituelen volvoeren ze op steeds afgelegener plekken, waar ze geen vrouwen toelaten. Bij gebrek aan eigen rituelen bootsen ze die van de vrouwen na. Geboorte, borstvoeding en menstruatie, daarin lag de grootste vrouwenmacht. In velerlei vorm laten de mannenrituelen het opnieuw geboren worden van de initianten binnen de mannengroep zien. Bij sommige stammen werd de borstvoeding geïmiteerd door het laten drinken van mannenbloed of zelfs het afzuigen van sperma. Het menstrueren was het meest magische van de vrouwen maar ook het moeilijkst om te imiteren. Bij de Australische Aranda gingen de ouderlingen daarin het verst, in een wel heel pijnlijk ritueel. Bij de initianten werd een lang dun vogelbot door de pisbuis gestoken en het penisje met een stenen mes opengesneden tot op het bot. Dan beschikte de jongen dus tijdelijk over een vulva! Nadien werd de wond om de maand opnieuw opengereten zodat de initiant ook 'menstrueerde'! Bij deze kwellingen mocht de jongen geen kik geven.

De oorlogvoering is dus de eerste aantasting van de aardigheid van de mannen ten opzichte van de vrouwen. Een bonobo-man zal nooit een vrouw aanvallen – dan gaat hij er liever van door. Een chimpansee-man en een mensen-man wel. Het verschil is: de laatsten kennen overpopulatie. Dan neemt het DNIWEKGM-gedrag weer de overhand. Oorlog dus.

"Vele groepssamenlevingen houden zich in bescheiden mate met oorlogvoering bezig en kennen in overeenstemming daarmee meer geprononceerde vormen van mannelijk seksisme", zegt Harris.

Notoire oorlogszuchtige en vrouwenonderdrukkende macho's zijn de Yanomami-indianen in het Amazonewoud; maar dat zijn halfsedentaire tuinbouwers, dus al parttime-voedselproducenten. Niet dat ook maar de primitiefste vorm van voedselproductie voorwaarde is voor oorlogsgeweld en vrouwenonderdrukking: de Aborigines van Queensland, in het noordoosten van Australië, levend in groepen van rond de 45 mensen en pure voedselverzamelaars, maar kampend met overpopulatie en vleestekort, stuurden geregeld troepen krijgers op pad om "door vijandelijke groepen begaan onrecht te wreken". De gevangenen, liefst vrouwen en kinderen, werden gekookt en opgegeten". De mannen lieten hun vrouwen al het zware werk doen en alle lasten dragen als ze zich verplaatsten, en sloegen of doodden ze bij overspel - waar ze zelf druk mee waren; dus ook echte *machisten*.

Maar, zegt Harris: "Dorpssamenlevingen die ten dele door rudimentaire vormen van landbouw in hun onderhoud voorzien, drijven oorlogvoering en mannelijke dominantie meer op de spits dan voedselverzamelende groepssamenlevingen."

De hoogland-Papoea's zijn een extreem voorbeeld van hoe oorlog tot vrouwenmishandeling leidt. De vroege boerengemeenschappen van Europa daarentegen zijn nog tot rond 3000 vC een voorbeeld van egalitariteit en vreedzaamheid gebleven. Zoiets als het dorp van Asterix en Obelix, zal 'k maar zeggen. Dat was overigens ook al met palissaden omringd, net als de primitieve boerendorpen in de Zagrosheuvels.

Zo'n muur van palen is een behoorlijk karwei, dat doen die dorpelingen niet voor de luxe; meestal is er ook nog een gracht omheen uitgegraven. Natuurlijk: tegen de wilde dieren die op de schapen en geiten afkomen. Tegen rovers (van hun jachtgronden beroofde jagers/verzamelaars? door hongersnood op drift geraakte boeren?) die op de graanvoorraden afkomen. Maar ook vanwege de eeuwiges vetes tussen de gemeenschappen, die elkaar de schuld geven van ziektes en misoogsten, al dan niet nadat hun sjamaan daarvoor de darmen van een slachtdier heeft geraadpleegd of zijn teerlingen heeft geworpen.

Want wij zijn 'tussen de oren'-apen geworden, wij geloven waar we niet beter weten of waar wij graag geloven; of we geloven op gezag; of overtuiging; of het verhaal van iemand die het goed kan brengen. We geloven waar we niet weten. Soms zelfs geloven we waar we eigenlijk wel beter weten: omdat het geloof ons beter uitkomt. Wanneer er eigenbelang mee gediend is, is elk Verhaal al gauw goed genoeg.

Het gedanst/gezongen scheppingsverhaal uit hun voedselverzamelaars-tijd hadden de boeren ingeruild voor de verering van uit stamtotems geëvolueerde vruchtbaarheidbevorderende goden, en hun totemistische denken voor het animistische: hun wereld was vol geesten die bezworen of met offergaven tevreden gehouden moesten worden. Voor de belangrijkste geesten/goden had elk dorp zijn tempel annex voorraadschuur, beheerd door de sjamaan die tot priesteres geëvolueerd was. Het beheer van, de zeggenschap over de gemeenschapsproductie, de zeggenschap over de herverdeling, daar ligt te sleutel tot *macht*, en tot het misbruik ervan. Dat was nieuw in de mensheid: tot dan toe was er nooit een overschot geweest om te herverdelen. Althans, geen product zoals graan of maïs dat kon worden opgeslagen voor minstens een jaar. Waar voorraden van konden worden aangelegd, die beheerd moesten worden.

ontstaan van klassensamenlevingen en godsdiensten

Feesten hebben een ver verleden. Dus even terug naar ons begin.

Net zoals individuen kunnen ook groepen van mensen niet zonder elkaar. De meisjes vertrekken uit de groep van geboorte en gaan leven in een andere groep. Wanneer een *erectus*groep zonder vuur was komen te zitten, gingen ze vuur 'lenen' bij de burens. Voor grote jachten en vispartijen kwamen ze elk jaar bij elkaar, en ook voor rituelen ter ere van hun stamtotem. Daarbij werden waardevolle zaken als geschikte vuursteenknollen of houtsoorten of schelpen via wederzijdse geschenken uitgeruild; waardevolle zaken legden evenals verhalen al vroeg afstanden af.

De opbrengst van de verzamelde noten, vruchten en andere gewassen was evenals die van de jacht erg seizoensgebonden en kende goede en slechte tijden. Bij goede tijden kon een groep de opbrengst onmogelijk alleen op en nodigde de buurgroepen uit voor de jaarlijkse zang- en dansfeesten. Die bleven dan wekenlang of langer de zaak uitvreten, tot de spanning om te snijden was en ze het verstandiger vonden om hun eigen zangspoor, jachtgebied of *shabono* en tuinen maar weer eens op te gaan zoeken. Maar bij slechte tijden kon deze gewoonte de overleving van de groep betekenen: dan kon zij als gast van een op dat moment welvarender groep de slechte tijd uitzingen; dus de gastheergroep was erg tolerant.

De overleving is voor de mensheid altijd hachelijk geweest, al kun je je dat als consument niet meer indenken. Zwaarlijvigheid was bij onze voorouders een weinig bekend verschijnsel. Goede tijden werden afgewisseld door perioden van schaarste, en dan was het hongerlijden geblazen en interen op de vetlaag. Alleen kustbewoners kenden deze perioden van schaarste minder of niet, maar ook de huidige verzamelaars/jagersgemeenschappen en die van primitieve boeren hebben er nog steeds mee te maken. Bij de Inuit zijn het de zomers: geen robben. Bij de Yanomami is het de moessontijd. Voor de boeren is het 't voorjaar: wel hard werken maar nog niets te oogsten. Wanneer het hongerseizoen voorbij is en er weer volop te eten is, wordt er gefeest. Onze vastentijd – ik bedoel: ramadan - en ons carnaval gaan er op terug. En natuurlijk schrijven we het aan God – ik bedoel: Allah – toe.

Het geven van zo rijk mogelijke feesten gaf een groep aanzien, gaf een dorp *status*. De aangewezen persoon om iedereen aan te sporen zo hard mogelijk z'n best te doen bij het jagen en oogsten is natuurlijk de hoofdmans, (de Big-Man bij de Papoea's), wiens aanzien stijgt met die van zijn dorp. Daarom werkt hij zelf het hardst en neemt het minst, houdt alleen de kleinere en minst aantrekkelijke porties voor zichzelf.

Half-sedentaire tuinbouwersgroepen zoals de Yanomami hebben al een hoofdmans. Omdat ze nog geen privébezit kennen, heeft die geen enkele macht. Als ze op oorlogspad gaan is hij hun aanvoerder, maar ook in (altijd betrekkelijke) vreedstijd is het hoofdmans-zijn niet echt

benijdenswaardig. Je moet altijd de beste zijn, het voorbeeld geven, ruzies beslechten, de vrijgevigste zijn, er de grootste tuin op na houden (mensen zijn liever lui dan moe, proberen hun tuin zo klein mogelijk te houden en bij anderen aan te kloppen als ze te kort komen) om gastdorpen te kunnen fêteren, kortom, in dit stadium is hij nog de hopman/hoofdman. 's Morgens het eerst uit de hangmat gaat hij midden op het dorpsplein zijn makkers wakker schreeuwen voor de taken van de dag, waarbij hij zelf het hardst werkt en het minst neemt. Waarom wil iemand dan toch hoofdman zijn? Vanwege de status, en de aantrekkingskracht die dat op vrouwen heeft. Maar wanneer je als persoon met 'natuurlijk leiderschap' en verantwoordelijkheidsgevoel behept bent, wil je gewoon doen waar je goed in bent en kun je het niet aanzien wanneer iemand anders die 'het' niet echt heeft, er een zootje van maakt. En anders wordt het leiderschap je wel aangeduwd. Het gaat ook meestal vanzelf, van jongs af.

Er zijn verschillende lijnen waarlangs de Grote Man tot Leider evolueert. Eén lijn noemde ik al: hij is de aanjager van de voedselproductie ten behoeve van de seizoensfeesten. Een variant ervan is die van de feestgever (de *mumi* zoals hij op de Salomonseilanden heet). Als een ambitieuze jongeman *mumi* wil worden, begint hij met trouwen, hard werken en zijn eigen consumptie van vlees en kokosnoten te beperken. Wanneer zijn echtgenote en ouders in de gaten krijgen dat het hem ernst is en dat hij aanstuurt op een feest, beloven ze plechtig hem bij te staan; immers, bij welslagen stijgen zij mee in status. Zijn eerste feest levert hem een aantal aanhangers op die er op gokken dat zij mee kunnen stijgen als zijn ster rijst. Dat gaat niet voor niks: ze moeten hem helpen bij het mogelijk maken van zijn eerste grote feest; hetgeen ook voor hen inhoudt dat ze harder moeten werken en voedsel moeten opsparen. Wanneer ook dit feest slaagt, heeft hij al een behoorlijke aanhang, met wie hij een 'clubhuis' bouwt voor het ultieme *muminai*-feest, waarop de aspirant-*mumi* zich gaat meten met de oude *mumi*. De eisen die hij aan zijn aanhangers stelt, worden steeds groter, maar zolang zij vertrouwen kunnen houden in zijn succes hebben ze 't er voor over: ze zullen delen in zijn roem. Op het feest-der-waarheid worden alle varkens, kokosnoten en sago-amandelpuddingen zorgvuldig geteld, en als de uitgedaagde *mumi* niet binnen een jaar een nog groter feest weet te geven is er een nieuwe *mumi*. Dit patroon komt in variaties in tal van andere sedentaire gemeenschappen voor, en we hoeven dus niet te denken dat democratie een *uitvinding* van de Grieken is.

Wanneer we aan de boerendorpen denken die het begin vormden van de stadsstaten van Sumerië, de bakermat van de beschaving, moeten we ook aan de *mumi*-figuur denken: bij hen heette die de *lugal* (= grote man). In de boerendorpen is de Grote Man de *herverdelers* van de gemeenschapsproductie geworden. Aan die gemeenschapsvoorraad staan alle families een deel van hun oogst af. De opslag ervan vindt plaats in de schuren bij de tempel van de dorpsgod die de vruchtbaarheid van de velden en het welslagen van de oogst waarborgt. Wie het beheer over de dorpsproductie heeft, wie de 'herverdeling' doet, heeft de *macht* bij zijn staart. Is het een vredige gemeenschap dan is het de priester. Maar heerst er een permanente staat van oorlog, dan is de Grote Man vooral oorlogsleider. Is hij succesvol dan krijgt hij steeds meer *macht*. In de latere klassenmaatschappijen heerst de despoot met zijn trawanten. Hier ziet u hem geboren worden.

Zoals de Grote Man is ook de *mumi* oorlogsleider. Nu zijn de Salomonseilanden door de kolonisator gepacificeerd, zoals ook de koppensnellers met hun *big man's* gepacificeerd zijn. Maar de ouden mijmeren nog over vroeger, toen hun *mumi's* nog woeste oorlogsleiders waren en zijn aanhangers in de clubhuizen feestvierden van de geroofde buit en zich vergrepen aan de geroofde vrouwen. Om zijn aanhang tevreden te houden moest de *mumi* de ene oorlog na de andere voeren. En zo evolueerde ook de Grote Man tot Leider. En zo evolueerden de aanhangers in hun clubhuizen tot elite. En toen de Leider tot Koning evolueerde, tot adel.

Alle elementen van het mannelijke leiderschap zijn al in de chimpanseeleefgroepen aanwezig: de bondgenootschappen, de intriges, de oorlogen, de vrouwenonderdrukking, maar ook de leiderschapskwaliteiten. Lees daarvoor *Van Nature Goed* van Frans de Waal. Alle elementen op één na: de *lofzangers*. Chimpansees kunnen niet zingen (al begint het er bij bonobo's wel op te lijken, en zijn de gibbons beroemd om hun 'duetten') en vooral: ze zijn niet *talig*: de lofzanger is bij uitstek een talig fenomeen.

Aspirantleiders kunnen wel hoge ambities hebben maar tot de bevinding komen dat het leiderschap voor hen niet is weggelegd doordat een ander net iets meer kwaliteit in huis heeft om het vertrouwen van anderen te krijgen. Om hun status zo hoog mogelijk te houden blijven ze in de kring rond de leider verkeren (gereed om diens plaats in te nemen wanneer deze al dan niet door hun verborgen toedoen is weggevalen). Een leidersfiguur kiest de kring om mee om te gaan ook het liefst uit mensen met vergelijkbare kwaliteit: mensen met wie hij kan praten. Bovendien kan hij ze zo in de gaten houden. Wanneer iemand gespeend is van leiderschapskwaliteiten en bijbehorende ambitie, maar wel andere

intellectuele kwaliteiten, met name op het gebied van het woord en de verbeeldingskracht met bijbehorende ambitie in huis heeft, komt hij in een iets lager echelon rond de leider waarin ook de sjamaan/waarzegger - ook zo iemand met aparte kwaliteiten - vertoeft en is hij *lofzanger*.

Harris noemt ze niet. Maar volgens mij zouden de Grote Mannen en de *mumi's* nooit tot Leiders en Koningen hebben kunnen uitgroeien zonder lofzangers, zonder ondersteunende ideologen. We kennen ze uit alle oude verhalen, van de Ilias van Homerus tot Asterix en Obelix. Ik ken ze vooral van *Ségou*, het meesterwerk van Maryse Condé over de lotgevallen van een Afrikaans koninkrijk.

Het zijn de lofzangers die de successen en heldendaden van de *mumi* of de Grote Man uitvergrooten en mythische proporties laten aannemen. Daartoe maken ze opportunistisch gebruik van elementen uit het scheppingsverhaal, om dat een gewenste draai te geven. Waarom doen ze dat? Natuurlijk om in het gevecht te komen en te blijven. Maar ook omdat hun aanzien afhangt van dat van de leider, en hoe groter diens roem, des te meer er op henzelf afstraalt. Zij zijn het ook die de politieke daden van de Leider ideologisch 'verkopen', zij zijn de apologeten, zij dragen hem de argumenten aan om de strijd aan te binden met 'vreemden', zij zijn het die deze tot te verdelgen ongedierte verklaren, zij verheerlijken de oorlog. De lofzanger is voor een despoot een onmisbare trawant, al worden zijn prestaties even gemakkelijk vergeten als tweede geworden zijn in de Tour de France.

De *mumi's*/Grote Mannen moesten hun aanhangers tevreden houden met oorlogsbuit en vrouwen. Slaagde hij daarin dan werd hij door aanhangers en lofzangers op een zo hoog voetstuk geplaatst dat hij er zelf in ging geloven; ging geloven in zijn eigen voortreffelijkheid en macht. Maar macht corrumpeert de 'tussen de oren'-aap. Zijn zoon ging de macht als zijn terechte privilege beschouwen en verdedigen tegen wie hem hierin bedreigde. Steeds meer hielden Grote Mannen er gevangenen op na om in de tuinen van hun eigen familie te laten werken. Ze gingen de statusweerspiegelende veroverde rijkdommen voor zichzelf houden: BEZIT. Men kon niet langer hardop beledigend over de Grote Man praten zonder te riskeren dat men door diens trawanten in elkaar werd geslagen en als hij, omringd door zijn gevolg, er aan kwam, moest je zorgen dat je als de bliksem van je veranda omlaag kwam want als het gevolg zag dat je hoger zat dan de Leider liep je nog wekenlang kreupel.

Zonder de groepscontrole van de !Kung, die elke voortreffelijke prestatie kleineren om de voortreffelijke bescheiden te houden zodat het hem niet in de bol slaat, krijgen de op welbegrepen eigenbelang gerichte loftuitingen van de lofzangers het gevolg dat het eigenbelang bij de Leider en zijn trawanten vrij spel krijgt. Dit mechanisme nu is verantwoordelijk voor het vele bloed waarmee onze beschaving van start is gegaan.

Er is nog een factor. Zoals verentooi of krachtige stemgeluiden bij veel soorten mannelijke concurrenten intimideren en besparend werken op energievretende concurrentiegevechten, zo kun je door het tentoonspreiden van terreur besparen op krijgsinspanningen. Waarom anders zou Assurnasirpal II van Assyrië zijn onmenselijkheid zo trots hebben laten optekenen? "Ik richtte een zuil op tegenover de stadspoort en liet alle aanvoerders de huid afstropen ... ik bedekte de zuil met hun vellen ... enigen metselde ik in in de zuil, anderen liet ik er op palen ... en ik sneed de hoofdmannen armen en benen af ... " En verder: "Vele gevangenen liet ik verbranden ... sommigen handen of vingers afsnijden, anderen neus of oren ... velen werden de ogen uitgestoken". "Hun jongens en meisjes liet ik verbranden."²⁵

Besparing op te investeren energie is de belangrijkste factor bij het onnodig wreed zijn van de despoten en van criminelen bij hun overvallen.

De lofzangers bezongen de heldendaden van hun Grote mannen in ronkende bewoordingen. In die odes geen woord over de ellende die aan de overvallen en overwonnen gemeenschappen was aangericht: dat waren slechts vijanden. De mens was wel een zeer sociaal wezen, maar voorlopig alleen tegenover de eigen groep. De eigen mannengroep wel te verstaan: hun vrouwen waren uit vijandige dorpen afkomstig en dus niet te vertrouwen! De vrouwenharten lagen bij de verwanten van die vrouwen, dus heulden die met de vijand. Het grofste geweld was toegestaan om ze onder de duim en aan het werk te houden terwijl de mannen feestvierden in hun clubhuis. Macht corrumpeert. De 'tussen de oren'-aap heeft zijn instincten en neigingen ondergeschikt gemaakt aan zijn heersende cultuur ... dus ook zijn sociale instincten en neigingen! Zijn aardigheid.

Als alles op was en de misbruikte vrouwen de geest gegeven hadden, begonnen de trawanten te morren en moest de Grote Man weer op oorlogspad.

Op ettelijke plaatsen in de wereld heeft dit tot onvoorziene ontwikkelingen geleid.

Gedurende deze krijgstochten waren de krijgers lange tijd van huis en was het dorp overgeleverd aan de listen van de vijanden. De mannen konden zegevierend terugkeren en slechts een laag as

²⁵ S.N. Kramer *Mesopotamien* Rowohlt, 1971

aantreffen waar eens hun dorp was. Hoe moesten zij zorgen dat hun huizen en velden goed beheerd achterbleven? Dat konden ze niet aan hun onbetrouwbare vrouwen overlaten. Wel aan hun eigen zussen. Maar dan moesten ze deze niet langer uithuwen. Dus lieten ze die voortaan alleen huwen met iemand van buiten, die dan in hun dorp moest intrekken. Deze tactiek werkte. Maar op een niet voorziene manier. Van generatie op generatie kwam het beheer van de huishoudens en de velden onder leiding van steeds machtiger vrouwen. De mannen konden verder en langer van huis blijven en rijker beladen terugkomen in een voortreffelijk georganiseerd dorp ... maar waar ze zich dan hadden te schikken naar de regels van de dames, die elkaar zusters en tantes en nichten waren. Terwijl de mannen vreemden voor elkaar waren geworden, zij het verbreederd in de strijd. Ze waren gasten geworden in hun huis, moesten zich houden aan de regels van het huis en anders konden ze hun deken pakken en naar hun familie terugkeren. Hun samenlevingen waren in de loop der generaties van patrilokaal naar matrilokaal geëvolueerd! Zo is het bijvoorbeeld gegaan bij de Irokezen, wier vreedzame samenlevingen door de eerste antropoloog Morgan beschreven werden. (Door wiens boek Marx werd geïnspireerd tot het beginnen aan *De oorsprong van het Gezin*, na zijn dood door Engels voltooid.) De politieke macht bleef bij de mannen, bij de Raad van Sachems (oudere mannen). Maar die werd door de vrouwen gekozen en hun beslissingen waren al door de vrouwen voorgekookt. Overigens is de positie van de vrouwen bij het ontstaan van stadstaten en de specialisatie van het oorlogvoeren door een staand leger er enigszins op vooruitgegaan: hun mannen werden simpele ongewapende boeren of ambachtslui, en met de blote hand kunnen boerenvrouwen hun mannetje aardig staan. Maar het bleef een mannenmaatschappij, met mannengodsdiensten. De vrouwen werden nu door de heersende ideeën onder de duim gehouden. De mannen schermden nu niet met hun zwaarden tegen hun vrouwen maar met hun goden, de goden van hun (mannen-)samenleving. Krijgen we het zo over.

Het opdrijven van de voedselproductie betekende ook een voortdurend uitbreiden van het landbouwareaal. Dat gebeurt in alle dorpen van het gebied. Dat gebied is eindig. Dan komen ze met elkaar in conflict, over een bepaald gebied, over waterrechten. Oorlog.

De oorlog kent vele vaders. Wanneer een landbouwgebied door de gebruikte methode uitgeput raakt, wanneer een catastrofale droogte, een alles wegvagende wervelstorm of vloedgolf heeft toegeslagen, raakten hele streken op drift en op zoek naar voedsel. Oorlog.

In Eurazië zijn het vooral de Midden-Aziatische nomadische ruitervolken geweest die keer op keer hele sedentaire boeren- en stadsbeschavingen verwoest en massale volksverhuizingen veroorzaakt hebben. Dat waren een soort Masai: trotse en zelfbewuste veehouders met een diepe verachting voor op velden zwoegende boeren. Toen ze ook nog paarden onder hun kont kregen, werden ze een plaag voor de beschaafde mensheid, vierduizend jaar lang. In Kenia zijn die romantische krijgers nu botweg verboden, en niemand protesteert. Vind je 't gek?

Een oorlog tussen naburige dorpen, bijvoorbeeld over waterrechten, leverden een overwinnaar op en een verliezer. Het verliezende dorp moest voor straf voortaan een deel van de oogst aan het winnende dorp afstaan, of arbeid te leveren aan de publieke werken van het overwinnende dorp, bij de palissadebouw bijvoorbeeld. Het overwinnende dorp had al snel argumenten gevonden om nog meer dorpen aan zich te onderwerpen.

Maar het kon ook anders gaan. Onbewapende dorpen die te lijden hadden onder overvallen van een bende onder leiding van een *mumi*/Grote Man waren gedwongen zich aaneen te sluiten. Onder leiding van de Grote Man van het grootste dorp.

Zo groeide zo'n hoofddorp uit tot stad, en zijn Grote Man tot Leider, en zijn aanhang tot elite. Deze gang van zaken vond plaats in het Midden Oosten, in China, in het oude Mexico, in het oude Peru: overal op de wereld hetzelfde patroon, overal via bloedige oorlogen en mannelijk seksisme, overal vergezeld door intensivering van de landbouw, stadsmuren, koningsgraven en ziggurats (afgetopte en getrapte piramiden, ontstaan doordat de geruïneerde voorgaande tempel eenvoudigweg tot grondvlak voor de nieuwe diende). De krijgsgevangenen werden tot slaven gemaakt. Dat genereerde nog meer rijkdom, dus dat werd weldra een doel op zich. Behalve in Midden-Amerika, waar meer dan genoeg arbeidskrachten waren maar waar een structureel vleestekort heerste. Daar werden de krijgsgevangenen ritueel geslacht en opgegeten, en werd het maken van krijgsgevangenen om op te eten een doel op zich.

Bij Harris komt de rol van de religie en de godsdienst bij de oorlogvoering en de evolutie van Grote Man tot Leider wat minder uit de verf, maar uit ander historisch werk moet je opmaken dat minstens in een deel van de tot steden uitgroeïende dorpen de 'tempel', dus de priestergroep, de leidende instantie was waar ook de Grote Man aan ondergeschikt was. Het tempelcomplex herbergde de opslag van de nood- en handelsvoorraden, had het beheer erover en de administratie ervan. De

tempel schoot boeren bij misoogsten graan en nieuw zaaigoed voor, met de grond van de boer als onderpand, en fungeerde zo'n beetje als boerenleenbank. Kon de boer niet terugbetalen dan bleef de tempel eigenaar en werd de boer pachter of zelfs lijfeigene, met zijn hele familie. De tempel werd alleen maar rijker en machtiger. En macht corrumpert ook geestelijken!

Bij voortdurende oorlogvoering werd de rol van de Grote Man als aanvoerder permanent, en bij succes steeg zijn roem en macht. Totdat hij zich sterk genoeg voelde voor een paleisrevolutie. In veel gevallen heeft de Leider ervoor gekozen om zich ook tot Opperpriester te laten kiezen, om zeker te zijn van zijn alleenheerschappij. Maar dat het ook anders kan heeft, zoals al gezegd, het oude Egypte laten zien. Een star hiërarchisch geordend Rijk onder Farao's en tempelpriesters, waarin enorm hard gewerkt werd aan belachelijk hoge piramiden maar waarin heel wat minder bloed vergoten werd dan in de rijken van Mesopotamië of Midden-Amerika. Maar misschien heeft ook de aard van de rivier een rol gespeeld: de Nijl was zeer voorspelbaar (zij het in 't tijdstip van haar overstroming, niet in de mate ervan) en de Eufraat zeer onvoorspelbaar.

Elites die met hun leger de strijd aangingen met andere steden en overwonnen, kregen de smaak te pakken en brachten alle steden van een heel gebied onder hun macht. Zo evolueerden hun Leaders tot Koningen, van vader op zoon. In het oude Sumerië is het woord voor 'koning' *Lugal*, wat zoals ik al zei oorspronkelijk 'grote man' betekende.

De elites zelf evolueerden tot adel, tot ridders of hoe ze ter plekke ook heetten; eveneens erfelijk. Ze regeerden door middel van een ambtenaren- en priesterkaste, die het schrift hadden ontwikkeld voor administratieve doeleinden. En wanneer ze later, wanneer de ambtelijke infrastructuur nog verder ontwikkeld is, hele gebieden onder beheer van één centrale regering weten te brengen, worden de koningen farao's, god-koningen, keizers.

helden en goden

Er is geen gemeenschap geweest zonder zijn eigen scheppingsverhaal, zijn eigen Grote Voorouder, Djareware, Manitoë, zoveel talen zoveel namen ervoor. De onderwerping van je stam ging gepaard met het verlies van je god. Stammen beleefden hun wereld geheel binnen hun Verhaal, dus *religieus*, en elke oorlog werd gevoerd onder supervisie van je god. En dat is tot de dag van vandaag niet anders. Met "God wil het!!" stortten de kruisridders zich op de Levant, het door de islam beheerste kruispunt van de handel met het Verre Oosten. Dat gebied werd eerst door de lofzangers/ideologen tot Het Heilige Land verklaard, dat nu van de moslims bevrijd moest worden. Met "Allah wil het!!" stortten eerlang moslimzelfmoordenaars zich met gekaapte passa-giersbeladen kerosinebommen in de Twin Towers.

Om de inlijving van een stam wat te versoepelen, kreeg de god ervan een plaatsje in het pantheon van het grote rijk, waarvan de god van de winnende stadstaat natuurlijk de hoofdgod was. De lofzanger/ideologen/priesters hadden er een goede broodwinning mee, met dat groeiend aantal goden (... ach, ga ik weer in de fout! Ik bedoel:) de priesteressen verdienden er een goedbelegde boterham mee, met de verering van al die godinnen. De Grote Moeder van de vroege boerensamenlevingen was de Grote Godin geworden van de stadstaten-samenlevingen. Isis bijvoorbeeld was nog heel lang de belangrijkste hoofdgod. De god van de winnende stadstaat was ook heel vaak een dier, het oorspronkelijke totemdier van de stam van die stadstaat. In Egypte bijvoorbeeld werd de ibis de god Toth, afgebeeld met een ibiskop. De godin Hathor had een vleermuiskop. Seth was helemaal een vreemd mengelmoes: van een hond, jakhals en ezel. Horus was een valk.

Egypte

Elke stad in Egypte ontleende zijn belangrijkheid aan de verering van een speciale god. De godheid, in de vorm van een cultusbeeld, was gehuisvest in het binnenste heiligdom van de tempel. Het beeld kon zijn gemaakt van steen, verguld hout of zelfs zuiver goud, ingelegd met halfstenen. Afhankelijk van de gulheid van de koning voor deze speciale god. Het beeld zelf werd niet vereerd maar de *ka* (geest) van de godheid die via een piepkleine opening vanuit de hemel in en uit het beeld ging. Mensen maar ook dieren en dingen werd een *ka* toegedicht en alles (ook de piramiden) bevatte een piepkleine opening via welke de *ka* zijnsweegs kon gaan.

Bij het ochtendkrieken toog een kleine processie onder leiding van de dienstdoende priester, naar het heiligdom, beladen met de maaltijd voor de godheid. Grote hoeveelheden brood, stukken vlees en gevogelte, manden fruit en groenten, kruiken bier en wijn, boeketten en bloemenslingers. Alle offerandes werden klaargemaakt in de keukens van de tempel, de ingrediënten kwamen van de eigen boerderijen van de tempel en van de pachters van de landerijen van de godheid. Geslacht in het

abattoir van de tempel, gebakken in de tempelbakkerij, gebrouwen in de tempelbrouwerij. Alles het beste van het beste. Onder het zingen van de ochtendhymne en begeleid met muziekinstrumenten. Het zegel van de heilige schrijn werd verbroken, de grendels teruggeschoven en de dubbele klapdeur geopend. Het beeld werd gewassen, gezalfd, gekleed en met juwelen behangen. Er werd wierook ontstoken en de offergaven werden rond de godheid uitgestald, zo fraai mogelijk om het oog van de godheid te behagen.

Wanneer de priester het teken gaf dat de godheid voldaan was, werden de berries met de offergaven weer opgetild en vervoerd naar het gebouw waar al het voedsel werd gedeeld (het beste natuurlijk voor de priester, de tempelschrijvers en de hogere tempelbeambten) onder al het personeel. Dat waren behalve de slachters, bakkers en brouwers ook de overige bedienden en arbeiders, de kruiers en bootslieden, kortom iedereen die deel uitmaakte van de tempelhuishouding met hun gezinnen. Een tempel was vaak een reusachtig bedrijf. De tempel van Amen in Karnak had meer dan 81.000 man personeel in dienst, als je daar ook de boeren, vissers, jagers en ambachtslieden bij rekent. Dat werkte allemaal op 250.000 hectaren akkerland, 433 tuinen, 46 constructiewerkplaatsen, op 83 schepen.

Driemaal daags was het etenstijd, voor de godheid en zijn mensen. Na de laatste eredienst werd de godheid ontkleed onder avondgezing en op zijn altaar te ruste gezet. De deuren werden gesloten, grendeld en verzegeld. Want in de nacht was het beeld een lege maar kostbare huls.

Het hyperreligieuze rijk van de farao's, in die vruchtbare Nijldelta van Boven- en Beneden Egypte, met zijn vele god(inn)en en tempels, heeft als systeem bijna 3000 jaar stand gehouden. Alleen gedurende tijden van jaren achtereen een 'slechte Nijl' heerste er hongersnood en wanorde, maar verder was het een stabiele en welvarende samenleving waarin de vrouwen het beter hadden dan hun zusters in andere beschavingen van het Midden-Oosten, in het klassieke Griekenland of in het middeleeuwse Europa. De rechten van de Egyptische vrouw om bezit in eigendom te hebben en te erven waren beter dan die van getrouwde vrouwen in het Victoriaanse Engeland. Hoewel er geen formele wetten waren gecodificeerd dwong het voorschrift van de *Ma'at* (orde, correctheid) en gehandhaafd door de koning, de vertegenwoordiger van de goden, om ieders rechten te eerbiedigen en te zorgen voor de zwakke leden van de maatschappij. De eerste twee hoofdperioden heeft Egypte ook nimmer imperialistische oorlogen gevoerd, het was zichzelf genoeg en een leger werd alleen bijeengebracht ter verdediging tegen woestijn- en zeevolken die op de 'vleespotten van Egypte' afkwamen.

de opmars der mannen met opgeheven pik

De veeteelt had het inzicht in de werking van de zwangerschap vergroot en het aandeel van de man in dit magische gebeuren duidelijker gemaakt. In de groeiende waarde van het privé-bezit en dus de macht van de ene mens over de ander kwam dit nieuwe besef van de belangrijkheid van het mannelijk zaad, dus van de man, als geroepen. Al in de vroege boerensamenlevingen begon de verering van de *fallus* (het opgerichte mannelijk lid) die van de beeldjes van de Grote Moeder naar de kroon te steken. Misschien was het toch weer een vrouwen-initiatief en begon de fallus steeds meer deel uit te maken van de erediensten van Isis. In haar tempel in Thebe verscheen een houten *lingam* (fallus) van Osiris, de mannelijke bij-god wiens ster aan het rijzen was. In hun gewijde processies droegen de vrouwen de beeltenis van Osiris mee, voorzien van een enorme beweegbare fallus.

Het duurde echter niet lang of de fallus werd van figurant hoofdrolspeler in de rituelen van het hele Midden-Oosten en Griekenland. In Athene stond een zuil met een bebaarde Hermeskop en voorzien van fallus op elke straathoek. Delos had rond 300 vC een laan met aan weerszijden gigantische penissen, met testikels als voetstuk, ten hemel gericht. In de Romeinse samenleving was de god Priapus een vertrouwde figuur tussen de huisgoden en ook de oude Britten hadden hun 60 meter hoge Reus van Cerne Abbas, pronkend met een borsthoge erectie om de boodschap van het mannelijke aanzien niet mis te doen verstaan. Tot in de 17^e eeuw werd, tot niet geringe gêne van de katholieke kerk, in veel Provençaalse dorpen *Saint Foutin* vereerd: een beeld met een grote fallus. Om hun vruchtbaarheid te vergroten kwamen veel vrouwen het tegen betaling kussen en ze krabden er dan een stukje af dat ze in een drankje deden en opdronken. De priester zorgde er natuurlijk wel voor om de lucratieve penis steeds te repareren, zodat de reputatie van de 'onuitputtelijke heilige' staande bleef.²⁶ Geen land ter wereld echter wijdde zich zo enthousiast aan de fallusverering als India. Daar kon de hemelgod Sjiva bogen op een roede die tot in de zevende hemel reikte. Brahma en Visjnoe wierpen zich er voor in het stof en bevalen alle mannen en vrouwen, hetzelfde te doen. Een Sjiva-priester kwam elke dag spiernaakt zijn tempel uit met een belletje, waarop alle vrouwen naar buiten

²⁶ al deze voorbeelden, wat? de hele paragraaf zeg maar, ontleen ik aan Rosalind Miles – *Stiefdochter van de tijd* (Bruna 1989)

moesten komen om zijn heilige genitaliën geknield te kussen. Elke sjeik of patriarch liet bij een belangrijke ontmoeting zijn genitaliën bezichtigen (Allan Edwardes *De Parel in de Lotus*, London 1967).

Zo klom de fallus, en daarmee de mannelijke superioriteit, gestadig op in heiligheid. Het weerspiegelt (*it's the economy, stupid*) de overgang van de tuinbouw (vrouwenwerk) naar de landbouw, waarbij het ploegen mannenwerk is, evenals het vervoer van de landbouwopbrengsten op de karren die door ossen worden getrokken.

Het ging niet van de ene dag op de andere. De machtsovergang van de Godin-Moeder naar God de Vader verliep in fasen. Aanvankelijk schept de Grote Moeder de wereld in haar eentje, heeft vluchtige minnaars en vele kinderen en maakt de dienst uit. In de tweede fase krijgt ze een metgezel, die eerst haar zoon is maar later haar echtgenoot. In de derde fase wordt de echtgenoot mederegent en tenslotte wordt de Godin onttroond en vernederd en zwaait de Man-God alleen de scepter. Een opgaande trend die de neergaande positie van de vrouw in de samenlevingen weerspiegelt. Talrijke mythen doen verslag van dit proces.

Bij de Babyloniërs voert de god-koning Marduk oorlog tegen Ti'amat, de Moeder van Alle Dingen. Pas nadat hij haar in mootjes heeft gehakt, kan hij de wereld scheppen, uit stukken van haar lichaam. De scheppingsmythe van de Tiwi uit Midden-Afrika luidt het:

De Aardegodin Poevi maakte eerst het land. De zee was helemaal van zoet water. Zij maakte het land, de zee en de eilanden ... Poeriti zei: "Dood onze moeder niet". Maar Iriti deed het toch en doodde haar. Hij sloeg haar op het hoofd. Haar urine maakte de zee zilt en haar ziel ging naar de hemel ...

De Kelten kenden de Grote Moeder als drieënheid: Emoe, Banbha en Fódla, de Drie Wijzen. Zij heersen ook over Mil de oorlogsgod. Maar diens zonen komen tegen de Wijzen in opstand; na ettelijke gevechten verslaan de jonge mannen de Wijzen en vernederen ze.

Bij de Grieken nam Apollo het heilige Delphische orakel van de godin over.

Bij de Azteken was Xochiquetzil de Moeder van de Aarde. Tot zij een zoon Huitzilpochtli baarde. Deze doodde eerst haar dochter de Maamgodin. Toen doodde of verdreef hij al haar overige kinderen en nam tenslotte de plaats van zijn Moeder in en heerste voortaan over de Aarde.

De Kikoejoes in Afrika vertellen hoe in vroeger tijden de mannen de macht van de vrouwen overnamen door met elkaar af te spreken om hun vrouwen allemaal op dezelfde dag te verkrachten. Precies negen maanden later waren de vrouwen in barensnood en konden met gemak overmeesterd worden.

Veel mythen gaan ook over de overwinning van de Zonnegod op de Maangodin. In de Japanse Sjinto-versie wordt de oppergodin Ama-Terasu aangevallen door de oorlogsgod Susa-nuwo die haar rijstvelden vernielt en haar gewijde plaatsen bezoedelt met uitwerpselen en karkassen. Zij vecht terug, maar hij weet haar licht te stelen. Ze herwint slechts de helft van haar vroegere kracht en kan voortaan alleen nog in het duister van de nacht schijnen.

De Zon is typisch mannelijk. Met zijn fallische stralen treft hij Moeder Aarde en dringt haar binnen zodat het door de vrouwen gezaaide graan kan ontkiemen. Dat *lineaire* mannelijke denkbeeld van vooruitgang zonder ommezien verdrong het op de vrouwelijke vruchtbaarheidsculen geöriënteerde *cyclische* denken.

Het dualisme zon-maan groeide uit tot een kosmisch systeem van positief-negatief-tegengestelden. Wat de man is, is de vrouw juist niet. De man boven, de vrouw onder. De man sterk, de vrouw zwak. Aristoteles vatte in de vierde eeuw vC de seksuele verschillen als volgt samen

De man is actief, een en al beweging, creatief op politiek, zakelijk en cultureel gebied. De man vormt en kneedt de samenleving en de wereld.

De vrouw daarentegen is passief. Zij blijft thuis, want dat ligt in haar aard. Zij is de materie die wacht om te worden gekneet door de actieve en creatieve mannelijke kracht. De man speelt ook de creatieve rol bij de voortplanting, de vrouw is louter de passieve broedplaats voor zijn zaad. Het creatieve zaad kneedt het menstruatiebloed tot een nieuwe mens.

Deze wijsgeer werd gevolgd door een eindeloze stoet van dit soort onzin uitkramende wijze mannen, kerkvaders en koran-uitleggers.

In de rauwe werkelijkheid delfden ook steeds meer machtige koninginnen het onderspit tegen mannelijke pretendentes. Als het koningschap via de vrouwelijke lijn erfelijk was, dwong de mannelijke pretendent haar tot een huwelijk door haar te overweldigen. Tamyris, de Scytische heerseres in de zesde eeuw vC, wist het 'aanzoek' van Cyrus de Grote van Perzië nog af te wijzen met haar leger achter zich. Maar toen Berenice II van Egypte in 80 vC weigerde met haar jonge neef Ptolemaios Alexander te trouwen, liet hij haar vermoorden. Dat bekwam hem slecht want haar aanhang kwam in opstand en doodden hem. Maar steeds meer koningen trokken de macht aan zich en wisten die te

behouden. De erfelijke koninginnen werden pionnen in het mannelijke spel om de macht. Bij de val van Rome werd de dochter van de keizer gevangen genomen door Alarik en na diens dood overgenomen door zijn broer. Nadat de broer was vermoord gaven de Westgoten haar terug aan de winnende Romeinse generaal Constantius. Deze dwong haar met hem te huwen, noemde haar Augusta en regeerde voortaan zelf als Augustus. Hij stierf echter na korte tijd, zodat ze keizerin zou zijn. Maar haar broer verbande haar naar Constantinopel en besteeg zelf de troon. Pas toen haar zoon in 425 keizer werd, kreeg ze rust. En zo zijn er ettelijke voorbeelden.

de geboorte van de ene ware God : van 'vrouwenmaatschappij' naar 'mannenmaatschappij'

De Joodse rabbi's die 600 vC de in de Palestijnse woestijn met hun kudden rondzwerfende stammen moesten verenigen om samen sterk te staan tegen de grootmachten, slaagden er als eersten in om één God te forceren. Voorlopig nog met moeite: Abraham, Izaak en Jakob hadden ieder nog hun persoonlijke god, zoals we uit de bijbel kunnen opmaken, en zo zijn er nog een paar bestaande goden in Zijn Persoon samengevloeid, voor dat hij de God was die velen nog steeds 'vrezin'.

Natuurlijk was het al eens eerder geprobeerd, door de Egyptische koning Achnaton uit de Achttiende dynastie. Maar zijn experiment is na zijn dood onmiddellijk beëindigd, en alle tempelcomplexen van zijn heerschappij werden met de grond gelijk gemaakt. Pas in de 19e eeuw is Amarna blootgelegd en heeft men kennis kunnen nemen van Achnatons vermetelheid.

En natuurlijk heeft bij de Joodse rabbi's meegespeeld dat ze het niet konden hebben dat iedereen zomaar die kostelijke offers aan vreemde goden spendeerden in plaats van bij hún god. Hoe dan ook, dit is het begin van het monotheïsme, dat door velen wordt gezien als hét ultieme sluitstuk van de mannelijke machtsovername en de definitieve onderwerping van de vrouw aan de mannelijke willekeur. Binnen één millennium ontstonden alle vijf de grote monotheïstische stelsels van mannelijke superioriteit: het judaïsme, het boeddhisme, het confucianisme, het christendom en als laatste, even vóór 600 nC, de islam.

Natuurlijk, Boeddha noch Confucius heeft ooit beweerd goddelijk te zijn. Maar de stichters zelf zijn door hun volgelingen door de hele geschiedenis als goden vereerd; de grondslag van hun opvattingen was *hard boiled* patriarchaal. Hoe de boodschap van de mannelijke superioriteit ook werd verpakt, de uitwerking ervan heeft op de levens van hun vrouwelijke aanhangers dezelfde onderdrukkende gevolgen gehad. Bij alle vijf werd de boodschap voorgesteld als heilig, door God zelf aan heilige mannen ingefluisterd.

Natuurlijk was dit geen complot. Het hing in de lucht, de tijd was er rijp voor. *It's the economy, stupid.* Het is de markt. Het is de handel, die niets aan kan met overal stammen met stammengodjes en krijgsheren. Om in grote lappen van de aardoppervlakte te komen tot één beschaving ten behoeve van onbedreigde handelskaravanen, moet je alle stammengoden uitroeien en één God voor iedereen brengen. Maar dan moet die ook acceptabel zijn voor iedereen. Welnu, daar kon voor gezorgd worden.

Jehova bood aan de Joodse krijgsheren "grote en bloeiende steden, die u niet gebouwd hebt; huizen vol met allerlei goederen, waarmee u ze niet gevuld hebt; uitgehouwen bakken, die u niet uitgehouwen hebt; wijngaarden en olijfbomen, die u niet geplant hebt" (Deuteronomium 6: 10-12). Kortom "een land, vloeiende van melk en honing" (Deut. 6:1-3). Het geliefde volk Israëls hoefde het alleen maar in te pikken.²⁷

Boeddha (560 – 480 vC) bood, in de uitzichtloosheid van de 'apartheid' van het heersende kastenstelsel, uitzicht op de doorbreking van de (tengevolge van wedergeboorte) eeuwigdurende kringloop van het lijden: het *nirwana*, de eeuwige vergetelheid. Bereikbaar door het volgen van het pad dat tot 'verlichting' leidt.

Confucius (551 – 478 vC) leefde in een tijd van politieke verwarring, rechteloosheid en zedelijk verval. Hij predikte een humanistisch-ethische leer, gericht op de 'juiste maat', voortdurende zelfopvoeding, oprechtheid in de omgang, met als enige stelregel "wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet". Pleitte voor goed openbaar en voor ieder kind toegankelijk onderwijs, met veel kunstgevoel, muziek en goede omgangsvormen.

Jezus (3 vC – 33 nC) had zelf niet zo'n duidelijke van het judaïsme afwijkende boodschap, maar na diens gruwelijke terechtstelling is daar door bepaalde volgelingen een van het judaïsme afwijkende leer van gemaakt. De aantrekkingskracht daarvan was dat iedereen, of hij nu heer was of slaaf, man of vrouw, voor God gelijk was en in de hemel eeuwig zalig kon worden.

Mohammed (571 – 632 nC) was een karavaanleider die aan den lijve de voor de handel onwerkbaar situatie van al die plunderende en tolheffende Arabische woestijnstammen had ondervonden en

²⁷ Heb je ook de foto van die Joodse kolonist, met de gebedsriem om de ruige arm, het geweer naast zich en vroom zijn Thora lezend, nog op het netvlies?

spuugzat was. Van zijn joodse en christelijke medehandelaars hoorde hij dat zij het met hun éne ware God veel beter getroffen hadden. Mohammed maakte van die bestaande godsdiensten een Arabische versie die hem beter beviel. Vrouwvriendelijker bijvoorbeeld. Simpler. Wereldser ook. Moderner. Met één simpele boodschap: er is maar één God en dat is Allah! Ieder die dat beaamde, mocht zich moslim noemen, zo makkelijk was dat. In korte tijd onderwierpen de moslimlegers een enorme lap aardoppervlak, waar de Pax Islamica heerste en de handel en de welvaart en de wetenschap opbloede als nimmer tevoren.

Kortom, niks mannelijke samenzwering. Met die stichters na die van het judaïsme was niets mis, en hun boodschap was vrouwvriendelijker dan de bestaande situatie. Zelfs Paulus schreef: "In Christus is geen sprake van slaaf of vrije, van mannelijk en vrouwelijk ...": allemaal gelijk. Ook het boeddhisme charmeerde de vrouwelijke aanhang door gelijkheid te beloven; de drievoudige stelling "alles is lijden, alles is vergankelijk, er bestaat geen ziel" gold voor vrouwen evenzeer als voor mannen, en voor boeddha gold seks als van minimaal belang. En Confucius was gewoon een zeer fatsoenlijke man met een alleszins fatsoenlijke boodschap die geen vrouw iets kon aandoen wat een man zelf niet zou willen. Mohammed leefde in een samenleving die niet echt vrouwonvriendelijk was. Een bedoeïnenvrouw kon meer dan één man trouwen als haar dat zo uitkwam. Als ze zwanger was, liet ze al haar echtgenoten bij zich komen en dan wees ze er één aan als de vader van het kind. Die man kon niet weigeren. En als ze een van die extra-echtgenoten kwijt wilde, zette ze eenvoudigweg haar tent andersom, ten teken dat haar deur voor hem voortaan gesloten was. Trouwens, het was Mohammeds eerste vrouw, Khadija, die hem ten huwelijk had gevraagd, niet andersom. Maar Mohammed kwam op het laatst van zijn leven onder druk van patriarchale volgelingen te staan en heeft toen wat vrouwonvriendelijke verzen geproduceerd. Maar zelf zat hij zo niet in elkaar.

Niettemin kom ik nu terug op mijn uitgangspunt: het monotheïsme als het ultieme propagandawapen van de mannelijke superioriteit en de vernedering van de vrouw. Wat de schriftuitleggers in de jaren na de stichters van hun leerstellingen hebben gemaakt, is ten hemel schreiend. Dat wij hier in het Vrije Westen van het monotheïsme bevrijd zijn (en in de klauwen van het consumentisme geraakt zijn) heeft ons, en vooral de vrouwen, van een boel ellende verlost en dat wens ik alle mensen en vooral de vrouwen toe.

Maar ik vind dat we de lijn vanaf onze vroegste voorouders acht miljoen jaar geleden in dat duistere regenwoud in Oost-Afrika tot hier ver genoeg in vogelvlucht zijn overgefladderd om te laten zien hoe wij, als speciale natuurfenomenen, in elkaar zitten. Hoe we tot tobende apen geworden zijn en met wat voor wankele geestelijke middelen we ons tot nu toe overeind hebben weten te houden. Wat? Hoe we daarmee van een onaanzienlijk ondersoortje apen tot de heersers der aarde geworden zijn. In het derde en laatste deel ga ik het idee ontwikkelen hoe we hiermee een nieuw geloof in onszelf kunnen maken.

Om te laten zien ook met hoe weinig moeite er een nieuw, consistent ontstaansverhaal te vervaardigen valt om de leegte waarin wij onze jongeren hun bestaan moeten zien te wortelen, van vaste en zelfs vruchtbare grond te voorzien. Laten we er in Godsnaam snel een begin mee maken.

Conclusie uit Deel Drie.

Mensen hebben een gedeeld Verhaal nodig om een gevoel van gemeenschap en binding met een gemeenschappelijke doelstelling te hebben. Het feit dat wij dat tienduizenden generaties lang gehad hebben maakt dat wij nog steeds met de verwachting ter wereld komen dat de mensen tussen wie wij ter wereld komen, hun wereld en hun samenzijn dansend/zingend beleven in een Verhaal dat ook ons leven structuur zal bieden. Dat is het *religieuze gevoel* waarmee wij behept zijn ook al zien we nooit (meer) een kerk van binnen. Godsdienst is alleen de toevallige plaatselijke en tijdelijke invulling van de cultuur waarin we geboren zijn, en die dateert pas van hooguit tweeduizend jaar geleden; dus dat erf je niet, dat krijg je pas mee na je geboorte. Evengoed vorm je er wel je identiteit, je zelfbeeld en het beeld van je wereld mee. Dus los komen van je godsdienst, ook al heeft die je weinig geluk te bieden of verziekt die zelfs je leven, is niet gemakkelijk vanwege dat je identiteit er aan vast gegroeid zit. Je er van los maken wordt ook bemoeilijkt doordat die godsdienst of de machtige woordvoerders ervan je er van overtuigen dat je na je overlijden beloond zult worden voor geduldig gedragen lijden en gestraft voor geloofsafval. En al helemaal wanneer de woordvoerders je bij geloofsafval zelfs eigenhandig van dat leven beroven.

Wanneer de samenleving waarin je terechtgekomen bent, haar Verhaal verloren heeft door de werking van de *vrije markt* met haar dagelijkse televisiebeïnvloeding, leef je wel een stuk vrijer, dus gelukkiger.

Alleen je samenleving functioneert dan niet naar behoren. We hebben weinig gevoel van samenleven wanneer onze samenleving geen Verhaal heeft dat duidelijk maakt waar dat samenleven toe moet leiden en waar we het allemaal voor doen. Een Verhaal dat ons bindt. Als dat er niet is, hebben we niet het gevoel dat we wat met elkaar te maken hebben en dan gaat ieder maar zijn eigen gang. Worden we allemaal libertaristen.

DEEL VIER. EEN NIEUW GELOOF.

leve de vrije markt

De kerken zijn vanaf de zestiger jaren van de afgelopen eeuw aan een leegloop begonnen en daar lijkt geen eind te komen. Maar ... God is nog steeds 'in'.

EO-jongerendagen en het Jeugdfestival in Rome trekken massaal jongeren en andere 'reli-hoppers' die er 'uit hun dak gaan'. Die jongeren worden er door niemand heen gestuurd, dat doen ze uit zichzelf. Het in sept.'00 gepubliceerde rapport *Secularisatie in de jaren negentig* van het Sociaal en Cultureel Planbureau constateert dat, hoewel de buitenkerkelijkheid blijft stijgen, de gelovigheid in een hiernamaals en in wonderen toeneemt, en met name bij jongeren.

Dat de jongeren massaal op die reli-festivals afkomen is niet uit godsdienstigheid, zo stelde Meerten ter Borg, een godsdienstsocioloog. "Het is blijkbaar een aangeboren drift om zin en betekenis aan het bestaan te verlenen". Met die opmerking kan ik het eens helemaal zijn. Ter Borg beschouwt godsdienstigheid niet als iets dat tot onze aangeboren eigenschappen behoort. Zin en betekenis aan het bestaan willen verlenen wel.

Hoe die jongeren aan die drift komen, hebben we in het vorige deel geboren zien worden: mensen moeten, om structuur te hebben in hun denkbeelden, deze in een samenhangend en liefst breed gedeeld Verhaal zien hangen. Een Verhaal waarin zij zichzelf en hun plaats in het grote geheel dat door het Verhaal bestreken wordt, herkennen.

Het gaat hier nu om te weten waardoor de kerken leeg zijn gaan lopen en wij, Westerse mensen, als eersten in de geschiedenis, zonder Groot Verhaal zijn komen zitten. Zoals ik al gezegd heb: niet uit vrije keuze, maar net als bij ons begin met het regenwoud: het verliet ons.

Veel denkers hebben als verklaring van de leegloop geopperd: het betere onderwijs, of de hogere levensstandaard. Onzin natuurlijk want dan zouden de kerken vol zitten met mensen met een lagere levensstandaard en eenvoudiger opleiding. Terwijl het juist de gewone man is die de kerk heeft ingeruild voor het voetbalstadion en zijn belijdenis voor het clubgevoel.

Onze denkers geven weinig blijk van inzicht in het mechanisme dat korte metten heeft gemaakt met de 'oude vormen en gedachten' van onze voormalige klassensamenleving. Het mechanisme dat ook nog eens een einde heeft gemaakt aan een geschiedenis die vijfduizend jaar geleden met de eerste klassensamenlevingen van start ging. Een nogal belangrijk mechanisme, zou je zeggen. Niettemin zat ik – het was nog 1999 - in de auto machteloos toe te luisteren naar een radiodiscussie, waarbij de gespreksleider aan het panel gevraagd had wat nou het belangrijkste historische feit van de afgelopen eeuw genoemd moest worden. Er werd van alles geopperd maar niet de televisie en niet de historisch totaal nieuwe situatie waarin wij in het westen zijn komen te leven. "De televisie!" had je mij kunnen horen roepen als je naast me had gezeten – want die was de bulldozer voor het dóórbreken van de *vrije markt*.

De *markt* is geboren in de eerste stadstaten van rond vijfduizend jaar geleden. Liever gezegd andersom: het is de opbloeiende handel geweest die de stadstaten heeft doen ontstaan.

De markt is de ontmoetingsplaats bij uitstek voor wederzijds voordeel. Op de markt is iedereen in principe gelijk. Daar heerst de wet van vraag en aanbod. Je hebt er als koopvrouw of –man niets aan om je klandizie eerst te checken op geloof of cultuur of stand: als de klant een goede afnemer is, is het in orde. Voor de autochtone Nederlanders boden de eerste echte kennismaking met de Turkse of andere allochtone Nederlanders hun winkels.

De markt is wezenlijk democratisch. Niet voor niets ligt de bakermat van de democratie in Griekenland. Op de *agora* (het marktplein) van het oude Athene was iedereen gelijk. Of je moest de pech hebben dat je toevallig vrouw was. Of slaaf. Of niet-Athener. Ja, een echte *vrije markt* was het natuurlijk nog niet.

In de klassensamenlevingen van de laatste vijfduizend jaar (de tijd van de geschreven geschiedenis) was bepaald niet iedereen gelijk. Wrede despoten met hun trawanten heersten over de massa der boeren en persten die uit. Met de opbrengst rustten ze grote legers uit om daarmee nog meer gebieden onder hun juk te brengen en uit te persen. Ze richtten enorme paleizen en tempels op en grote beelden van zichzelf.

Een moeilijke tijd voor de markt, want ook de kooplieden werden afgeperst. Als nieuwe klasse geboren in de tot steden uitgegroeide knooppunten van handel, in het Midden-Oosten, in India, in China en in

Midden-Amerika, leidden ook de kooplieden een moeizaam bestaan vanwege de voortdurende uitplundering door die heersers en hun trawanten.

De markt is een zachte kracht. Ze is niet opgewassen tegen militair geweld, maar zoekt geduldig naar mogelijkheden, wacht haar kansen af. In de stadstaten van het oude Griekenland wisten de burgers de despoten lange tijd op een afstand te houden en vandaar hun 'democratie' en de opbloei van handel, kunsten en wetenschappen. Maar overal waar despoten hun macht ongebreideld konden uitoefenen, bleef het marktwezen moeizaam en beknot. Dit was zowel in China en Midden Amerika als in het Midden Oosten het geval, en daardoor behoren die beschavingen nu tot de derde wereld.

Waar de kooplieden de despoot van zich afhankelijk wisten te houden, kon deze echter bijzonder goed werk doen. We denken hierbij aan de Romeinse keizers, althans sommige. Die van de tweede eeuw bijvoorbeeld hebben het Romeinse Rijk uitgebreid van de Portugese kust tot aan de Tigris en van Schotland tot het zuiden van Egypte. Binnen dat enorme rijk, waarvan zij de grenzen met hun legioenen bewaakten tegen oprukkende barbaarse horden, heerste de Pax Romana. Geen der onderworpen volkeren dacht er maar aan om in opstand te komen, omdat de boeren hun akkers konden bewerken en de (rijke) stedelingen een welvaart genoten die verdomd veel weg had van onze *vrije markt*-maatschappij. Het verval van het rijk kwam vooral door de invallende barbaren, opgestuwd door de Hunnen van nog verder weg. Die nomadische en machistische ruitervolken van de Aziatische steppen hebben eeuwenlang enorme invloed uitgeoefend op de geschiedenis, hebben heel wat kaartenhuizen van beschavingen doen instorten, met bijbehorende ellende.

Goed werk deden ook de despoten van het Oost-Romeinse Rijk: die van het christelijke Byzantium. Omdat het op het kruispunt van de belangrijkste handelswegen van de toenmalige wereld lag, reikte de rijkdom en de culturele opbloei daar nog hoger. Het heeft ook duizend jaar langer stand gehouden. Ook de kaliefen dienen vermeld. Het Islamrijk bereikte minstens de omvang van het vroege Romeinse en er heerste een Pax Islamica. De beschaving onder de Omajaden bereikte een weer hoger en humaner peil. Bagdad, Cairo, Grenada, daar staken de christelijke steden bepaald boers bij af.

Na de beschaving van de Griekse stadstaten en die van de Romeinen heeft de beschaving van de Islam de mensheid verder gebracht op haar weg van *namen voor de dingen*, de weg naar meer ratio. Gedurende vijf eeuwen was het Arabisch de taal van de wetenschap en de briefwisseling tussen de geleerden bevorderde onderzoek en vooruitgang in wiskunde, natuurkunde en medische wetenschap. Het middeleeuwse christelijke Westen heeft daar zijn voordeel mee gedaan. Vanuit Frankrijk en Engeland kwamen de studenten naar het moorse Spanje om daar te studeren bij Arabische, christelijke en joodse geleerden. Maar ook de Omayyaden zijn een parasiterende en usurperende klik geworden waardoor de wagen der islamitische vooruitgang tot stilstand kwam. Die van Europa haalde in en reed voorbij.

Waarom Europa? En niet China bijvoorbeeld? China heb ik nog niet genoemd, omdat het ons vooral om de westerse beschavingsgeschiedenis gaat en de *vrije markt* in Europa tot ontwikkeling gekomen is. Het Chinese rijk heeft zeker ook zijn hoogtepunten gekend en door handelsreizigers zijn bijdrage aan onze menselijke *ratio* geleverd (papier, buskruit), maar ook daar stak een usurperende en parasiterende mandarijnen-elite een stok tussen de wielen van de Chinese wagen.

In Europa dus niet. De Habsburgse keizer had weinig macht en moest zich met de rijke kooplieden verstaan om het hoofd te kunnen bieden aan hun gezamenlijke tegenstander, de grootgrondbezitterklasse (adel). De kooplieden hadden hun despoot dus aan de leiband en zie: handel, kunsten en wetenschappen bloeiden op. Schoolvoorbeeld is Holland in de 17^e eeuw. Daar lag de feitelijke macht helemaal in handen van de kooplui, de steden. Tot ook daar een regentenklasse de economie ging usurperen en in Holland alles vijftig jaar later begon plaats te vinden. Hou ze in de gaten, die economische elites, en word 'antiglobalist'!

Maar ook in andere delen van Europa begon de Verlichting de geesten der burgers te beschijnen en moest de Kerk terrein prijsgeven. Eind achttiende eeuw wist de burgerij de grootgrondbezitterklasse (adel) definitief te overvleugelen en de despoten aan een volksvertegenwoordiging te onderwerpen en de industrialisatie van de productie op te starten. In 1791 viel Napoleon Egypte binnen en bezegelde hiermee de suprematie van het westen over het oosten. Vanaf dan is Europa, met de Verenigde Staten als dependance en later zelfs als zwaartepunt, marktleider in de wereld.

Deze erg versimpelde vogelvlucht over de geschiedenis is maar om te laten zien dat de markt niet van gister is en dat ze dé drijvende kracht is achter geestelijke ontwikkeling en welvaart. En dat het van groot belang is dat we de markt vrij weten te houden: door de democratie van onze samenleving sterk te houden. De Atheense elites van het begin van ons *markt*-verhaal kregen het weldra hoog in de bol – zoals de Amerikaanse het vandaag hebben, en zo'n *new born Christian* Bush is een prima vent voor ze – en begonnen hun noodlottige oorlog met Sparta.

Vandaag de dag is dat *vrij* houden van de *markt* weer een opgave. Met de opkomst van de CEO-cratie²⁸. Met de Europese eenwording ook. En met de globalisering van de *vrije markt*. Ze moet dus écht vrij worden: weg met de tariefmuren waarmee de westerse rijke economieën zich afschermden van de concurrentie van de arme landen. Ook daarvoor moeten we de betrokkenheid van de westerse mensen bij hun wereld en die van hun kinderen groter maken. De 'anti-globalisten' zijn onze voorvechters, hopelijk gaan ze als beweging steeds beter beseffen waar ze precies mee bezig zijn. Aan mensen als Noreena Hertz zal het niet liggen.

Maar ook voor de verhoging van de betrokkenheid van de westerse mensen acht ik het inzicht in hoe wij van apen mensen geworden zijn van betekenis. Immers, daardoor gaan we beter zien waar ons ware geluksgevoel vandaan komt: in het gelukkig maken van anderen. Omdat we zulke sociale wezens zijn *van nature*. Want dat klinkt in een samenleving waarin het individualisme hoogtij viert, wel heel erg onwaarschijnlijk. Ik heb in het voorgaande hopelijk aannemelijk gemaakt dat we dat in ons begin en vervolgens in onze langste tijd toch echt waren en dus dat we dat in neiging nog steeds zijn.

het verdwijnen van de oude Grote Verhalen

Tot aan de zestiger jaren waren het de kerken geweest die het beeld dat we van onszelf en van de ander hadden, mochten bepalen. Hun functie was behalve troost en houvast bieden ook het braaf houden van de mensen, en een ontmoedigende mensvisie werkt daarbij het beste. Het mensbeeld van de kerken was derhalve dat van de zondige, van Gods genade afhankelijke mens, geneigd tot alle kwaad en tot niets goeds in staat.

De *markt* kan daar niet veel mee. Met de **televisie** kreeg ze ('markt' is vr.) de beschikking over een ongemeen indringend medium, met bewegende beelden en een superbe schijn van werkelijkheid. Een vele malen machtiger propaganda-apparaat dan waar de kerken met hun dwingend klokgelui en hun jaarvullende rituelen altijd over beschikt hadden. Ze drong ermee alle huiskamers én bovenkamers binnen, zelfs (of juist) in de nederigste. In ieders vrije tijd. Elke dag, jaar in jaar uit en de ene generatie na de andere. Met haar reclames en shows presenteerde zij aan alle gezinnetjes, hoe eenvoudig ook, een heel ander mensbeeld dan dat van de kerken: dat van de zelfverzekerde, vrouw- en kindvriendelijke, individualistische maar aardige Koning Klant.

Dat werkte op een door niemand voorziene of bedoelde manier. De kerken begonnen aan een onstuitbare leegloop, de van Gods genade afhankelijke zondaar verdween door de achterdeur. Maar ook de andere oude verbanden zoals politieke partijen, vakbonden, verenigingen liepen leeg, de mensen werden zelfbewust, vrij en individualistisch. De welvaart steeg spectaculair, eigen huis en auto kwamen in ieders bereik, het aantal snelwegen was niet bij te benen. Verschillen tussen rangen en standen, maar ook regionale en culturele verschillen werden gelijkgeschakeld, de winkeltjes maakten plaats voor overal dezelfde soort supermarkten.

Hoe speelde de *vrije markt* dat klaar?

De koopman prijst zijn waren aan door deze aantrekkelijk af te beelden. Liefst ook binnen een 'verhaaltje', een aantrekkelijk tafereel, omlijst met suggestieve muziek, waarin de klant de waar gebruikt ziet worden. Een tafereel waarin zoveel mogelijk mensen zich moeten kunnen herkennen. De koopman laat het wel uit zijn hoofd om het van een bepaalde godsdienstige of politieke of regionale signatuur te voorzien: dan herkennen potentiële klanten van een andere gezindte of regio zich er niet in en kopen niet. Figuren van laag of kwaadaardig allooi worden angstvallig gemeden. De koopman presenteert, al is hij persoonlijk misschien fanatiek-gelovig – denk aan wijlen Sporthuis-Centrum/Centerparcs-eigenaar Piet Derksen - een a-godsdienstig, a-politiek en a-regionaal mensbeeld, vrouw- en kindvriendelijk, kortom aardig.

De individuele koopman dacht daar overigens niet bij na. En hij had al helemaal geen idee wat voor gevolgen het gedrag van alle kooplieden tezamen na enkele generaties zou hebben. Maar het was hún mensbeeld, één waarmee iedereen, van welke godsdienstige of politieke overtuiging of van welke rang of stand dan ook, zich kon identificeren, dat het pessimistische mensbeeld van de kerken effectief heeft weten te verdringen. De 'onzichtbare hand' van Adam Smith in vol bedrijf.

Want reken maar dat iedereen dat doet, dat zich identificeren. Waar kan je dat anders mee vandaag? En vooral de massa eenvoudige laagopgeleide mensen. Juist de massa waar de kerken altijd zo'n vaste greep op gehad hadden, sijnpelde hen nu tussen de vingers weg. De dominees van de 'bijbelbelt' hadden dat goed in de gaten, beter dan de sociologen. Ze verboden hun gelovigen om zo'n duivels ding in huis te halen. Maar de jongeren willen modern zijn en willen niet als achterlijke dorpsdebielen

²⁸ *chief executive officer* heet in Amerika de topmanager; de CEO-s begonnen zich onder Reagan stelselmatig exuberant te verrijken en die kapitalistische verwording neemt in de rest van het Westen hand over hand toe

hun leven laten uitstippelen, ze willen mee in de vaart der samenleving. En datzelfde geldt voor islamjongeren. Bovendien spoort de aan godsdienst inherente onderdrukking van lusten en geneugten in het geheel niet met het hedonistische consumptisme.

De vrije markt kan niets aan met scheidslijnen tussen de mensen, of ze nu van godsdienstige, politieke of anderszins socio-culturele aard zijn: die verkleinen de consumentenmarkt alleen maar. Dus de kerken liepen leeg, de politieke partijen liepen leeg, de vakbonden en andere traditionele verbanden losten op en de mensen werden inderdaad aardiger voor elkaar. De oude bevelshuishoudens werden overleggezinnig. Helaas kregen we vanaf toen met drugsmafia en criminaliteit te stellen... en het verdwijnen van een gedeeld Verhaal slaat de bodem onder ieders geweten weg.

Zo kan de *vrije markt* evenmin iets met rangen en standen. Onze regentenklasse, die vroeger iedere vrijdenkende arbeider als potentiële opruier broodroofde of terugjoeg onder het kerkelijke juk, smolt tegelijk met alle overige 'oude vormen en gedachten' weg als sneeuw voor de zon. De consumentenmaatschappij kent geen heersende klasse (met geestesdwang, geheime politie, persbreidel, goelags en zo) meer. Dat is misschien wel het spectaculairste en niet voorziene gevolg van het dóórdringen van de *vrije markt* in onze westerse samenleving. Het betekent namelijk het einde van een vijfduizend jaar lange opeenvolging van klassensamenlevingen.

Als je de *vrije markt* ziet als de verwarming van je auto, dan is de televisie de ventilator die de verwarming tot grote hoogte opstuwt en binnen de kortste keren de vrieskou verdrijft. De *televisie* schiep een nieuw fenomeen in de geschiedenis: een klassenloze samenleving. Met het wegvallen van een heersende klasse verloren de kerken hun sponsor en daarmee hun status in de samenleving. De televisie heeft ons, Westerse mensen, in *een nieuwe situatie* gebracht en heeft het in zich om ook de rest van de wereld te laten ontgooien.

Maar dat betekent niet dat wij geen elites meer zouden hebben. Die zal elke samenleving blijven hebben en omdat de *markt* de motor is achter veel goede dingen voor de mensen, schept die ook een machtige economische elite. Maar dat zijn bestuurlijke en management-elites. Die kunnen weggestemd worden en dat worden ze ook. Waar we van verlost zijn – en dat is het nieuwe – is een *heersende klasse*, en dat is echt een heel andere elite. Die kenmerkt zich namelijk door geheime politie, door goelags waar dissidenten in worden opgebost, door persbreidel en andere informatiemonopolisering. En ... door een heersend Groot Verhaal. Niets van dit alles kent onze *vrije markt*-samenleving nog, al lijkt de informatiemonopolisering soms te dreigen, zoals in Italië vandaag.

Een nieuw dragend en bindend Verhaal kan als enige het uiteenvallen van onze samenleving door het individualiserende marktdenken een halt toeroepen, een nieuw gevoel van samenleven brengen en de democratie verlevendigen. Daarover dadelijk meer, maar ook daarbij zijn elites nodig. Groeperen gaat nu eenmaal het best rondom leidende figuren. Het ontstaan van ons sterrenstelsel laat het al zien: samenklontering (*accretie*) binnen de wolk materie rond middelpunten, die bij voldoende cohesiedruk gaan stralen.

Waar in onze huidige samenleving geen Verhaal meer heerst en de heersende klasse door de gelijkschakelende werking van de *markt* opgegaan is in de consumentenmassa, gaan de mensen in het land, zoals ik in de inleiding al stelde, de gezamenlijheidsbeleving maar zelf organiseren. De mensen zoeken eenheid, omdat ze zich daarin het veiligst voelen. Om die eenheid te voelen, moeten ze een middelpunt, een idool, een leider, en wanneer die er niet is, maken ze er een. Een volmaakt persoon graag, een die geen teleurstellingen oplevert. Daar leent een dode zich het best voor. Die kan geen kwaad meer doen en je kunt haar/hem optuigen met alle voortreffelijke eigenschappen die je maar wenst. (Ja-ja, ik doel op Fortuyn.) En ieder die op zijn/haar zwakheden durft te wijzen, krijgt een hengst voor zijn kop of een kogel in een envelop.

Maar nogmaals, dat is gebral dat ontstaat bij afwezigheid van het echte orkest. Een complexe samenleving als de onze kan daar niet mee functioneren.

Een nieuw dragend Verhaal heeft geen idool nodig maar wel elites. In de vorm van leidende denkers die het Verhaal belichamen en uitdragen. Trendsetters. De eerste draagsters van schoudervullingen, neuspiercing of stekeltjehaar.

Er heerst nu geen Verhaal meer in onze samenleving en dat geeft een aantal redenen tot bezorgdheid. Ik mag er een paar noemen.

- Een samenleving functioneert niet goed zonder een breed gedeelde mens- en wereldbeschouwing die een perspectief biedt waar het samenleven toe dient. Het mensbeeld dat de kerken ons voorhielden, was onjuist en ook nog ontmoedigend en het is bepaald geen verlies dat we daar door de *vrije markt* van los gekomen zijn. Het perspectief was: geluk na je overlijden. Doel en richting van de

samenleving: het redden, ieder voor zich, van je ziel voor die in het vooruitzicht gestelde eeuwige zaligheid – na je overlijden dus.

Maar het mensbeeld van de *vrije markt* is evenmin op enige wetenschap gebaseerd en al even onjuist. Mensen zijn *van nature* sociaal en niet van die hyper-individualisten die de *vrije markt* van ons wil maken. Door dat individualistische mensbeeld hebben de mensen steeds minder het gevoel dat ze wat met elkaar te maken hebben. Ieder gaat dan maar zijn eigen naad naaien en de samenleving desintegreert: wordt inderdaad los zand. Ons geweten werkt dan niet meer goed. Normen en waarden kunnen ook niet zonder een *bodem*. Ieder moet het vandaag allemaal voor zichzelf invullen, en dan ligt het opportunistisch omgaan ermee voor de hand.

- Onze kinderen komen nog steeds als mensen ter wereld en verwachten dat de samenleving waarin ze terechtgekomen zijn, een Verhaal heeft waarmee zij hun wereld en hun eigen plaats daarin kunnen vormgeven. Wie niet weet waar hij vandaan komt, weet niet goed wie hij is en waar het met hem naar toe moet. De ouderen onder ons zijn nog in een Verhaal opgegroeid; maar omdat het een ontmoedigend Verhaal was hebben ze dat aan hun kinderen niet willen doorgeven. Die groeiden op tot een 'generatie Nix': er is geen Verhaal meer waarin zij zichzelf een plaats weten; waardoor zij zich geworteld voelen in hun wereld.

- Bergen hoge problemen, van vooral ecologische en demografische aard, doemen dreigend op. Om daar overheen te komen zullen we ons moeten gaan bezinnen op wat we als mensen écht willen – dit in tegenstelling tot de verlangens waarmee de *vrije markt* ons opzadelt. We zullen ons consumentengedrag moeten gaan veranderen willen we de markt écht *vrij* maken en willen we als soort overleven. Maar dat doet niemand graag: veranderen. Dat houdt altijd inleveren in. Voor het verduurzamen van ons levenswandel behoeven we meer grond onder onze denkvoeten. Moeten we weten waar onze échte prioriteiten in ons leven liggen. Ook daarvoor moeten we dus voor een beter Verhaal gaan zorgen dan het Nix van nu.

- Overheden hebben om zich voor de mensen te legitimeren, ook een been nodig om op te staan. De Paarse regering had geen Verhaal waarmee zij een richting voor haar beleid kon aangeven. Ze ging over de hoofden van de mensen heen regeren, en de puinhopen van Pim waren het gevolg.

Maar ook de eenwording van Europa verloopt moeizamer bij ontstentenis van een dragend Verhaal.

- Fundamentalistische stromingen in de verschillende geloven hebben vrij spel omdat ze enerzijds wel getergd worden door de 'losbandigheid' van de *vrije markt* maar anderzijds niet door een alternatief geestelijk perspectief worden uitgedaagd waartegenover ze zich zouden moeten verantwoorden.

Het oude christelijke pessimistische mensbeeld was op geen enkele wetenschap gebaseerd. Maar het optimistische, individualistische en hedonistische mensbeeld van de *vrije markt* evenmin. Het oude bedreigde alleen de gelovige met de hel, maar het nieuwe dreigt de hele mensheid naar de hel te jagen (typische *one liner*, niet?). Een nieuw geloof is echt wel gewenst, een nieuw dragend verhaal dat richting en perspectief biedt en structuur voor onze denkbeeldenwereld. Een nieuw Groot Verhaal.

"Een nieuw Groot Verhaal"! Dat is natuurlijk bedoeld om onze postmoderne filosofen op de kast te jagen. Hun hemelse vader Lyotard en zijn aardse vertegenwoordiger in Nederland Hans Achterhuis hebben fatwa's uitgesproken over de Grote Verhalen tot in der eeuwigheid! Maar ...weten die wel precies waar ze over spreken? Het zijn immers filosofen. Die weten alles van filosofie. Maar die gaat alleen nog maar over filosofie. Hoe mensen van apen mensen geworden zijn en waarom ze Grote Verhalen nodig gehad hebben om hun denkwereld te structureren, ligt buiten het studiegebied der postmoderne filosofen. Ze juichen terecht over het verdwijnen van de oude Grote Verhalen, maar zien niet dat een samenleving van mensen niet goed kan functioneren zónder een gedeeld Verhaal dat iedereen duidelijk maakt waar we het allemaal voor doen, waar het allemaal om gaat en waar het naar toe moet met ons.

- Ja, maar met een nieuw Groot Verhaal krijgen weer nieuwe Dachau's en Kosovo's en Srebrenica's en Rwanda's! roepen ze.

- Denk nou eens na, zeg ik dan (op papier heb ik makkelijk praten). Hoe zijn de oude Grote Verhalen bij ons verdwenen? Is dat jullie verdienste soms? Nee, jullie stonden er bij en keken er naar. De kerken liepen vanzelf leeg, de standsverschillen en die tussen mannen en vrouwen werden vanzelf minder zonder dat de mensen er jullie boeken bij in de hand hadden. Die oude op eenheid gerichte doctrines speelden allemaal (en spelen nog) in klassensamenlevingen, worden door de heersende klasse onder dwang, cq middels de 'dictatuur van het proletariaat', aan iedereen opgelegd. Onze *vrije markt* ként geen heersende klasse.

- Ja maar – en daar denken ze me te hebben – jouw nieuwe Grote Verhaal is toch bedoeld als een op eenheid gerichte doctrine?

- Wel op eenheid gericht, dat klopt! (fictief hakkel ik niet en raak ik de draad niet onmiddellijk kwijt) maar het is geen doctrine. Het beoogde nieuwe Grote Verhaal wordt door een clubje wetenschapsschrijvers uit de relevante takken van wetenschap bij elkaar gehaald en opgeschreven, Maar ... altijd in een voorlopige versie. De wetenschappen gaan maar door, elke dag en over de hele wereld, dus het Verhaal wordt elke paar jaar opgedateerd, waar mogelijk. Het komt nooit af, het groeit voortaan met de mensheid mee. En ... het wordt aan niemand opgelegd. Wanneer iemand zegt: ik heb al een Verhaal en daar ben ik gelukkig mee, nou dan houdt ie dat toch mooi? Het Verhaal wordt gemaakt voor ieder die er behoefte aan heeft. En voor de overheid, zodat die weer over een grondslag en een legitimatie beschikt. En voor het onderwijs, dat dat de jongeren weer wat kan meegeven.

- Ja maar – ze vertrouwen het nog voor geen cent – voor ieder die er wat mee kan, zeg je. Je zult zien dat er binnen de kortste keren een dictator wat mee kan!

- Beste mensen, jullie draaien de zaak om! Waar heersende klasse, daar Groot Verhaal. Waar géén heersende klasse – dat is een totaal nieuwe situatie in de geschiedenis, hebben jullie nog niet bij stilgestaan - daar Nix, en behoefte aan iets. Daar gat in de *markt*. Dat kunnen u en ik straffeloos gaan opvullen, omdat onze economische elites (hou ze in de gaten!) er een zware dobber aan zouden hebben om die massa van “dat maak ik zelf wel uit”- consumenten een nieuw Groot Verhaal-doctrine door de strot te duwen. Zelfs maatregelen voor de verkeersveiligheid zoals flitspalen worden door sommigen al als te dwingend ervaren.

Het nieuwe Grote Verhaal beoogt niets anders dan het uitwerken van *het mens-zijn van iedere mens* waar de Universele Verklaring van uit gaat. Teneinde onze samenleving, die nu op Nix draait en dat gaat toch duidelijk niet goed, weer een dragend Verhaal te bieden.

Waarom een Verhaal? Behalve om de meest voor de hand liggende reden: dat we mensen zijn, *namen voor de dingen* hebben en om daar greep op te houden die moeten ordenen, vond ik onlangs nog een mooie van de Groningse psycholoog Douwe Draaisma. In Intermediair 14 febr.'02 legt hij uit dat mensen die hun geheugen verliezen, door ongeluk of dementie, een deel van hun geestelijk *kapitaal* kwijt zijn. “Ons innerlijk leven, wie we zijn, onze persoonlijkheid, wordt gevoed door het verleden. Ons geheugen bepaalt ons. Als je niet (meer) weet wie en wat je was, kun je ook niet weten wie en wat je bent, laat staan wie en wat je zult worden.” En ik denk dat dit ook voor onze samenleving en eigenlijk voor de hele mensheid geldt.

Wie moeten dit Verhaal gaan maken? Niet de geleerden zelf. Die weten immers ‘steeds meer over steeds minder’. Laat die het op al hun deelgebiedjes maar lekker met elkaar oneens blijven. Nee, dat moet door een groepje *wetenschapsschrijvers* gedaan worden. Die overzien een groot gebied, hebben geen last van territoriumdrift én ze kunnen schrijven.

Nogmaals, het hoeft geen perfect Verhaal te zijn. Dat heeft geen enkel Groot Verhaal ooit hoeven te zijn om toch zijn bindende werk te doen. Wel een zo goed mogelijk Verhaal, met gebruikmaking van alle menswetenschappelijke inzichten van nu. De wetenschappers gaan maar door, elke dag, over de hele wereld, in laboratoria, ruimte-observatoria, universiteiten, opgravingsplekken in woestenijen, onderzoeksposten in jungles en andere barre oorden, en ze blijven gespitst om elkaar op een foutje te kunnen betrappen en zelf een punt te scoren. Zij dragen het materiaal aan waar de wetenschapsschrijvers ons Verhaal voortdurend mee verstevigen. Het Verhaal groeit met ons mee, het is een permanent project dat pas ophoudt met de laatste mens.

Het nieuwe Grote Verhaal (vinden onze reclamemeisjes en -jongens vast wel een betere benaming voor) is universeel, een globaliserende *vrije markt*-samenleving waardig. Het sluit aan op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Die grondslag daarvan – en van het Handvest van de Europese Unie - is nu nog uiterst iel: “de waarde van iedere mens is inherent”. De wetenschapsschrijvers gaan dat mens-zijn nu wetenschappelijk verantwoord invullen en daarmee is het hele project een uitwerking van iets dat al in beginsel aanwezig is.

nu de stenen tafelen nog

Krijgt het nieuwe geloof ook gedragsregels, X Geboden, weet ik veel?

Waar het om gaat met het nieuwe geloof, is:

1. een nieuw dragend Verhaal brengen omdat een samenleving niet functioneert zónder; om weer een *bodem* aan te brengen onder ons aller geweten
2. een nieuw dragend Verhaal brengen om de mensen structuur te geven en een geloof waaruit rituelen voor hun saamhorigheidsbeleving kunnen voortspruiten

3. een nieuw dragend Verhaal brengen om de mensen te laten inzien waar hun echte prioriteiten in hun leven liggen, waar ze nu slechts het marktdenken hebben
4. een nieuw dragend Verhaal brengen om aan de economie van de vrije markt de prioriteit van de duurzaamheid te geven en in het verlengde daarvan ook de eerlijke verdeling van de welvaart
5. een nieuw dragend Verhaal brengen omdat jongeren dat nodig hebben om hun identiteit en hun plaats in een geheel te zien, dat ze niet langer hoeven te blijven 'zweven' in hun leven
6. een nieuw dragend Verhaal brengen voor het onderwijs, dat het aan zijn belangrijkste taak kan voldoen: de er aan toevertrouwde jongeren iets meegeven
7. een nieuw dragend Verhaal brengen om overheden weer een vaarwater te laten hebben waarin ze een koers kunnen uitzetten, een uitgangspunt voor richting, een grondslag voor beleid
8. een nieuw dragend Verhaal brengen als grondslag voor betrokkenheid van de burgers bij het verenigde Europa
9. een nieuw dragend Verhaal brengen voor de Nederlandse samenleving, dat de immigranten terechtkomen in een samenleving met een iets waarmee ze zich kunnen verstaan in plaats van met een Nix waarmee ze zich onmogelijk kunnen engageren, zodat ze dan liever binnen hun oude Verhaal blijven hangen
10. een nieuw dragend Verhaal voor de zoekenden en de zwevers, en voor de mensen die bij gebreke van een aanvaardbaar alternatief dan maar blijven vasthouden aan het deprimerende en vrouwonvriendelijke oude christelijke Verhaal
11. een nieuw dragend Verhaal brengen als alternatief geloof dat dat der fundamentalisten en islamisten kan uitdagen en weerstaan.

Dit zijn mijn 'XI Geboden' en zo door deze *would be*-Mozes op een met kalk ingesmeerde plak kalksteen ingekrast²⁹; wanneer ik er voor ga zitten, komen er best nog wel een paar punten bij. Maar het zijn geen geboden, geen wetten, geen gedragsregels, het zijn motiveringen.

Het brengen van dat nieuwe dragende Verhaal is al mooi genoeg. Gedragsregels? Ieder die dat nieuwe geloof in onszelf, in elkaar, dat door onze overheden en ons onderwijs wordt beleden en uitgedragen, omarmd heeft, gaat zich toch al overeenkomstig die overtuiging gedragen? Daar hoeft hij toch geen regels voor aangeboden te krijgen - of zie ik dat verkeerd?

Punt drie gaat over de consumentenmentaliteit welke nu de mensen beheerst bij gebreke van een alternatief. Die kun je omschrijven als 'genieten', 'ik wil het *nú* hebben', 'het moet *welleuk* zijn allemaal' het 'Zwitserleven-gevoel' en het 'er even uit' moeten, 'weer eens wat anders' en noem maar op. Wanneer we daar *écht* allemaal en massaal aan zouden lijden, zou het al gauw afgelopen zijn met de vrije markt, bij gebrek aan klandizie en aan producenten! Gelukkig laten de meeste mensen zich nog steeds door hun aangeboren gevoel leiden en blijven ze hun levensvervulling zien in werken voor de kost en in het trouwen en kindertjes krijgen.

Maar wanneer ze rond hun veertigste komen, krijgen ze het moeilijk met dat gevoel. Door de vervulling van die levensverlangens verliezen die hun oorspronkelijke motivatie, terwijl het marktdenken zijn verlokkingen en zijn valse verwachtingen elke dag sterker blijft influisteren. Een nieuw dragend Verhaal dat de mens in de realiteit van het **leven** houdt, de echte menselijke prioriteiten uitdraagt en daarmee van die zijn/haar individuele leven, kan ze dan voor ongelukkige beslissingen behoeden. Maar gedragsregels?

Weet je. Ik denk dat de kracht van het oude christelijke Verhaal was dat het de mensen het gevoel gaf dat er een hogere macht was die alle dingen ten goede leidde. Dat het, wanneer hun leven vervuld was van zorgen en tekorten en ziekte, het perspectief bood dat het eens allemaal goed zou komen met ze. Ik denk dat gedragsregels daar ook weinig of geen rol bij speelden. Misschien dat die alleen maar dienden om bij gelegenheid er een ander op aan te spreken.

Gedragsregels? Voor die vrijgevochten hier-en-nu-genotzoekers voor wie zelfs flitspalen al een niet te verdragen inbreuk op hun vrijheid betekenen? *Forget-it*. Ze lezen sowieso al niets, dus zeker geen vertogen met gedragsregels. Zelfs in de tijd dat de kerken nog oppermachtig waren, lukte het al niet om het niet-lezende volksdeel met gedragsregels binnen de perken te houden, en toen kampte de samenleving nog niet eens met drugsproblematiek en met instroom van Antilliaanse, Marokkaanse en

²⁹ ja, dat was het papier voordat er papier was. Ook in Egypte, want papyrus was een bewerkelijk dus duur product en alleen voor belangrijke documenten bestemd. Voor het normale gebruik waren er de plakken kalksteen.

andere probleemjongens. Op stenen tafelen? Op onze buik kunnen we ze schrijven. Zo ze al ooit gewerkt hebben, vandaag zeker niet meer.

En het is ook niet nodig. Want langs welke weg kunnen de inzichten die het nieuwe geloof aanbrengt, doordruppelen tot in de onderste regionen? Langs de weg van de schoudervullingen, het stekeltjeshaar en de piercings: het moet 'in' raken. Langs de weg ook via welke het inzicht dat baby's zich prettiger voelen als je ze draagt, aan het doorsijpelen is; en als de commercie er dan op inspringt, gaat het nog sneller. Het gaat via talkshows en andere televisieprogramma's, het gaat via vrouwenbladen en weet ik veel.

Wat is 'het'?

Het besef dat voor mensen het geluk schuilt in het gelukkig maken van de ander. Een oeroude wijsheid, maar daarom niet minder waar. Een waarheid als een koe. Maar die wel haaks staat op wat het marktdenken ons wijsmaakt. Nieuw is dat die wijsheid nu wordt onderbouwd met het inzicht hoe wij als mensen 'van nature' zijn en hoe we zo geworden zijn.

Dat inzicht begint boven: het vat post binnen het lezende volksdeel. Maar pas nadat het door de politiek, door de volksvertegenwoordiging, omhelsd is als de enige keus die we hebben om tot het begin van de oplossing van onze problemen als samenleving te komen. Pas dán krijgt het binnen het lezende volksdeel status, kan het naar beneden gaan doorsijpelen en kan het 'in' gaan raken.

Wanneer 'het' weer 'in' raakt, kan het najagen van meer geld, meer schoonheid en meer vakantie als onbevredigend aan de kaak wordt gesteld en 'uit' raken. En pas dan komt er draagvlak voor verlegging van onze politieke en economische prioriteiten. Voor 'eerlijk delen' en duurzaamheidsmaatregelen.

Maar nu hou ik echt op. Ik heb gewoon een te klein 'denkraam' voor het soort bespiegelingen als dit laatste. Ik ben maar een portrettekenaar, naar wie geen hond luistert (zou ik zelf evenmin doen wanneer ik u was en u ik). Ik ken mijn beperkingen beter dan wie ook, want ik lees veel en ben constant jaloers op échte auteurs. Maar ik ben wel een burger die méé wil doen.

Want ... ik heb als enige een goed beeld van hoe mensen van apen mensen geworden zijn en waardoor we zulke bijzondere dieren geworden zijn. Mij verbazen of verontrusten mensen niet, daar ken ik ze inmiddels te goed voor. Ook ben al heel lang geen zoeker of zwever meer, daar ken ik de aard van onze gelovigheid te goed voor, en ik weet waarom en hoe wij God geschapen hebben. Dat gevoel van fundamentele zekerheid gun ik iedereen.

Ook heb ik het sterke vermoeden dat deze kennis van hoe mensen in elkaar zitten, van betekenis is voor onze toekomst als mensheid. Dat we alleen dáármee de universele grondslag voor ons samenleven – van het kleinste tot en met het grootschaligste verband – kunnen leggen.

Mij aanbevolen houdend voor uw reactie eindig ik met hartelijke groet.

info@mens2000.nl

TOEGIFT: 'bijsluiters' bij de bijbelse Tien Geboden.

Veel mensen denken: die kerkelijke geestesdwang hoeft voor ons niet meer zo, maar die Tien Geboden zouden we graag behouden als grondslag voor onze publieke moraal.

Anne Nicol Gaylor neemt ze echter in www.ffrf.org/pennstation/commanments.html onder de loep en dan blijken ze weinig bruikbaar aan moraal te bevatten.

Zelf kon ik ze, als katholiek jongetje, opdreunen uit de catechismus. Toen ik me met de mens bezig ging houden, dus met onze gelovigheid, had ik me ook weer een bijbel aangeschaft³⁰ en naar aanleiding van Gaylors kritiek probeerde ik gister in het bijna 800 bladzijden dundruk beslaande Oude Testament de tien geboden even op te zoeken. Viel nog niet mee. Ik vond ze terloops opgesomd in het boek Exodus, paragraaf 20, frases 1 t/m 17.

Ik geef ze hier (wat de eerste vier betreft in het verkort) weer.

1. Ik ben de Here, uw God, en gij zult geen andere goden hebben
2. Gij zult u geen gesneden beeld maken en er voor knielen
3. Gij zult de naam van de Here, uw God niet ijdel gebruiken
4. Heilig de sabbatdag
5. Eer uw vader en uw moeder
6. Gij zult niet doodslaan

³⁰ vert. Ned. Bijbelgenootschap (Haarlem, 1996) p.67

7. Gij zult niet echtbreken
8. Gij zult niet stelen
9. Gij zult geen valse getuigenis spreken tegen uw naaste
10. Gij zult niet begeren wat van een ander is

En Gaylor heeft gelijk. De eerste vier geboden hebben in het geheel geen betrekking op de goede zeden. (Ach, nu lees ik bij Gaylor dat er nog meer versies in het Oude Testament staan. Ik dacht ook al: ik mis er één: dat je geen onkuisheid mag begeren! dat had me altijd nogal geïntregeerd. Twee andere versies zijn te vinden verderop in Exodus, hoofdstuk 34, en in Deuteronomium hoofdstuk 5, :6-21)

De eerste drie zijn dictatoriale dreigementen. Geloof in Mij of ik schiet. Een Almachtige God onwaardig eigenlijk. En als je een andere god aanschaft (2), worden niet alleen jijzelf gestraft, maar ook je onschuldige kinderen en zelfs hún kinderen! Nee, nóg niet genoeg, de kinderachtige wraak treft zelfs "het vierde geslacht"! Over moraal gesproken.

Er spreekt geen enkel vertrouwen uit in de eigen intelligentie of de loyaliteit van de aangesprokene, laat staan respect. Een kinderachtige huistiran aan het woord, gespeend van elke sociale intelligentie. Geen wonder dat het volk van Israël keer op keer de kont tegen de krib gooit. Waar dan weer een gruwelijke slachting of zelfs een allesvernietigende Zondvloed op volgt. Het is de hoofdtenor van het Oude Testament: een jaloerse tirannieke God die keer op keer de fik in zijn hele onderneming wil steken, en een Mozes die op Hem in moet praten om Hem tot rede te brengen. Waarna Hij berouw toont en het uitverkoren volk weer verder kan struikelen.

ad 4: Elke werkweek afsluiten met een rustdag is zeker geen onzinnig gebod. Voor de bijbelschrijvers is het een opmerkelijk belangrijk gebod: er worden heel veel woorden aan gewijd en het komt wel tien maal terug. Maar ... het heeft niets met moraal van doen.

ad 5: Eer uw vader en uw moeder. Moet dat gebóden worden?

Respect moet je verdiénen. Wie het opeist zal het des te minder krijgen. Ouders die zich goed gedragen ten opzichte van hun kinderen hoeven er echt niet over in te zitten of hun kinderen hen wel zullen eren: ze krijgen hun goede gedrag dubbel en dwars terug op hun oude dag. Alleen rotouders moeten hun laatste jaren in eenzaamheid slijten.

Had hier maar gestaan: Eer uw kinderen en misbruik hen niet, zodat zij u op uw oude dag zullen eren! Dat zou alle vrome maar niettemin kinderachtige, gewelddadige of zelfs misbruikende huistirannen te denken hebben gegeven en miljoenen levens vreugdevoller hebben gemaakt en doen eindigen.

ad 6 en 8. Gij zult niet doden. Gij zult niet stelen ... dat is nou echt de vos die de passie preekt! Het hele Oude Testament dreunt van de Goddelijke aansporingen of zelfs bevelen om te roven en te moorden! Terwijl God ook zelf geen slachting schuwt. Wie de Sabbat schendt, zal ter dood gebracht worden (35:2). En dat doe je volgens Hem al wanneer je op die dag een vuurtje maakt (35:3) Wat zou hier anders hebben moeten staan? Doodt maar naar hartelust? Steel maar raak? Deze twee geboden zijn echt 'open deuren'. Gebod 6 heeft geen enkele moord waar en wanneer dan ook, en al helemaal niet onder Gods oog, voorkomen. De enige bruikbaarheid ligt in het misbruik dat anti-abortus- en anti- euthanasieactivisten ervan maken. Waarbij die evengoed geen moord schuwen!

Gebod 7: Gij zult niet echtbreken. Is wel in orde. Is fatsoenlijk. Vrouwvriendelijk zelfs. Al zetten wij er in onze tijd vraagtekens bij wanneer het een spijkerharde toepassing zou moeten krijgen.

ad 9. Gij zult tegen uw naaste niet vals getuigen. Weer een open deur: wie zal ooit roepen dat je tegen je naaste zoveel mogelijk vals moet getuigen? Als je het gebod verbreedt tot het verbod om te liegen zou het evengoed onzinnig zijn in z'n algemeenheid. Leugens om bestwil redden dagelijks gevoelens en zelfs relaties.

Het tiende en laatste gebod: gij zult niets begeren wat van een ander is, heeft, okay dan, wat moreel gehalte. Maar het begeren op zich is niet echt schadelijk voor wie dan ook. Dus het blijft een raar gebod.

De roof van de bezittingen en het land van de Palestijnse stammen, waar de Here zijn uitverkoren volk toe aanzet, en het uitmoorden van die stammen, dat zijn toch echt immorele daden, zijn onvergeeflijke mensenrechtenschendingen. Die worden door de Here niet alleen goedgepraat maar zelfs bevolen!

De tien geboden bij nadere beschouwing als morele stutten niets te bieden, ik kan het moeilijk anders zien. Slavernij is voor de Here ook heel normaal, tot het je eigen dochter verkopen als slavin toe. Andere tijden, andere zeden. Maar eer je de bijbel voor de onze als remedie wilt innemen, lees ze toch maar eerst de bijsluiter.

[Exodus en de meeste overige boeken bevatten behalve dit bescheiden tiental geboden bladzijden vol uitgebreide en gedetailleerde geboden en voorschriften, veelal in veelvoud en gevarieerd herhaald, tussen welke die tien niet opvallen. "Gij zult geen onkuisheid begeren" heb ik echter in de gauwigheid nergens aangetroffen. Misschien kan iemand mij opheldering geven? Alleen in Leviticus 18 wordt over kuisheid gerept, maar daar betreft het mannelijke homoseksualiteit en seks met dieren. Wel lijden die bijbelschrijvers aan een ziekelijke smetvrees, zeg!. Waar het melaatsheid betreft is dat gerechtvaardigd. Maar als je per ongeluk het bed aanraakt van je menstruerende vrouw of zuster of dochter, of zelfs maar iets dat op dat bed gelegen heeft, moet je al je kleren wassen en jezelf ook en dan ben je toch nog tot de avond onrein. Is toch niet normaal? Maar kom, ik moet nog zoveel hedendaags werk lezen!]

fcouwenb@mens2000.nl